

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Michal Petrov

Mezietnické vztahy v Chorvatsku v 80. letech 20. století
na příkladu regionu Daruvarsko

Interethnic Relations in the 1980s' Croatia shown on the case of Daruvar region

Poděkování:

V první řadě bych chtěl poděkovat PhDr. Ondřeji Vojtěchovskému, Ph. D. za konzultování práce i věcné rady a připomínky. Poděkování zasluží také Svaz Čechů v Republice Chorvatsko za pomoc při získávání respondentů pro výzkum. Speciální dík věnuji respondentům, kteří mi věnovali svůj čas k rozhovorům a také Václavu Heroutovi, který mi pomohl se v Daruvaru zorientovat a zajistil mi přístup k archivním materiálům.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně pod vedením PhDr. Ondřeje Vojtěchovského, Ph. D. V práci jsem použil výhradně informační zdroje a literaturu uvedenou v poznámkách a přílohách.

V Praze 15. srpna 2020

Podpis:

Anotace

Bakalářská práce bude zkoumat kvalitu a úroveň mezietnických vztahů v multietnickém regionu Daruvarsko v Socialistické republice Chorvatsko v průběhu 80. let 20. století. Tento region obývalo kromě Chorvatů a Srbů také obyvatelstvo české národnosti. Výzkum bude spočívat v provedení rozhovorů s pamětníky metodami orální historie. Takto vzniklá pramenná základna doplní studium dobového místního tisku (časopis české daruvarské komunity *Jednota*) i dalších periodik. Práce si klade za cíl základní prozkoumání situace českého etnika z historické perspektivy v období, které předcházelo divokému rozpadu jugoslávského státu.

Abstract

This bachelor thesis analyses interethnic relations in the Daruvar region in Croatia during the 1980s. Daruvar and its surrounding areas were inhabited by multiple nationalities, Croats and Serbs being the two majority ethnic groups among which lived a considerable Czech minority. Research is mainly based on oral history, local newspapers (mainly a minority weekly *Jednota*). Thesis will analyze the position of the Czech minority in a decade which preceded the violent break-up of the Yugoslav federation.

Klíčová slova

Jugoslávie, Chorvatsko, Daruvar, Češi v Chorvatsku, mezietnické vztahy, socialistická Jugoslávie – 1980–1990, orální historie

Keywords

Yugoslavia, Croatia, Daruvar, Czechs in Croatia, interethnic relations, socialist Yugoslavia in the 1980s, oral history

Obsah

1	ÚVOD	6
1.1	DARUVARSKO A JEHO HISTORIE	9
2	POSTAVENÍ NÁRODŮ A NÁRODNOSTÍ V ARCHIVNÍCH MATERIÁLECH	13
2.1	PRÁVA MENŠIN A JEJICH REALIZACE NA LOKÁLNÍ ÚROVNI.....	14
3	SITUACE NA DARUVARSKU V TISKU	20
3.1	EKONOMICKÁ SITUACE NA DARUVARSKU A S NÍ SPOJENÉ PROBLÉMY	21
3.2	MEZIETNICKÁ PROBLEMATIKA NA STRÁNKÁCH JEDNOTY.....	25
3.3	POLITICKÉ ZMĚNY PROVÁZEJÍCÍ PŘECHOD K PLURALISMU V SR CHORVATSKU NA DARUVARSKU.....	27
4	MEZIETNICKÉ VZTAHY POHLEDEM ORÁLNÍ HISTORIE	33
4.1	ŽIVOT A KAŽDODENNOST V PRŮBĚHU EKONOMICKÉ KRIZE.....	34
4.2	SPOLEČENSKÝ ŽIVOT A MEZIETNICKÉ VZTAHY.....	36
5	ZÁVĚR	42
6	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	47
7	SEZNAM PŘÍLOH	50

1 Úvod

Osmdesátá léta v dějinách Socialistické federativní republiky Jugoslávie se v současné době stávají atraktivními pro historický výzkum, který se v posledních letech soustředil převážně na násilný rozpad tohoto státu. Výzkum osmdesátých let nicméně může výrazně pomoci pochopení válečných událostí následující dekády. Následující práce se bude zabývat zkoumáním mezietnických vztahů v národnostně velmi pestré oblasti Daruvarska.

Základní dějinné trendy osmdesátých let je možné studovat v syntetických pracích, které se věnují bývalé Jugoslávii. V českém prostředí byly souhrnně popsány v edici Dějiny států knihou *Dějiny jihoslovanských zemí*¹ a také v přeloženém díle Jože Pirjevce *Jugoslávie 1918-1992*.² Pokusy o syntetické pojetí jugoslávských dějin se zaměřením na chorvatskou úlohu pak představují práce Dušana Bliandžiće³ a Zdenka Radeliće, Radelić se zaměřuje ovšem pouze na dějiny socialistické Jugoslávie.⁴

Bilandžić také zkoumal s krátkým časovým odstupem hospodářský a politický vývoj po smrti Josipa Broze Tita.⁵ Jeho pojetí odráží Chorvatský a Slovinský přístup tehdejšími problémům a jeho interpretace vidí hlavní zdroj ekonomické krize v nedostatečné implementaci ekonomických reforem. Zcela odlišný pohled zastává Jake Lowinger, který ve své disertační práci zkoumal stávkové hnutí osmdesátých let. Lowinger naopak vidí v implementaci reforem zdroj problémů a destabilizace. Zajímavé je nicméně jeho pojetí masových stávek, na které je jeho práce zejména zaměřena. Stávkové hnutí společnost mělo aktivizovat, a proto bylo možné nadále s davy manipulovat ve prospěch nacionalistických cílů.⁶ Podobná interpretace nicméně nebere v potaz momenty delšího trvání. Další možnou interpretací je nacionalismus, který vyrostl na sporech mezi vedením jednotlivých republik SFRJ. Chování jednotlivých republik popisuje Pedro Ramet a používá při zkoumání vzorec koncertu velmocí a rovnováhy sil. Každá federální jednotka si podle něj

¹ Lubomíra, HAVLÍKOVÁ – Ladislav, HLADKÝ – Jan, PELIKÁN – Miroslav, ŠESTÁK – Miroslav, TEJCHMAN, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 2009.

² PIRJEVEC, Jože, *jugoslávie 1918-1992*, Praha 2000.

³ BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.

⁴ RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslavii 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006.

⁵ BILANDŽIĆ, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985*, Zagreb 1986.

⁶ LOWINGER, Jake, *Economic reform and the `double movement` in Yugoslavia: An analysis of labor unrest and ethno-nationalism in the 1980s*, Charleston 2011.

měla bránit svoji nezávislost a měla zájem na vyváženém rozložení sil ve federaci, nicméně i přesto měly být schopné vyvolat krizi, aby prosadily svoje zájmy. Rametova sonda se zabývá pouze obdobím do roku 1983, nicméně jeho závěry se ukázaly aktuální právě na konci osmdesátých let, kdy vztahy mezi jednotlivými bloky republik, potažmo republikami, byly zvláště vyostřené.⁷

Hlavní politické a společenské trendy závěru osmdesátých a počátku devadesátých v Chorvatsku let se zabývá v knize *Mezi Titem a Tuđmanem* Boris Mosković.⁸ Dlouhodobý vývoj národnostní otázky pak sleduje Hilde Katrine Haug v obsáhlé studii s názvem *Creating a Socialist Yugoslavia*.⁹

Zajímavým dodatkem k vědeckým pracím je i memoárová literatura. Celé období osmdesátých let popsal ve svých pamětech jugoslávský politik nejvyššího ranku Raif Dizdarević,¹⁰ nicméně jeho vzpomínky nemají žádnou spojitost se situací na Daruvarsku. Jediný publikovaný pramen memoárové povahy pro Daruvar jsou krátké paměti místní rodačky Zdenky Doudové-Matinové, autorka pamětí ovšem využila po druhé světové válce možnost reemigrace do Československa, a tak jsou její paměti vhodné spíše pro zkoumání postavení Čechů v meziválečné Jugoslávii.¹¹

Historii chorvatských Čechů od jejich prvních kontaktů s Chorvatskem popisuje Josef Matušek. Jeho práce sleduje období do konce druhé světové války na jugoslávském prostoru.¹² Sondu do vývoje české menšiny v meziválečném období na základě tisku provedla chorvatská historička Vlatka Dugački.¹³

Předkládaná práce představuje první sondu, která se hlouběji zabývá situací na Daruvarsku v osmdesátých letech, a bude se tedy nejvíce opírat o pramennou základnu. Jeden z hlavních zdrojů informací představuje místní tisk. Lokální události v této době soustavně sleduje pouze menšinový týdeník *Jednota* vydávaný v Daruvaru, jehož analýza je provedena v rozmezí od začátku roku 1980 do konce roku 1990. Tento týdeník není svou povahou nikterak kritický, nejvíce se zabývá

⁷ RAMET, Pedro, *Nationals and Federalism in Yugoslavia 1963-1983*, Bloomington 1984.

⁸ MOSKOVIĆ, Boris, *Mezi Titem a Tuđmanem. Chorvatsko v letech 1989-1991*, Praha 2017.

⁹ HAUG, Hilde Katrine, *Creating a Socialist Yugoslavia. Tito, Communist Leadership and the National Question*, London 2012.

¹⁰ DIZDAREVIĆ, Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sarajevo 1999.

¹¹ DOUDOVA-MATINOVA, Zdenka, *Zaváté časem*, Daruvar 2003.

¹² MATUŠEK, Ivo, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar 1994.

¹³ DUGAČKI, Vlatka, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji 1918-1941.*, Zagreb 2013.

krajanskou tematikou a nepokouší se aktivně vstupovat do sporů mezi jednotlivými národnostmi v roce 1990.

O postavení české menšiny vypovídají dokumenty, které je možné nalézt v archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko v Daruvaru. Hlášení o postavení menšiny vyhotovovaly nejvíce v první polovině 80. let místní komise pro menšinové otázky, které se měly na lokální úrovni zasazovat o dodržování menšinových práv. Na republikové úrovni pak podobnou funkci vykonával Výbor pro mezinárodní vztahy, jehož hlášení jsou dochována jednak v archivu Svazu Čechů, tak i v Chorvatském státním archivu.

Nejpřínosnější jsou ovšem prameny orální historie, jejichž pořizování se opíralo o praktické základy, které popisuje Miroslav Vaněk a Petr Mücke.¹⁴ Pro potřeby zkoumání mezinárodních vztahů na Daruvarsku byla provedena série rozhovorů s pamětníky. Rozhovory byly kvůli časovým možnostem vedeny po tematických okruzích, ve kterých se mohla kvalita mezinárodních vztahů manifestovat. Polní výzkum probíhal na přelomu srpna a září 2018, kdy všichni z respondentů byli české národnosti, a měl být rozšířen na jaře tohoto roku i o respondenty ostatních národností, to ovšem nebylo možné kvůli cestovním omezením spojeným s koronavirovou krizí. Respondenti věkově spadají do generace, která se narodila buďto během druhé světové války, či v dekadě, která následovala, a žili v průběhu osmdesátých let v Daruvaru či jeho okolí, což byla jediná vstupní kritéria pro jejich výběr. Mezi respondenty převažují osoby zaměstnané ve školství.

Pro potřeby práce je také nutné definovat územní rozsah Daruvarska. Dnešní obec (*općina*) Daruvar v sobě zahrnuje vesnice Horní Daruvar, Doljani (česká varianta Dolany), Markovac, Vrbovac a Ivanovo Polje, jako samostatná sídla jsou vedeny i Daruvarski Vingoradi a Dolní Daruvar, nicméně ty tvoří nepřerušovaný urbánní celek s městem Daruvar. Vzhledem k tomu, že česká menšina žije i v ostatních blízkých sídlech a je silně provázaná s samotným městem, byl pro potřeby této studie region Daruvarska rozšířen na celý jihovýchodní díl dnešního Bjelovarsko-bilogorského županství. Do takto rozšířené oblasti tedy spadá oblast

¹⁴ Pavel, MÜCKE – Miroslav, VANĚK, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2015.

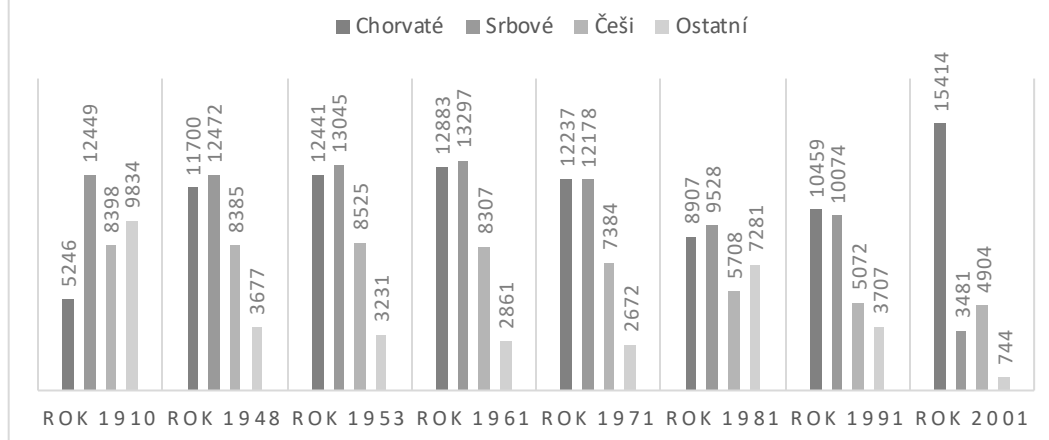
vymezená sídly Grubišno Polje (Hrubečné pole), Veliki Zdenci, Mali Zdenci, Hercegovac, Garešnica, Dežanovac, Kip, Sirač a Ivanovo selo (Janova Ves).

1.1 Daruvarsko a jeho historie

Daruvar dnes leží v jižní části Bjelovarsko-bilogorského županství v západní Slavonii. Toto lázeňské město a jeho přilehlé obce se od většiny Chorvatska odlišuje specifickým národnostním složením. Vedle chorvatské národnosti v Daruvaru žije i velmi početná česká menšina a toto město je dnes jejím centrem; Češi nejsou ovšem jedinou menšinovou skupinou, v této oblasti je možné najít také příslušníky maďarské, německé, romské či albánské národnosti. Do divokého rozpadu Socialistické federativní republiky Jugoslávie představovali dvě nejzastoupenější etnické skupiny Srbové a Chorvaté, jejichž zastoupení v regionu bylo vyrovnané s mírnou převahou srbského etnika.¹⁵ Tento stav dostal změny v době po skončení válek provázející rozpad jugoslávského státu, zastoupení Srbů v místní populaci kleslo o téměř dvě třetiny. Pro sledování mezietnických vztahů na Daruvarsku je také zajímavý počet deklarovaných Jugoslávců, do sčítání obyvatel v roce 1981 byl jejich počet zanedbatelný, v roce 1991 jejich počet nenadále vzrostl ze 704 v roce 1971 na 5 582, souběžně s tím zaznamenala úbytek jak srbská, tak i chorvatská, národnost. V roce 1991 se jejich počet opět snížil, a to na 1 653. Etnické složení Daruvarska popisuje graf níže.

¹⁵ Ivan, CRKVENČIĆ – Zlatko, PEPEONIK, *Zapadna slavonija – razvoj narodnosnog sustava*, in: Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja, ročník 2, č. 2-3, Zagreb 1993, s. 347-349; ŠTEPŠA, Željka, *Demografska kretanja stanovništva Daruvarskog kraja u razdoblju od 1857. do 2001. godine*, in: Radovi Zavoda za znanstveno-istraživački rad u Bjelovaru, č. 2, Bjelovar 2008, s. 260.

ETNICKÉ SLOŽENÍ DARUVARSKA V PRŮBĚHU 20. STOLETÍ

Graf 1: Etnické složení Daruvarska v průběhu 20. století, zdroj: Ivan, CRKVENČIĆ – Zlatko, PEPEONIK, Zapadna slavonska – razvoj narodnosnog sustava, in: *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, ročník 2, č. 2-3, Zagreb 1993, s. 347-349; ŠTEFŠA, Željka, Demografska kretanja stanovništva Daruvarskog kraja u razdoblju od 1857. do 2001. godine, in: *Radovi zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru*, č. 2, Bjelovar 2008, s. 260.

Česká menšina dodnes představuje výrazné specifikum Daruvaru. Osídlování zemí bývalé Jugoslávie českými kolonisty začalo již v druhé polovině 18. století. Nejstarší české osídlení můžeme najít ve Vojvodině na severu Srbska v šedesátých a sedmdesátých letech 18. století. V Bjelovaru narážíme na první česká příjmení na přelomu let 1791 a 1792 v jeho dnešní části Ivanovčani¹⁶ a ve stejné době se objevují také na Daruvarsku.¹⁷ Tato migrace probíhala řízeně a kladla si za cíl zlepšení situace v zemědělství a také získání odborníků pro vznikající manufaktury. Pro místní šlechtu, vojenskou správu či kontraktory byli zejména zajímaví obyvatelé českých zemí, kde bylo zemědělství i manufakturní výroba na vysoké úrovni. Kolonizační proces se zintenzivnil v první čtvrtině 19. století. V první polovině 20. let přivedl do Banátu větší počet Čechů podnikatel ve dřevařství György Magyarly, tato vlna osídlila vesnice Svatá Helena a Svatá Alžběta, posléze jejich část tuto oblast opustila a bez svolení se přestěhovala do oblasti okolo Subotice a Bele Crkve, kde založili obec Ablian (nyní Češko selo).¹⁸ První čisté české sídlo v blízkosti Daruvaru bylo založeno roku 1926 s názvem Johannesdorf,

¹⁶ MATUŠEK, Josef, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar 1994, s. 21

¹⁷ Ibidem., s. 30.

¹⁸ PAVLÁSEK, Michal, *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*, in: *Slovanský přehled*, ročník 96, č. 3-4, Praha 2010, s. 252.

kteřé dnes na mapě najdeme jako Ivanovo selo (Janova ves).¹⁹ Ve třicátých, čtyřicátých a padesátých letech 19. století se čeští přistěhovalci usidlují v okolí Daruvaru v obcích Dežanovac, Sirač, Badljevína a Lipovac, posléze se české osídlení rozšiřuje i ve směru Pakrace.²⁰ Toto rozmístění českého etnika není náhodné a sleduje hranice panství hrabat Jankovićů. Migrační proud inicioval Isidor Janković, který si od kolonistů slíboval zlepšení jeho panství, ke kterému i částečně došlo. V započatém osidlování a zvelebování Daruvaru pokračoval i jeho syn Julius.²¹ České přistěhovalectví se neomezovalo pouze na venkovské oblasti, česká menšina byla výrazně zastoupená i například v Záhřebu, kde byla založena roku 1874 i první česká beseda.²² V Daruvaru byla beseda založena v roce 1904.

Besedy představovaly zárodky organizované menšinové kulturní činnosti, která značně ožije v období mezi dvěma světovými válkami v druhé polovině třicátých let, nicméně tento vzmach měl pouze krátkého trvání.²³ V meziválečné Jugoslávii se česká menšina začala organizovat a pokusila se i o založení svojí politické strany, která ovšem Čechy neoslovila.²⁴ Hlavní organizací sdružující Čechy se měl stát Československý svaz, jehož založení ovšem komplikovaly nejasnosti v jeho koncepci. Daruvarští Češi se zasazovali o to, aby se centrálou svazu stal Daruvar, což ovšem představovalo problém pro slovenskou menšinu v Jugoslávii, která žila zejména ve Vojvodině. Kompromisu bylo dosaženo v roce 1925 a svazové centrum se mělo každoročně měnit.²⁵ Česká menšina v meziválečném období platila za spolehlivý element z pohledu Bělehradu, menšinový tisk sledoval domácí dění spíše opatrně. To nijak neulehčovalo jejich integraci do chorvatského prostředí a mezi Čechy a Chorvaty docházelo i potyčkám, kvůli jejich nedostatečné podpoře pro Chorvatskou selskou stranu.²⁶

V průběhu druhé světové války zažívala menšinová organizace výrazný útlum. Československý svaz přestal fungovat začátkem roku 1941.²⁷ Chorvatští Češi se vůči ustašovskému režimu stavěli odmítavě a mezi českými rolníky nacházela sluchu spíše komunistická agitace. Do občanské války, která v rámci

¹⁹ MATUŠEK, *Češi...*, s. 24

²⁰ *Ibid.*, s. 30.

²¹ *Ibid.*, s. 33.

²² DUGAČKI, *Svoj...*, s. 449.

²³ *Ibid.*, s. 210

²⁴ MATUŠEK, *Češi...*, s. 71.

²⁵ DUGAČKI, *Svoj...*, s. 217

²⁶ *Ibid.*, s. 50.

²⁷ MATUŠEK, *Češi...*, s. 166.

bojů druhé světové války probíhala na území rozdělené Jugoslávie, se na straně partyzánského odboje zapojila i Československá brigáda Jana Žižky z Trocnova pod vedením Josefa Vojáčka-Tarase z Hercegovce, která měla zcela českou strukturu velení. O právech české menšiny se hovořilo již na 3. zasedání ZAVNOH a jejich další realizace byla uváděna postupně do praxe po osvobození Daruvaru, kde Čech Alexandr Vondráček získal post předsedy v národním výboru. Na obnově fungování Československého svazu se začalo pracovat již v roce 1944²⁸

Poválečné dějiny české menšiny v Chorvatsku nejsou stále hlouběji prozkoumány a dosavadní práce se nejvíce věnují kulturnímu životu. Kvalitně je ovšem rozpracováno období pokusů o reemigraci Čechů do Československa mezi lety 1945 a 1949, ve kterém se i přes odpor Federální lidové republiky Jugoslávie do Československa přestěhovalo více než tři tisíce osob.²⁹ Osmdesátá léta na Daruvarsku jsou pak zcela neprobádanou oblastí, v náznacích se jim věnuje Jiří Tůma³⁰ a Klára Hodačová.³¹ Pozornost autorů se nicméně obrací spíše k válečným událostem na Daruvarsku.

²⁸ Ibid. s. 168.

²⁹ HEROUT, Václav, *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945-1949*, Daruvar 2010, s. 51.

³⁰ Marek, JAKOUBEK – Luděk, JIRKA – Nela, KRÁLOVÁ – Michal, PAVLÁSEK – Jiří, TŮMA, *Krajané. Hledání nových perspektiv*, s. 133 a 138.

³¹ HODAČOVÁ, Klára, *Česká menšina na Daruvarsku. Sonda do života krajanů v občanské válce 1991-1992*, Brno 2014.

2 Postavení národů a národností v archivních materiálech

Jugoslávský režim čerpal svoji legitimitu mimo jiné z deklarativního vyřešení národnostní otázky³² a postavení různých národností náležitě ošetřoval. Zárukou rovnoprávného postavení konstitutivních národů (v jazyce jugoslávského zákona *narodi*) bylo v první řadě federativní uspořádání státu, které zajišťovalo každému z nich svoji federativní jednotku (Socialistické republiky Srbsko, Černá hora, Chorvatsko, Slovinsko, Makedonie).³³ Specifický byl případ SR Bosna a Hercegovina, která ústavně ošetřila status republiky tak, že je republikou všech zastoupených národů (Chorvaté, Muslimové a Srbové) a zároveň žádného z nich.³⁴

Vedle konstitutivních národů bylo právně ošetřeno i postavení menšin (tzv. *narodnosti*). Termín *narodnost* nicméně nebyl součástí jugoslávského právního pořádku od jeho počátku. Ačkoliv byl federální systém, který měl zajišťovat mezinárodní smír, uveden okamžitě po druhé světové válce, právní řád používal do roku 1963 pojem menšina. Označení *narodnost*, které přinesla ústava z roku 1963, mělo mít pozitivní zabarvení, a tím přispívat k dobrému postavení menšin v SFRJ.³⁵ Dvě největší menšinové skupiny obývaly dva federální útvary nižšího řádu v rámci SR Srbsko – Socialistické autonomní oblasti (sg. *Socijalistička autonomna pokrajina*) Vojvodina pro maďarskou národnost a Kosovo pro albánskou.³⁶ Jednotlivé republiky pak zajišťovaly postavení menšin ještě ve svých ústavách.

V SR Chorvatsku rovnoprávnost menšin reguloval článek 137 ústavy, který vedle konstitutivních národů Chorvatů a Srbů jmenovitě uvádí Maďary, Čechy, Italy, Slováky, Rusíny a Ukrajince. Další etnické skupiny jsou řazeny pod ostatní *narodi* a *narodnosti*.³⁷ V Socialistické republice Chorvatsku podle sčítání lidu z roku 1981 celková populace čítala 4 601 469 osob, z čehož 64 530 tvořily

³² HAUG, Hilde Katrine, *Creating a Socialist Yugoslavia. Tito, Communist Leadership and the National Question*, London – New York 2012, s. 94 (e-kniha).

³³ *Ibidem*, s. 95.

³⁴ Tomáš, CHROBÁK – Jan, PELIKÁN – Jan, RYCHLÍK – Stislav, TUMIS – Ondřej, VOJTĚCHOVSKÝ – Ondřej, ŽÍLA, *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*, Praha 2016, s. 73.

³⁵ BAKIĆ, Ibrahim, *Položaj i ravnopravnost narodnosti u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini*, in: *Razprava in gradivo*, č. 13-14, Ljubljana 1981, s. 181.

³⁶ H. K. HAUG, *Creating...*, s. 95.

³⁷ Článek 137. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, in: *Narodne novine*, č. 8, 22. února 1974.

menšiny (1,4 %).³⁸ Početní zastoupení menšiny nicméně nepředstavovalo hlavní kritérium pro rozšiřování právního ošetření menšin. Socialistická federativní republika Jugoslávie na půdě Spojených národů iniciovala rozhovory vedoucí k deklaraci o právech menšin, poskytování a dodržování širokého rámce odpovídající vnitřním potřebám SFRJ a na jeho dodržování se tedy dbalo.³⁹

2.1 Práva menšin a jejich realizace na lokální úrovni

Právní rámec menšin se neomezoval pouze na deklaraci rovnoprávnosti. Článek 138 ústavy SR Chorvatska garantoval používání mateřského jazyka v místech, kde menšina žije⁴⁰ a podle článku 139 mělo být možné používat mateřský jazyk při komunikaci s úřady, podniky a samosprávnými zájmovými organizacemi (*Samoupravna interesna zajednica – SIJ*).⁴¹ Samotná realizace menšinových práv se měla delegovat na úroveň obce (*općina*),⁴² kde na provádění nařízení dohlížely komise pro menšinové otázky.⁴³ Na republikové úrovni pak stejnou funkci zajišťoval výbor pro meznárodné vztahy.⁴⁴ Postavení menšin se v úředních hlášeních zkoumalo pohledem na situaci ve školství v menšinových jazycích, publikační činnost a důslednou implementaci ústavních nařízení do statut obcí (*zajednica općina, općina*).

Fungováním komisí se v listopadu 1983 zabýval Republikový institut pro veřejnou správu. Komise podle hlášení zasedaly zřídka a místní zastupitelské orgány se jejich aktivitou nezabývaly dostatečně.⁴⁵ Všeobecně se aktivita komisí zaměřovala na otázky kultury, komunikace v menšinovém jazyce s úřady, školství, poměrné zastoupení v zastupitelských orgánech a používání národních symbolů.⁴⁶

³⁸ Archiv Svazu Čechů v Republice Chorvatsku v Daruvaru, fond Svazu Čechů a Slováků (1960-1999), karton 9/III – Národnostní otázka, projevy, podklady, vystoupení, konference (70. a 80. léta 20. století) (dále ASČRCh, f. SČS, 9/III), *Informacija o provedbi zakona o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1984, s. 1.

³⁹ ASČRCh, f. SČS, 9/III, *Zapisnik sa proširene sjednice Sekretarijata Sekcije za međunarodne odnose i suradnju*, 22. února 1984, s. 4.

⁴⁰ Článek 138. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, in: *Narodne novine*, č. 8, 22. února 1974.

⁴¹ Čl. 139. téhož.

⁴² Čl. 169. téhož.

⁴³ Čl. 219. téhož.

⁴⁴ Čl. 380. téhož.

⁴⁵ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Informacija o ostvarivanju funkcija komisija za pitanja narodnosti*, Zagreb 1983, s. 7.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 5-6.

Právní stránka fungování komisí byla formálně v pořádku a taktéž i etnické složení.⁴⁷ V konkrétním případě Daruvaru se komise v tomtéž roce zabývala otázkou školství.⁴⁸

Menšinové školství je v úředních hlášeních častým indikátorem postavení daného etnika. Pro sledované období je vzdělávání v jazyce *narodnosti* regulováno zákonem z roku 1979.⁴⁹ Menšinám v SR Chorvatsku mělo být umožněno budovat si svoji vzdělávací strukturu a tam, kde je to možné, nejlépe celistvý vzdělávací systém v jazyce dané národnosti. Nicméně to nebylo možné zavést v každém menšinovém sídle, v takovém případě se přistupovalo k fakultativní výuce daného jazyka.⁵⁰ Celistvý systém vzdělávání měla v SR Chorvatsku pouze italská národnost (včetně vysokoškolského programu v Pule).⁵¹

V Daruvaru ke vzdělávání v menšinovém jazyce sloužily dvě školky, dvě základní školy a čeština se vyučovala v Centru pro výchovu a specializované vzdělávání (*Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje* – všeobecné střední učiliště, které nabízelo široký výběr oborů).⁵² Počet žáků zůstával po celou dobu konstantní (okolo 500).⁵³ Hlavní problém pro vzdělávání v češtině představoval nedostatek pedagogů a učebních pomůcek.⁵⁴ Výhled kádrové otázky pro české školství nebyl optimistický vzhledem k racionalizaci ve vzdělávání a zrušení pedagogického směru v Centru pro výchovu.⁵⁵

Dalším indikátorem pro kvalitu života menšiny byl kulturní život. V Daruvaru byla aktivní z menšinových kulturních spolků pouze česká uskupení. Česká menšina měla k dispozici svůj kulturní dům (Besedu) s knihovnou. Pro potřeby ochotnického divadla fungovala v Daruvaru i Ústřední divadelní knihovna s přibližně 1 200 dramatickými tituly.⁵⁶ Daruvarští Češi se každoročně angažovali

⁴⁷ Ibid., s. 11.

⁴⁸ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Materijali za sjednicu Komisije za narodnosti SO Daruvar*, 1983.

⁴⁹ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Informacija o provedbi zakona o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1984, s. 2.

⁵⁰ Dragutin BABIĆ – Filip ŠKILJAN, *Obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj: usporedba socijalističkog poretka i višestranačke demokracije*, in: *Historijski zbornik*, 72 (2), Zagreb 2019, s. 391.

⁵¹ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Informacija o provedbi zakona o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1984, s. 3.

⁵² ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Informacija o ostvarivanju prava narodnosti na području zajednice općina Bjelovar*, Bjelovar 1983, s. 2.

⁵³ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1989*, Beograd 1989, s. 118.

⁵⁴ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Informacija o ostvarivanju prava narodnosti na području zajednice općina Bjelovar*, Bjelovar 1983, s. 3.

⁵⁵ *V Daruvaru potrebujemo usměrnění*, Jednota, č. 3, Daruvar 1984, s. 8.

⁵⁶ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Kulturni život narodnosti na području Zajednice općina Bjelovar*, Bjelovar 1983, s. 7.

ve folklorní akci Daruvarských setkání (celojugoslávská mládežnická folklorní akce) a specificky českou přehlídku folklóru pak představovaly každoroční Obžínky.⁵⁷

Důležitý prvek v životě příslušníků menšinových pospolitostí představovala možnost informování v mateřském jazyce. Získávání informací mělo dvojí rovinu. V první řadě menšinová periodika přinášela informace o současném dění v tuzemsku i v zahraničí. Každá menšinová skupina v Chorvatsku vydávala svoji tiskovinu, *La Voce del Popolo* pro italskou národnost, *Magyar Képes Ujság* pro maďarskou, *Nova dumka* pro ukrajinskou a pro českou týdeník *Jednota*.⁵⁸ Televize a rozhlas zajišťovaly vysílání v menšinovém jazyce *Radio-Televizija Zagreb* vysílala jednou měsíčně kroniku Čechů a Slováků, Rádio Daruvar pak poskytovalo ve všední dny půlhodinové české vysílání a v neděli hodinové.⁵⁹ Podle platné legislativy se mělo na dvojjazyčnost dbát i na úrovni místní správy a podniků. Místní správa zaváděla dvojjazyčnost v dostatečné míře, méně důsledné byly v zavádění dvojjazyčného prostředí podniky a samosprávnými zájmovými organizacemi. Nedůslednost nicméně nepramenila z neochoty zástupců většinových národů, neboť se podobné problémy vyskytovaly i v obcích a samosprávných zájmových organizacích, kde držely národnosti většinu zastupitelských míst.⁶⁰ V Daruvaru, kde se srbochorvatský jazyk vyučoval i v menšinových školách a místní Češi jej ovládali, nepředstavovala dvojjazyčnost tak palčivý problém.

Daruvar a okolní obce nepředstavovaly pro Výbor pro mezinárodní vztahy problematickou oblast. Ovšem v době, kterou pokrývají dokumenty Výboru a komisí, byly výrazně problematické vztahy některého z konstitutivních národů SFRJ pouze s albánskou *narodnosti* na Kosovu a v Makedonii. Postavení české menšiny se hodnotí čistě z materiálního hlediska a navrhovaná řešení jsou mírné úpravy a doporučení důsledného přístupu. Za výrazně problematickou otázku považoval výbor postavení a integraci Romů. Romové nedisponovali statutem

⁵⁷ ASRČCh, f. SČS, 9/III

⁵⁸ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Stenografski zapisnik sa zajedničke sjednice Odbora za medjunacionalne odnose i Sekcije za društveni sistem informiranja Republičke konferencije SSRNH, održane 29. VIII 1981. godine u Lipovljanima u okviru tradicionalne manifestacije „Lipovljanski susreti '81,“* s. 15.

⁵⁹ ASRČCh, f. SČS, 9/III.

⁶⁰ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Stenografski zapisnik sa zajedničke sjednice Odbora za medjunacionalne odnose i Sekcije za društveni sistem informiranja Republičke konferencije SSRNH, održane 29. VIII 1981. godine u Lipovljanima u okviru tradicionalne manifestacije „Lipovljanski susreti '81,“* s. 78.

národnosti, chyběla jim širší organizace, která by pečovala o etnickou identitu, a jejich životní podmínky byly výrazně horší než u ostatní populace.⁶¹ V případě Romů byl navržen široký plán na zlepšení jejich postavení, který alespoň formálně jejich pozici zlepšil (začaly vznikat romské spolky a rozhlas v Prištině začal vysílat i romský program).⁶² V případě české menšiny podobný přístup nebyl potřeba, podobně jako u Italů či Maďarů, ani u Čechů se nevyskytovaly závažnější problémy.

Sledované aspekty kvality života se v průběhu osmdesátých let nemění, nicméně zájem Výboru o národnosti se v roce 1987 zaměřuje na problémy Kosova. Podobná je situace v Archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko, dokumenty reflektující postavení menšin jsou uchovávány do roku 1986 a dále jsou informace pouze sporadické. Nicméně princip zajišťování informací o postavení menšin zůstal pravděpodobně stejný do konce desetiletí; na podmínky menšinového života v obci Kutina v roce 1989 se nahlíželo stejnou optikou. Kutina sama o sobě nespadá do bližšího okolí Daruvaru, nicméně je jedinou obcí, ze které se ve zkoumaných archivech dochovalo hlášení z konce dekády.⁶³ Ostatní etnika figurují v hlášeních komisí či Výboru zřídka, nicméně se sporadicky zmiňují. V Garešnici bylo pět z devatenácti studentů fakultativních hodin češtiny jiné národnosti. Podobná byla situace i v Prekopakře, kde ze 43 studentů češtiny bylo druhé národnosti dokonce 27.⁶⁴ Podobnou zmínku pro Daruvar nenacházíme a nedá se tedy usuzovat na větší zájem většinového etnika o jazyk menšiny. Což ovšem není výjimkou, jediné v Istrii jevila většinová populace výraznější zájem o studium italského jazyka (v roce 1980 to bylo 8000 a tento počet se stále zvyšoval).⁶⁵

Zastoupení menšin v místních orgánech bylo na počátku 80. let poměrně odpovídající. Počet příslušníků menšin v SFRJ dosahoval 2,3 % z celkové populace. V místních zastupitelstvech pak národnosti držely 1,9 % pozic, ve

⁶¹ ASRČCh, f. SČS, 9/III.

⁶² Hrvatski državni arhiv, f. 122.8m RK SSRNH, Korespondencija sa SSRNJ – Narodnosti: Albanci, Česi, Mađari, karton 529/12128, *Informacija o kulturama narodnosti u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1987, s. 2; *Ibid.*, s. 6.

⁶³ ASRČCh, f. SČS, 9/III., *Informacija o položaju i ostvarivanju prava narodnosti Čega (sic!) i Slovaka na području općine Kutina*.

⁶⁴ ASRČCh, f. SČS, 9/III., *Informacija o ostvarivanju prava narodnosti na području zajednice općine Bjelovar*, Bjelovar 1983, s. 4-5.

⁶⁵ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Stenografski zapisnik sa zajedničke sjednice Odbora za medjunacionalne odnose i Sekcije za društveni sistem informiranja Republičke konferencije SSRNH, održane 29. VIII 1981. godine u Lipovljanima u okviru tradicionalne manifestacije „Lipovljanski susreti '81.“*, s. 71.; ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Ostvarivanje ravnopravnosti narodnosti*, Zagreb 1985, s. 7.

výkonných radách 1,2 % a ve správě 1,3 %. Neznámé jsou informace o zastoupení v samosprávných zájmových organizacích. Nicméně statistické informace o skupštinách SIZů se nevyhotovovaly kvůli obavám z přepočítávání etnického složení mandátů.⁶⁶ Česká menšina byla také podprůměrně zastoupena ve Svazu komunistů Jugoslávie, v celé SFRJ byl každý 11. člověk členem SKJ, v Chorvatsku každý 14. a mezi Čechy pak každý 24.⁶⁷ Češi v Jugoslávii obývali nejvíce venkovská a maloměstská sídla, ovšem to samotný nezájem nevysvětluje. Možné je ovšem použít příklad daruvarských komunistů, kteří sami byli poměrně neaktivní; svoji pasivitu zdůvodňovali nedostatkem času na stranickou činnost.⁶⁸ Situace Čechů obecně mohla být podobná, vzhledem k tomu, že jich většina žila právě tam. K nezájmu Čechů o stranickou angažovanost mohl vést i odliv partyzánských bojovníků v reemigrační vlně po druhé světové válce.

Poměrné zastoupení menšin bylo nicméně zakotveno v zákoně, a pokud se vezme v potaz nižší zájem o stranickou angažovanost u Čechů, Maďarů a Italů, je možné neproporčnost zastoupení vysvětlit i nezájmem. Dodržování právních rámců se v šetřeních Výboru zkoumá povrchně. Dotazníkovým šetřením se zjišťoval stav ve školství, kde největší problém soustavně představoval nedostatek učebnic v jazyce menšiny,⁶⁹ možnost informování menšiny v jejím jazyce a implementace právních regulací postavení menšiny.⁷⁰ Skutečné soužití není v dokumentech řešeno a odpověď na otázku proč, není jasná.

Orgány odpovědné za zkoumání mezietských vztahů se v případě Daruvaru zabývaly postavením české menšiny. Pro Výbor pro mezietské vztahy představovaly hlavní kritéria dobrého života stav ve školství, ukotvení ústavních práv, možnost realizace kulturního života a informování. Ve všech těchto oblastech

⁶⁶ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Stenografski zapisnik sa zajedničke sjednice Odbora za medjunacionalne odnose i Sekcije za društveni sistem informiranja Republičke konferencije SSRNH, održane 29. VIII 1981. godine u Lipovljanima u okviru tradicionalne manifestacije „Lipovljanski susreti '81,*“ s. 69.

⁶⁷ Ibid., s. 70.

⁶⁸ *Z Daruvaru. Predsedništvo občinskog výboru SK Daruvar, Jednota, č. 9, Daruvar 1983, s. 6.*

⁶⁹ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Informacija o ostvarivanju prava narodnosti na području Zajednice općina Bjelovar.*

⁷⁰ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Zaključke o ostvarivanju ustavnih prava narodnosti u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj.*

bylo možné konstatovat pouze dílčí nedostatky. Nicméně, pokud byla situace některého etnika výrazně problematická, v šetřeních se to odrazilo, jak ukazuje případ romské národnosti. Vztahy mezi Srby a Chorvaty na Daruvarsku se Výbor nezabýval, což může poukazovat na dobré soužití. Nicméně podle tisku se v Chorvatsku obecně v osmdesátých letech nevyhotovovaly podobné výzkumy.⁷¹ V širší oblasti okolo Daruvaru je možné najít i případy integrace většinového národa do fakultativního menšinového školství, což může ukazovat na dobré mezinárodní vztahy, v samotném Daruvaru není obdobný jev zaznamenán.

Implementace dvojjazyčnosti a právní regulace na Daruvarsku byla dostatečná. Podobně i menšinové školství, příslušníci české menšiny se mohli ve svém jazyce vzdělávat do středoškolské úrovně, nicméně tento sektor zatěžoval nedostatek učitelů a učebnic. Česká menšina měla k dispozici dostatečně vybavený kulturní dům s knihovnou, v Daruvaru také sídlilo české nakladatelství a hlavní menšinová instituce, Svaz Čechů a Slováků.

Archivní materiály nedostačují ke komplexnějšímu pohledu na mezinárodní vztahy na Daruvarsku, nicméně nekonstatují výraznější excesy. Problematické ovšem je, že se soustředí převážně na období před výrazným nárůstem nacionalismu v SFRJ. Podobně ovšem není omezen místní tisk, na který se zaměřím v příští kapitole.

⁷¹ *Nacionalistické úchylinky překonat*, Jednota, č. 23, Daruvar 1989, s. 3.

3 Situace na Daruvarsku v tisku

O místní situaci a jejích proměnách v úzce vymezené oblasti nejlépe informuje regionální tisk. Na Daruvarsku se této úloze nejvíce blížil menšinový týdeník *Jednota*, které ostatně bylo i vyčítáno, že se zaměřuje příliš úzce právě na Daruvarsko a Bjelovarsko.⁷² Na stránkách *Jednoty* nicméně nebyly přenášeny pouze místní zprávy. První stránky týdeníku psaly o zprávách z domova i ze světa, dále následovaly zprávy z krajanského života a kultury, regionální zprávy, zemědělská rubrika a rubrika pro mladé. *Jednota* nepředstavovala kritickou žurnalistiku, většinou přenášela oficiální zprávy. Kritický pohled se v mírné formě uplatňoval, pokud se hovořilo o nedostacích v krajanském životě.

Jake Lowinger spojuje počátky nacionalistických meetingů se stávkovým hnutím,⁷³ a proto jedním z možných indikátorů zhoršující se situace v daném regionu může být hledání zpráv o stávkách a obecnější pohled na vývoj ekonomické situace v Daruvaru. Vedle toho je pak možné nahlédnout na témata, kterými se zabývala místní stranická organizace a na zpravodajství z regionu. Dále je pak možné sledovat politický vývoj v daruvarské obci před prvními pluralitními volbami v SR Chorvatsku a následné složení místních správ. Dílčí informace je pak možné najít i v rubrikách, které se více věnují běžnému životu; rubrika z krajanského života přenášela širokou paletu témat, od populárně historických sond do krajanské historie a rozhovory s pamětníky po rozhovory s krajanskými rodinami a pohledy na soudobý kulturní život české menšiny. Obdobně pestrá byla i rubrika *Mládí*, která mladším čtenářům nabízela pohled do života jejich vrstevníků aktivních v krajanském životě, na hudbu, sport a v pozdějších letech i na nová politická hnutí v SFRJ.⁷⁴

Týdeník vycházel v nákladu 2 150 výtisků, přičemž na tuzemském trhu se předplatitelskou formou prodalo v průměru 1 730 výtisků.⁷⁵ Z domácího nákladu

⁷² ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Stenografski zapisnik sa zajedničke sjednice Odbora za medjunacionalne odnose i Sekcije za društveni sistem informiranja Republičke konferencije SSRNH, održane 29. VIII 1981. godine u Lipovljanima u okviru tradicionalne manifestacije „Lipovljanski susreti '81,“* s. 43.

⁷³ LOWINGER, Jake, *Economic Reform and the 'Double Movement' in Yugoslavia. An Analysis of Labor Unrest and Ethno-nationalism in the 1980s*, Baltimore 2009.

⁷⁴ *Zápisnik hnutí Svarun, Jednota, č. 28, Daruvar 1988, s. 16.*

⁷⁵ ASRČCh, f. SČS, 9/III, *Stenografski zapisnik sa zajedničke sjednice Odbora za medjunacionalne odnose i Sekcije za društveni sistem informiranja Republičke konferencije SSRNH, održane 29. VIII 1981. godine u Lipovljanima u okviru tradicionalne manifestacije „Lipovljanski susreti '81,“* s. 12.

pak největší koncentrace předplatitelů žila přímo v Daruvaru a celá oblast Daruvarska představovala přibližně 30 %. Počet domácích předplatitelů byl v průběhu osmdesátých let konstantní, přičemž v druhé polovině desetiletí mírně vzrostl.⁷⁶

3.1 Ekonomická situace na Daruvarsku a s ní spojené problémy

Již v roce 1979 začala SFRJ pociťovat první náznaky nadcházející ekonomické krize.⁷⁷ Hospodářská úroveň v předcházejících letech výrazně vzrostla pomocí zahraničních půjček, ke kterým měla Jugoslávie přístup díky svojí výhodné geopolitické pozici. Celkový státní dluh na počátku 80. let dosahoval výše 20 miliard amerických dolarů a věřitelé začali od Bělehradu vyžadovat, aby dluh začal splácet.⁷⁸ Jugoslávské politické vedení nicméně nebylo s to reagovat a plán stabilizace hospodářství uvedla teprve roku 1982 na XII. kongresu SKJ.⁷⁹ Mezinárodní měnový fond požadoval důsledné zavádění svého programu, nicméně to pro SFRJ představovalo nepřijatelné vměšování do vnitřních záležitostí státu.⁸⁰ Hospodářské reformy dále narážely na nemožnost dohody mezi méně a více rozvinutými republikami, což přivedlo snahu o hospodářské ozdravení do patové situace. Mezitím se stav jugoslávského hospodářství zhoršoval, občané SFRJ se poprvé od poloviny 50. let setkali s plošným nedostatkem zboží, výpadky proudu a omezením čerpání paliva. Nejrazantnější propad pak přišel roku 1987, kdy jugoslávská inflace překročila trojcifernou hranici, SFRJ tak upadla do inflační spirály. K ráznějšímu řešení mohla přikročit teprve svazová vláda Ante Markoviće, která se rozhodla změny požadované MMF důsledně implementovat.

Na Daruvarsku byl podle oficiálních statistických údajů nejvíce zastoupený průmysl, v samotné daruvarské obci zaměstnával 3 370 zaměstnaných z celkového počtu 7 797 pracujících, v Garešnici pak 2 590 z 4 798 a v Hrubečném poli (Grubišno Polje) 1 347 z 2 860 (celkovou strukturu popisuje tabulka a graf níže).⁸¹ Do statistiky zaměstnaných se započítávaly osoby pracující ve státním sektoru, nebo osoby pracující pro soukromníka, takže je možné, že údaje k zemědělství

⁷⁶ Archiv NIU Jednota, svazky 267/1, 268/1, 269/2.

⁷⁷ BILANDŽIĆ, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita. 1980. – 1985.*, Zagreb 1986, s. 49.

⁷⁸ DIZDAREVIĆ, Raif, *Od smrti Tita do Smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, Sarajevo 1999, s. 100.

⁷⁹ BILANDŽIĆ, *Jugoslavija...*, s. 96.

⁸⁰ DIZDAREVIĆ, *Od smrti...*, s. 117.

⁸¹ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1989*, Beograd 1989, s. 648.

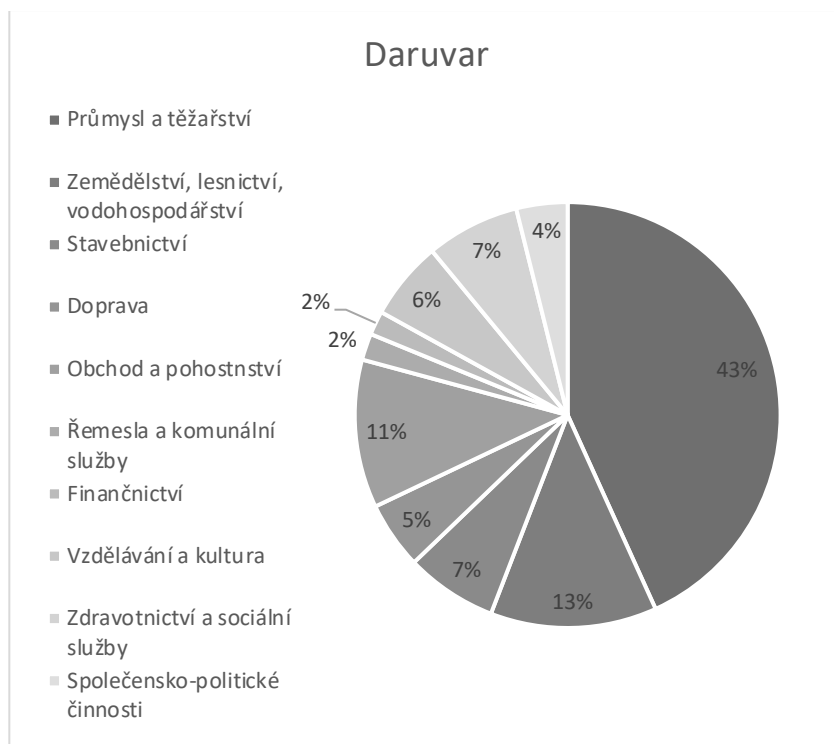
nejdou kompletní.⁸² Největším podnikem v Daruvaru pak byla slévárna a továrna na stroje Dalit. Na jeho fungování bylo závislých více než 1 700 zaměstnanců, většina zaměstnaných v tomto sektoru v Daruvaru a pětinu všech zaměstnaných v této obci.⁸³

	Celkem pracujících	Průmysl a těžarství	Zemědělství, lesnictví, vodohospodářství
Daruvar	7797	3370	986
Garešnica	4798	2590	930
Grubišno Polje	2860	1347	461
	Stavebnictví	Doprava	Obchod a pohostinství
Daruvar	543	398	878
Garešnica	15	131	477
Grubišno Polje	159	34	344
	Řemesla a komunální služby	Finančnictví	Vzdělávání a kultura
Daruvar	157	142	466
Garešnica	65	28	227
Grubišno Polje	52	23	163
	Zdravotnictví a sociální služby	Společensko-politické činnosti	
Daruvar	554	303	
Garešnica	134	201	
Grubišno Polje	108	169	

Tabulka 1: Zaměstnanost na Daruvarsku podle odvětví, zdroj: *Statistički godišnjak Jugoslavije 1989*, Beograd 1989, s. 648.

⁸² *Statistički godišnjak Jugoslavije 1989*, Beograd 1989, s. 33.

⁸³ *Hrvatska tehnička enciklopedija*, klíčové slovo: *Dalit*, online: <https://tehnika.lzmk.hr/dalit-daruvar/>, datum přístupu 22. 7. 2020.

Graf 2: Procentuální zastoupení jednotlivých sektorů hospodářství v Daruvaru, zdroj: *Stastički godišnjak Jugoslavije 1989*, Beograd 1989, s. 648.

První čísla jednoty z roku 1980. informují čtenáře o nastupujícím zdražování.⁸⁴ Očekávalo se zdražování maloobchodních cen o 6,1 %, u zemědělských výrobků pak o 13 %, životní výdaje měly vzrůst o 8,3 %.⁸⁵ Nicméně ve velmi krátkých intervalech informoval tento týdeník o dalším navyšování. Nedostatek zboží byl v Jednotě popsán poměrně zajímavým způsobem, autor článku *Nedostatek některých výrobků* stavěl hranici mezi nedostatek a nedostupnost zboží v obchodě, což v konkrétním případě Chorvatska měl být cukr a káva.⁸⁶

Daruvar, podobně jako jiné oblasti, čelil problému se zaměstnáváním mladých. Na podzim 1984 se tento problém stal společně s implementací hospodářských reforem hlavním tématem porad daruvarských komunistů.⁸⁷ Hledání řešení ekonomických potíží ovšem bylo velice složité, Daruvarští komunisté spatřovali výrazný problém v ročních mandátech, které byly nedostatečné na provádění dlouhodobých změn, a také v neaktivitě členů stranické organizace. Polovina místních komunistů pak přiznávala, že se v jejich řadách vyskytuje korupce a oportunistus. Kritika se neomezovala pouze na stranickou

⁸⁴ *Ceny v letošním roce*, Jednota, č. 3, Daruvar 1980, s. 3.

⁸⁵ *Zneklidňující vzestup cen*, Jednota, č. 13, Daruvar 1980, s. 4.

⁸⁶ Jednota, č. 26., Daruvar 1980, s. 3.

⁸⁷ *SAK místní pospolitosti*, Jednota, č. 43, Daruvar 1984, s.6.

strukturu, za zvláště problematický jev byl považován nedávný nárůst v ofenzivnosti církevních institucí (tento problém bude rozebrán níže).⁸⁸ Rozhovory o stabilizaci hospodářské situace v Dalitu byly spíše neproduktivní a řešení zadluženosti a špatné bilance tak bylo v nedohlednu. O problémech v daruvarské slévárně rozmlouvali podnikoví komunisté, přičemž se jejich diskuse svedla pouze na svalování viny na druhá oddělení Dalitu.⁸⁹

Zaměstnanost se podařilo v dalších letech zvyšovat (podobně jako výrobu), ovšem otázka nezaměstnanosti mladých vyřešena nebyla. Neuspokojivá také byla platová otázka, průměrný měsíční příjem v Daruvaru činil 56.407 dinárů, což bylo 20 % pod průměrem v SR Chorvatsku (71.750 dinárů).⁹⁰ Hospodářské těžkosti dopadaly i na folklorní činnost. Daruvarská setkání se v roce 1988 nemohla uskutečnit kvůli škrtnům v rozpočtu⁹¹ a špatnému stavu stadionu, kde se měla přehlídka odehrávat.⁹²

Stávkové hnutí na Daruvarsku pravděpodobně bylo velice mírné a jednalo se pouze o dočasná přerušení výroby bez manifestací. Jednota stávky skoro nepopisuje, a tak je možné usuzovat právě na mírný průběh, nicméně jako ilustrativní příklad může posloužit velice mírná stávka dělníků specializované výroby Dalitu v únoru 1989. Stávka byla namířena proti novému řediteli oddělení, kterému stávkující dělníci předali svoje požadavky a dvouměsíční lhůtu na jejich splnění.⁹³ Hospodářská situace na Daruvarsku se i nadále zhoršovala, nezaměstnanost znovu vzrostla; největší podíl nezaměstnaných představovali mladí a ženy. Stranická garnitura Daruvaru se i nadále zabývala takřka výlučně hospodářskými otázkami, v létě 1989 projednávala výkonná rada pospolitosti obcí Daruvar otázky důchodů, invalidního pojištění, hospodářství a sociálního minima.⁹⁴ Hospodářské problémy v Daruvaru, zdá se, nevedly k akcentování nacionální otázky.

⁸⁸ *Od slov k činům*, Jednota, č. 45, Daruvar 1984, s. 6.

⁸⁹ *Zasedala SAK Dalit*, Jednota, č. 45, Daruvar 1984, s. 6.

⁹⁰ *Hospodářská situace*, Jednota, č. 35, Daruvar 1986, s. 7.

⁹¹ *Daruvarská setkání ano či ne?!*, Jednota, č. 1-2, Daruvar 1988, s. 15.

⁹² *Daruvarská setkání letos nebudou*, Jednota, č. 13, Daruvar 1988, s. 16.

⁹³ *Dělníci ve speciální výrobě znovu přerušili práci*, Jednota, č. 13, Daruvar 1989, s. 7.

⁹⁴ *Ze zasedání VR SO Daruvar*, Jednota, č. 27, Daruvar 1989, s. 4.

3.2 Mezietská problematika na stránkách Jednoty

Jednota svou povahou nesloužila k informování o mezietských vztazích, jejím hlavním zaměřením byl menšinový život, zejména jeho kulturní stránka. Tématika mezietských vztahů se do obsahu článků dostává teprve v momentě, kdy se opět zhoršila situace v Kosovu. Ojedinelé zmínky ovšem můžeme najít i dříve než v letech 1987 a 1988. Logicky, nejvíce zastoupená jsou témata spojená s uskutečňováním práv menšin. Na každodenní fungování příslušníků většinových národů nicméně tato práva neměla reálný vliv, jedinou výjimku mohla představovat dvojjazyčnost nápisů a dokumentů. V případě dvojjazyčných nápisů je možné sledovat požadavky srbského národa na nápisy v cyrilici v tom smyslu, kdy se objevila jako diskutované téma místní politiky. Nicméně není důvod předpokládat, že by se u Srbů na Daruvarsku vyskytovaly četnější případy neznalosti latinského písma, absence cyrilice tedy Srby v jejich každodenním životě nemohla prakticky omezovat. Podobné je možné konstatovat o české menšině a chorvatském jazyce. Praktická stránka věci ovšem není jediný rozměr, jak vícejazyčnost vnímat. Používání více jazyků představovalo uznání ostatních národnostních skupin, a proto bylo významnou součástí jugoslávského přístupu k menšinám.

Dvojjazyčnost na Daruvarsku se měla řešit vymezením vícejazyčných oblastí, ovšem podle jejich rozmístění se jednalo pouze o česká sídla (Doljani, Daruvar, Donji Sređani atp.).⁹⁵ I když byla podobná úprava stále zastoupena v diskusích místních Komisí pro otázky národností, jejich implementace nebyla nikterak horlivá. Na úřadech, kde byl dostatek česky hovořících zaměstnanců se čeština v běžném kontaktu s občanem spíše nepoužívala.⁹⁶ Chorvatština nicméně nahrazovala češtinu i v některých menšinových organizacích, neboť jí místní Češi rozuměli lépe.⁹⁷ České dvojjazyčné nápisy v Dežanovci byly dokonce změněny na jednojazyčné v chorvatštině.⁹⁸ Otázka nápisů v srbské cyrilici se objevuje teprve v červenci 1990.⁹⁹

Ve školství byly problémy dány nejvíce kádrovou a finanční situací a konfliktní situace mezi žáky s rozdílným etnickým pozadím se skoro nezmiňují.

⁹⁵ *Dvojjazyčné nápisy v daruvarské obci*, Jednota, č. 23, Daruvar 1980, s. 8

⁹⁶ *Znovu o otázkách národností*, Jednota č. 26, Daruvar 1980, s. 9.

⁹⁷ Jednota, č. 15, Daruvar 1985, s. 3.

⁹⁸ *Jazyk národností v každodenním životě*

⁹⁹ *SDS i v Daruvaru*, Jednota, č. 33, Daruvar 1990, s. 16.

Výjimku představuje zmínka v článku *Je těžké hovořit mezi sebou česky?*, který se zabývá důvody, proč mezi sebou nehovoří české děti česky. Vedle praktických důvodů typu, že dítě nechce, aby se mu zhoršila chorvatština, nebo že velký díl jeho přátel hovoří pouze chorvatsky, se uvádí i příklad šikany, které děti čelily, pokud se nějak vymykaly standardům kolektivu; české děti pak měly čelit posměchu, že jsou *pémci*.¹⁰⁰ *Pemak/pemac* či *pemkinja/pemica* se podle situace může použít jako hanlivý výraz pro Čecha, nicméně někteří chorvatští Češi používají toto označení bez hanlivého zabarvení.

Za potencionálně nacionalistickou tendenci je možné označit jistou renesanci náboženského cítění u mladých. Poprvé podobnou tendenci zmiňuje v březnu 1983 Jednota v souvislosti s přibližně 60 kilometrů vzdáleným městem Slavonská Požega (dnes pouze Požega). Církev podle autora článku nabízí mladým možnosti a atmosféru, kterou jim nemůže nabídnout dnešní společnost, a upozorňuje, že se v církevních institucích angažují i lidé, kteří chtějí použít nárůst náboženského cítění pro politické účely.¹⁰¹ Tato tendence se o rok později objevila i v rozhovorech daruvarských komunistů, kteří ji na schůzi místní organizace označili za jeden z vážných problémů. Je tedy nepřímě možné usuzovat, že se podobná tendence vyskytla i na Daruvarsku.¹⁰² Náboženské sektářství, a to včetně militantního ateismu, je pak na stránkách Jednoty odsouzeno v lednu 1985.¹⁰³ Politické zneužívání víry bylo později trestáno na státní úrovni, konkrétně v případě, kdy použití víry narušuje veřejný pořádek. Biskupská konference podobný návrh nepodpořila, nicméně odsoudila zneužívání víry.¹⁰⁴

Problémy v mezietnických vztazích můžeme v týdeníku najít teprve v roce 1988, nicméně tyto příspěvky se zabývají situací v celé Jugoslávii, zejména vztahy mezi etniky na Kosovu. Daruvarsko přichází na scénu teprve na konci srpna 1989 se zprávou o mezietnických vztazích v Hrubečném Poli. Místní komunisté ji hodnotili jako uspokojující a na vysoké úrovni, a to i přesto, že se v této obci vyskytly již dva blíže nespecifikované incidenty s nacionálním zabarvením.¹⁰⁵ Mezietnické vztahy v Daruvaru ke konci roku 1989 byly hodnoceny místním vedením jako velice dobré. Představitelé obce považovali za nebezpečný postup

¹⁰⁰ Jednota, č. 42, Daruvar 1980, s. 16.

¹⁰¹ *Religióznost necharakterizuje mladé*, Jednota, č. 12, Daruvar 1983, s. 16.

¹⁰² *Od slov k činům*, Jednota, č. 45, Daruvar 1984, s. 6.

¹⁰³ *Proti znevažování věřících*, Jednota, č. 1, Daruvar 1985, s. 6.

¹⁰⁴ *Stíhání zneužití víry*, Jednota, č. 13, Daruvar 1987, s. 4.

¹⁰⁵ *Zasedalo predsednictvo OK SK*, Jednota, č. 35, Daruvar 1989, s. 7.

politických garnitur na vyšších příčkách správy.¹⁰⁶ Otázka národní příslušnosti se podle zpráv Jednoty začala na Daruvarsku akcentovat teprve s přípravami na pluralitní volby v dubnu 1990.

3.3 Politické změny provázející přechod k pluralismu v SR Chorvatsku na Daruvarsku

Zrození pluralitního systému v SR Chorvatsku rozhodně nebylo přímočaré. Vládnoucí garnitura k pluralismu přistupovala spíše opatrně, neboť představoval potencionální rozdělení politické scény po národnostních liniích.¹⁰⁷ Jedna z prvních variant pluralismu měla do jisté míry formu Đilasových tezí z počátku 50. let. Jednalo se konkrétně o přestavbu Socialistického svazu pracujících lidu Chorvatska (SSRNH – *Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske*) na opoziční protiváhu SKJ bez stran západního typu.¹⁰⁸ O podobné přestavbě jednal v říjnu 1989 i SSRN ZO Bjelovar,¹⁰⁹ a o několik týdnů později navázala také daruvarská organizace SSRN, která podobnou variantu ve veřejné rozpravě zvážila. Nicméně k podobnému řešení se Socialistický svaz nerozhodl, neboť pro něj neexistovaly ústavní podmínky.¹¹⁰

První zárodky politický stran v Chorvatsku nastupují na scénu již v únoru 1989. Prvním takovým subjektem bylo Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu (UJDI – *Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu*), u jehož zrodu stála trojice intelektuálů z Filozofické fakulty v Záhřebu.¹¹¹ UJDI ve svých počátcích ovšem nebyla schopná se začlenit do vznikajícího pluralitního prostředí Chorvatska, hlavní úlohu na budoucí politické scéně budou hrát jiné subjekty.¹¹² Více rozhodně se k založení politického subjektu postavil Slavko Goldstein, který 20. února společně s Vladem Gotovcem inicioval zformování Chorvatského sociálně liberálního svazu (HSLS – *Hrvatski socijalno liberalni savez*).¹¹³ Na konci února, konkrétně 28. 2., bylo pod vedením tehdy známého nacionalistického

¹⁰⁶ *Vinní jsou nejvyšší*, Jednota, č. 44, Daruvar 1989, s. 6.

¹⁰⁷ MOSKOVIĆ, Boris, *Mezi Titem a Tuđmanem. Chorvatsko v letech 1989-1990*, Praha 2017, s. 67.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 68.

¹⁰⁹ *Přestavba svobody myšlení*, Jednota, č. 40, Daruvar 1989, s. 6.

¹¹⁰ *Jaký socialistický svaz*, Jednota, č. 43, Daruvar 1989, s. 7.

¹¹¹ MOSKOVIĆ, *Mezi Titem...*, s. 69

¹¹² *Ibid.*, s. 79

¹¹³ *Ibid.*, s. 80

disidenta Franji Tuđmana založeno Chorvatské demokratické společenství (HDZ – *Hrvatska demokratska zajednica*), které představovalo radikálně nacionalistickou alternativu na rodící se chorvatské politické scéně.

Místní pobočky nově vzniklých politických organizací začaly da Daruvarsku vznikat s ročním zpožděním. Nicméně o nových stranách Jednota své čtenáře informovala. Velmi kriticky se vyjadřovala o meetinzích nacionalistických stran, jak srbských, tak chorvatských.¹¹⁴ V neutrálním světle pak představila Sociálně demokratickou stranu Chorvatska Antuna Vujiće.¹¹⁵ Jako první se začátkem března přímo v Daruvaru představil HSLŠ. V prostorách Českého národního domu svaz uspořádal setkání s občany. Představení nové strany vyvolalo mezi účastníky setkání výrazný zájem a diskuse po samotné prezentaci strany se protáhla na dvě hodiny. Představení této umírněné politické strany ovšem vyvrcholilo hádkou, když se v sále Besedy začalo hovořit o Kosovu, což přimělo některé účastníky k odchodu. O jejich nacionální příslušnosti ovšem Jednota mlčí.¹¹⁶

Další stranou, která se představila daruvarské veřejnosti, byl Svaz socialistů – Liberální levice. Jak je z názvu patrné, jednalo se o organizaci SSRN přizpůsobenou politickému pluralismu.¹¹⁷ 20. března byla v Daruvaru oficiálně založena místní pobočka HSLŠ. Svou aktivitu začala tím, že seznamovala voliče s kroky, které doposud podnikla. Předsedou místní organizace se stal Krešimir Pravić.¹¹⁸ Český dům, pravděpodobně z kapacitních důvodů, poskytl také prostory pro představení čtvrté strany v Daruvaru, Jugoslávské samostatné demokratické strany (JSDS – *Jugoslavenska samostalna demokratska stranka*), na jejíž zakládací meeting přišlo přibližně 300 zájemců. JSDS pod vedením Dobrivoje Novakoviće ve svém programu kladla důraz na zachování výtěžků AVNOJe a zavedení výuky cyrilice do škol.¹¹⁹ Voličům se také představil Svaz komunistů Chorvatska s dodatkem Strana demokratických změn (SKH-SDP – *Savez komunista Jugoslavije – Stranka demokratskih promjena*). Jak SKH-SDP, tak i JSDS zmiňovaly potřebu zavést důsledně dvojjazyčné nápisy a cedule v srbské cyrilici.¹²⁰ Nové strany ovšem nemohly na lokální úrovni kandidovat, neboť nepodaly zavčas

¹¹⁴ *Zneužití pluralismu k tmářským cílům*, Jednota, č. 4, Daruvar 1990, s. 5.

¹¹⁵ *Sociálně demokratická strana Chorvatska*, Jednota, č. 10, Daruvar 1990, s. 5.

¹¹⁶ *V Daruvaru se konala tribuna Chorvatského sociálně liberálního svazu*, Jednota, č. 11, Daruvar 1990, s. 10.

¹¹⁷ *Představil se Svaz socialistů*, Jednota, č. 12, Daruvar 1990, s. 16.

¹¹⁸ *Zvoleno vedení*, Jednota, č. 15, Daruvar 1990, s. 16.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Představeny volební programy tří stran*, *ibid.*

přihlášku ke kandidatuře a svůj program. Obyvatelé Daruvaru tak měli v místních volbách výběr značně omezen na Svaz socialistů, SKH-SDP a nezávislé kandidáty, přičemž v zastupitelstvu obce nakonec zasedl i zástupce JSDS.¹²¹ Za SKH-SDP kandidovalo dosavadní vedení obce v čele se stávajícím předsedou obce Brankem Mohrem.

Lokální volby v Daruvaru rovným dílem vyhráli nezávislí kandidáti a Svaz komunistů, oba po třiceti mandátech. Se sedmi mandáty se na třetím místě umístil Svaz socialistů a jeden mandát získal kandidát JSDS. V Hrubečném poli získal SKH-SDP absolutní většinu, na druhém místě se pak umístilo Chorvatské demokratické společenství, kde se uspělo včas zaregistrovat.¹²² Proces formování místních organizací HDZ začal na Daruvarsku až po volbách. V okolních obcích ovšem získalo HDZ poměrně silnou pozici. v Bjelovaru a v Garešnici¹²³ drželo HDZ pozici předsedy obecního shromáždění, ve Slavonské Požeze získalo 76 ze 105 mandátů. Výjimku představovala obec Pakrac s většinou srbského obyvatelstva, kde volby vyhráli nezávislí a Svaz komunistů.¹²⁴

První pobočku s 15 členy založilo Chorvatské demokratické společenství v Dolanech. Dolanská dceřiná organizace měla představovat zárodek budoucí struktury HDZ pro Daruvar.¹²⁵ Brzy po založení HDZ, následovalo i zřízení místních poboček Srbské demokratické strany (SDS – *Srpska demkratska stranka*). Její organizace byla 9. července založena v Hrubečném poli, zakládací schůze se účastnili i členové iniciačních výborů z Daruvaru a Pakrace. Předseda strany Jovan Rašković při této příležitosti podtrhl nutnost spolupráce s HDZ.¹²⁶ Při zakládání HDZ v Horním Dežanovci Đuro Vidmarović, jeden z iniciátorů stranické aktivity na Daruvarsku, energicky dementoval zvěsti o možném pronásledování příslušníků jiných národů než chorvatského, tuto zprávu směřoval zejména k místním Čechům. Na meetingu hovořil v češtině i odborný učitel ze školy Jana Amose Komenského v Daruvaru Vlado Varat.¹²⁷ Češi se do stranických struktur zapojovali i jinde, nicméně Jednota nezmiňuje, jestli šlo o individuální případy, nebo rozšířenější

¹²¹ *Kandidační shromáždění*, Jednota, č. 14, Daruvar 1990, s. 17; *Konstituční zasedání 28. a 29. května*, Jednota, č. 22, Daruvar 1990, s. 16.

¹²² *Konstituční zasedání 28. a 29. května*, Jednota, č. 22, Daruvar 1990, s. 16.

¹²³ *Konstituována shromáždění obcí*, Jednota, č. 26, Daruvar 1990, s. 16.

¹²⁴ *Konstituční zasedání obecního shromáždění*, Jednota, č. 25, Daruvar 1990, s. 16.

¹²⁵ *Ze zakládajícího shromáždění HDZ v Dolanech*, Jednota, č. 27, Daruvar 1990, s. 16.

¹²⁶ *Založena SDS*, Jednota, č. 28, Daruvar 1990, s. 16.

¹²⁷ *Každý týden nová odbočka*, Jednota, č. 29, Daruvar 1990, s. 10.

tendenci mezi českou menšinou.¹²⁸ Stranické preference Čechů jednota nezmiňuje vůbec.

S jistými obavami se o současné situaci vyjadřoval úvodník ve 30. čísle jednoty *Žít v toleranci a porozumění*, který vyzdvihoval bezproblémové mezinárodní vztahy v minulých letech a nové politické subjekty vyzýval ke vzájemnému respektu.¹²⁹ Zakládání místních organizací SDS a HDZ v Daruvaru proběhlo bez incidentů. Na iniciačním meetingu SDS 27. července zúčastnění podpořili dosavadní postup Srbů v Kninu a požadovali dvojjazyčnost i pro Srby v Daruvaru.¹³⁰ Jednota v tomto případě nezmiňuje extrémní rétoriku, kterou zmiňují pamětníci (viz kapitola 5). Tento fakt je zajímavý, pokud vezmeme v potaz, že se Jednota nezmiňuje ani o referendu o suverenitě a autonomii srbského národa, které proběhlo na přelomu srpna a září 1990.¹³¹ Jednání SDS odsoudil iniciační meeting HDZ v Daruvaru, na kterém hovořil i český zástupce místní organizace strany.¹³² K potyčce došlo na zakládajícím shromáždění HDZ v blízkém Pakraci, proti kterému protestovalo 300 místních Srbů. K eskalaci situace došlo v momentě, kdy účastníci meetingu chtěli na radnici vyvěsit vlajku s chorvatskou šachovnicí.¹³³

Daruvarští Češi byli vůči HDZ skeptičtí, 9. září účastníci shromáždění obecního výboru HDZ kritizovali místní českou i srbskou *inteligenci* kvůli tomu, že se od jejich strany distancuje. Problematickým spoluobčanům vyslali poměrně jasnou zprávu. Inteligence zmíněných národů si měla *postavit do čela* politické aktivity svého národa a uvědomit si, že to byl národ [snad chorvatský, nebo lid - pozn. autora], který jim umožnil vzdělání.¹³⁴ Výrazně umírněnější rétoriku použil předseda obecního zastupitelstva, Branko Mohr (SKH-SDP), který vyzýval k citlivosti v pěstování národní kultury, jazyka a písma, také doufal, že vnější *emisaři* nevnese do doposud mírného Daruvaru rozkol.¹³⁵

¹²⁸ *Mít rád svoje, ale vážit si druhého*, Jednota, č. 37, Daruvar 1990, s. 16.

¹²⁹ Jednota, č. 30, Daruvar 1990, s. 3.

¹³⁰ *SDS i v Daruvaru*, Jednota, č. 33, Daruvar 1990, s. 16.

¹³¹ Srov.: HEROUT, Vjenceslav, *Civilno stanovništvo daruvarskog i grubišnopoljskog podružja u zbivanjima 1990. – 1991. godine*, in: Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, č. 8, Bjelovar 2014, s. 330; RUŽIĆ, Slaven, *Izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općina Daruvar i Grubišno polje 1991. godine, na temelju arhivskog gradiva "RSK"*, in: Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, č. 8, Bjelovar 2014, s. 239.

¹³² *Desátá odbočka HDZ*, Jednota, č. 33, Daruvar 1990, s. 16.

¹³³ *Chceeme, aby národy žily v míru*, Jednota, č. 34, Daruvar 1990, s. 16.

¹³⁴ *Mít rád svoje, ale vážit si druhého*, Jednota, č. 37, Daruvar 1990, s. 16.

¹³⁵ *Demokracie – záruka hospodářské, společenské i politické refromy*, Jednota, č. 38, Daruvar 1990, s. 16.

Politické angažování většinových národů postavilo do pozadí pokusy o formování národních stran menšin. Své zájmy chtěli politicky hájit bjelovarští Romové založením Strany Romů Chorvatska, která se měla zasazovat o dokončení procesu vytváření romské *narodnosti*.¹³⁶ Hovořilo se i o nové úloze Svazu Čechů a Slováků, jedna z možných variant byla transformace na Svaz Čechů v případě, že příslušníci slovenské menšiny v Chorvatsku přistoupí k založení své vlastní Matice. Podobné řešení bylo přijato vlažně,¹³⁷ nicméně chorvatští Slováci se později vskutku rozhodli zformovat Matici Slovenskou v Chorvatsku.¹³⁸ Největší rozprava o budoucnosti Svazu se na stránkách jednoty svedla na jeho možnou politickou angažovanost. Valná hromada Svazu se rozhodla pro zachování současného, nepolitického fungování organizace.¹³⁹ Proti této pozici se ostře vyhrnil Jaroslav Slunečko z Lublaně, v jeho vizi měla česká politická strana vyřešit většinu nedostatků v postavení české menšiny, od školství po dvojjazyčné nápisy v Hrubečném poli. Podle jeho soudu, Hrubečné pole ovládala garnitura jednoho nejmenovaného národa, který v této obci nepředstavoval většinu, a tím měla proti sobě ostatní etnika popouzet.¹⁴⁰ Hrubečné pole mělo pestré etnické složení, podle sčítání lidu se v roce 1981 36 % obyvatel deklarovalo jako Chorvaté, 29 jako Srbové, 14 jako Češi a Jugoslávci. V porovnání s rokem 1991 můžeme konstatovat přerozdělení většiny Jugoslávců mezi Chorvaty, kteří nově měli v obci 42% zastoupení, a Srby, nově s 32% zastoupením.¹⁴¹

Slunečkovi veřejně odpověděl Václav Herout, který připomněl neúspěšný projekt Československé pokrokové rolnické strany v meziválečné Jugoslávii. Nicméně předpokládal nutnou změnu ve fungování Svazu, který, ačkoliv se deklaroval jako nepolitická organizace, dovoloval v minulosti angažování pouze členům SKJ.¹⁴² Pro projekt české strany se nakonec nenašla dostatečná podpora a Svaz Čechů a Slováků se politicky neangažoval.

¹³⁶ *Založena strana Romů*, Jednota, č. 33, Daruvar 1990, s. 16.

¹³⁷ *Postavení Svazu Čechů a Slováků v nových podmínkách*, Jednota, č. 10, Daruvar 1990, s. 12.

¹³⁸ *Na prahu nových dní*, Jednota, č. 34, Daruvar 1990, s. 8.

¹³⁹ *Svaz Čechů a Slováků je společenská organizace*, Jednota, č. 18-19, Daruvar 1990, s.8.

¹⁴⁰ *K otázce Svazu Čechů a Slováků*, Jednota, č. 24, Daruvar 1990, s. 9.

¹⁴¹ Ivan, CRKVENČIĆ – Zlatko, PEPEONIK, *Zapadna slavonija – razvoj narodnosnog sustava*, in: Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja, ročník 2, č. 2-3, Zagreb 1993, s. 348.

¹⁴² *K založení politické strany příslušníků české a slovenské narodnosti*, Jednota, č. 36, Daruvar 1990, s. 8.

Neutěšená hospodářská situace v SFRJ, která se promítla i do života na Daruvarsku, nevedla podle informací dostupných v tisku k akcentování nacionálních momentů. Stávkové hnutí nebylo na Daruvarsku výrazně rozvinuté a případné stávky se obešly bez manifestací. Potencionální nacionální náboj mohlo mít sblížení mladých a církve. Tento proces začal na přelomu let 1983 a 1984. Místní komunisté na novou religióznost nazírali více než skepticky, neboť v nové *církevní ofenzivě* měly být přítomny i elementy připravené ze vzniklé situace politicky těžit. Otázka jazyka a písma po celá osmdesátá léta byla nahlížena výhradně jako problém české menšiny. Stížnosti na nedostatečné zastoupení srbské cyrilice ve veřejném prostoru se do popředí dostává teprve před volbami na jaře 1990. S výjimkou jednoho článku pojednávajícího o šikaně kvůli etnickému původu jsem nenarazil ani na zprávy o problematickém soužití dětí. Politické vyhranění po etnických liniích se začalo manifestovat před dubnovými volbami v roce 1990. V Daruvaru bylo organizování politického života mírné a obešlo se bez potyček. Nicméně etnika zastoupená na Daruvarsku, s výjimkou Chorvatů, pohlížela na povolební formování HDZ s nedůvěrou a znepokojením. Skepse nechorvatů byla dostatečně znatelná, aby členové HDZ považovali za nutné ostatní etnika ujistit, že nebude docházet k jejich pronásledování. Nicméně tento pocit nebyl zastoupen u všech příslušníků menšiny; do HDZ Češi vstupovali, nicméně tisk nezmiňuje, zdali se jednalo o rozšířený trend, či pouze jednotlivé případy. K podobné reakci příslušníků ostatních národů vedla nejspíše ostrá rétorika členů strany a negativní informování o HDZ v médiích; Srbská demokratická strana na Daruvarsku používala podle informací Jednoty mírnější rétoriku. Českou menšinu znepokojoval nárůst nacionalismu na obou stranách, nicméně popisování jejich politických preferencí se jednota vyhýbá. V další kapitole se pokusím mezietnické vztahy hlouběji popsat pomocí výpovědí pamětníků.

4 Mezietnické vztahy pohledem orální historie

Archivní materiály a místní tisk se věnují vztahům mezi jednotlivými národnostmi na Daruvarsku poměrně povrchně. Detailnější pohled na každodenní život a vztahy s ostatními etniky mohly nabídnout metody orální historie. Terénní výzkum mezi českou menšinou v Daruvaru probíhal v srpnu a září 2018. Česká menšina byla vybrána na základě tehdejších jazykových možností. V rozhovorech s pamětníky je možné sledovat některé společné momenty, jejichž interpretace ovšem může být obtížná. Individuální paměť může být ovlivněna kolektivními vzpomínkami celé společnosti. Nicméně, ohledně konkrétního vztahu mezi kolektivní a individuální pamětí nepanuje konsensus.¹⁴³ V případě Daruvarska je nutné také počítat s nedávným traumatem válečných událostí, které mohou do jisté míry zkreslovat výpovědi pamětníků. Válečné události devadesátých let představují jeden z formativních prvků společnosti v zemích bývalé Jugoslávie, v historické paměti navíc mohou představovat mezník mezi osmdesátými a devadesátými lety. Kontrast mezi válečným stavem a všedním životem tak může zkreslovat samotné vzpomínky pamětníků.

V rámci výzkumu bylo provedeno šest rozhovorů s osmi pamětníky. Vzorek respondentů nejvíce ovlivnily praktické možnosti zkoumání. Srpen v Chorvatsku představuje hlavní období pro odjezd na dovolenou, což je dáno dvěma státními svátky 5. a 15. srpna. Potencionální respondenti tak nebyli v danou dobu k dispozici. Vzorek respondentů měl být doplněn na jaře 2020, což ovšem znemožnila koronavirová epidemie. Respondenti se narodili v průběhu druhé světové války či v poválečných letech a nejvíce jsou mezi nimi zastoupeni učitelé, povolání a vzdělání nicméně nebylo hlavním kritériem při jejich výběru. Struktura jednotlivých rozhovorů je rozmanitá, první rozhovor byl proveden jako skupinový s celkem pěti pamětníky a jeden z rozhovorů byl veden jako dvojité interview se dvěma sestrami. S ostatními pamětníky pak byl proveden hloubkový rozhovor, bez přítomnosti třetí strany. Vzhledem k časovým podmínkám byly rozhovory vedeny částečně strukturovaně se zaměřením na tematické okruhy. Hlavní okruhy představoval život v ekonomické krizi osmdesátých let, mezilidské vztahy v daném časovém rozmezí a společenský vývoj v obci na přelomu osmdesátých a

¹⁴³ Pavel MÜCKE – Miroslav VANĚK, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2015, s. 130.

devadesátých let. Výzkum bylo možné realizovat díky Fondu mobility Univerzity Karlovy a programu Erasmus+.

Kompletní transkripty rozhovorů jsou umístěny na konci práce jako příloha. Při jejich přepisování byla zachována jazyková podoba z nahrávky bez zásahů. Obecná čeština a hovorové výrazy daruvarského nářečí jsou tedy zachovány. Tazatel je v rozhovorech uveden pod písmenem T a ostatní značky odkazují na pamětníky. V hranatých závorkách jsou uvedeny autorské poznámky.

4.1 Život a každodennost v průběhu ekonomické krize

Největší dopad na život respondentů měly hospodářské problémy, nicméně ani jednomu pamětníkovi život výrazně nenarušily. V době ekonomické krize měli možnost založit rodinu a vybudovat si domov.¹⁴⁴ Nedostatek produktů denní spotřeby bylo možné saturovat nákupy v zahraničí, které mohli místní Češi využívat díky poměrně častým cestám do Československa, jedna z respondentek popisuje svoji zkušenost následovně:

*„My jsme si kávu a saponát vozili z Vídně, protože jsme jezdili do Litvínova, odkud je manžel, takže jsme tam jezdili. No, a ve Vídni jsme se stavili u známých, tam jsme přespali, odešli jsme do Carrefouru a nakoupili si kafe a saponát. Kafe jsme kupovali syrový a pak si ho tady pražili, protože to vyšlo levnějš.“*¹⁴⁵

Nejvýraznější zásah do života respondentů představovala omezení na čerpání paliva a jízdu ve dnech se sudým či lichým datem. Povolení k jízdě se určovalo podle posledního čísla na státní poznávací značce. Omezení provozu limitovalo hlavně osoby, které musely do práce dojíždět autem, nebo musely navštěvovat lékaře ve vzdálenějších městě.¹⁴⁶ Nicméně místní orgány nebyly zcela důsledné v prosazování podobných opatření.¹⁴⁷ Limitace na čerpání paliva se pak obcházela přeprodáváním či darováním bonů na benzín a naftu.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Rozhovor ze 30. srpna 2018, příloha 2; Narátor 1, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁴⁵ Narátor 4, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁴⁶ Narátor 4, ibid.

¹⁴⁷ Narátor x, ibid.

¹⁴⁸ Rozhovor z 5. září 2018, příloha 4.

Plošně do života respondentů nejvíce zasáhla hyperinflace. Pokud se vydělané peníze okamžitě nevyměnily za marky, tak velmi brzy ztratily na hodnotě. Německá marka v životě místních hrála významnou roli, ceny i platy se přibližně přepočítávaly na marky, v každodenním vnímání peněz tak ustupoval dinár do pozadí. Nevýhodný bankovní kurz stabilní valuty vytvořil i v Daruvaru prostor pro černý obchod s valutami, a marku tak bylo možné výhodněji prodat i koupit od osob pracujících v zahraničí.¹⁴⁹ Nejvíce inflace dopadla na spořitelé s vklady vázanými na několik let, kteří neměli možnost bez ztráty vybrat svoje úspory:

„Manželčin otec, když mu žena zemřela, už nemoh hospodařit na vesnici. Tak prodal všechnen dobytek, asi deset jalovic měl, dal to do banky, bylo to tehdy hodně peněz i po číslech, a ještě ten první rok ty úroky, který dostával, byly dobrý. Ale pak příštího roku, inflace šla nahoru a úrok zůstal stejný, tak příští rok ta hodnota byla o půl menší, za tři roky ještě menší. Tak sám řekl, že tehdy prodal ten dobytek, a teď si za to nemohl koupit ani ocas od krávy.“

150

Nezaměstnanost respondenty výrazně nezasahovala. Pracovní místo neztratili ani jeden z nich, a to včetně žen, které patřily na Daruvarsku do skupiny spíše ohrožené nezaměstnaností. Nicméně daný vzorek v tomto případě může situaci zkreslovat, neboť jsou v něm zastoupeni často učitelé se znalostí menšinového jazyka, jejichž pozice nebyla z důvodu nedostatku pracovní síly ohrožena. Mezi respondenty není zastoupen také ani jeden čerstvý absolvent, kterého by nezaměstnanost ohrožovala nejvíce. Nedostatky v pracovním životě na Daruvarsku částečně řešilo i drobné zemědělství, které představovalo dodatečný příjem. Výroba a prodej zemědělských produktů jednotlivců nebyla příliš regulována, přebytek z vlastního hospodářství pak mohli místní prodávat vcelku svobodně. Neregulovaně, případně bez vynucování regulace, probíhala také výroba lihovin a vína, což bylo v Daruvaru, kde mělo vinařství výrazné zastoupení, rozhodně podstatné.¹⁵¹ Problémy s omezeným prodejem některých výrobků denní spotřeby mohlo odlehčit i postavení jednotlivce v místní komunitě. Učitelům, a nejspíše i

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Narátor 3, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

ostatním úředním zaměstnancům, obchodníci vycházeli vstříc podpultovým prodejem.¹⁵²

Přes osobní vazby se řešil i problém nedostatku stavebního materiálu pro soukromé stavby. Soukromá stavební činnost, která probíhala víceméně svépomocně, podle výpovědí pamětníků, se ani za zhoršujících se ekonomických podmínek nezpomalila, nicméně v některých případech se mohlo jednat o dobíhající projekty ze sedmdesátých let.¹⁵³ Problematická byla situace s byty vystavěnými státem, jejichž cena byla na vzestupu.¹⁵⁴ Těžké dostupnosti bytů nenapomohla ani akumulace nemovitostí, kterou se pokoušela vyřešit výstižně nazvaná akce *Máš dům, vrat' byt!*¹⁵⁵

Specifikem české menšiny na Daruvarsku byly poměrně živé kontakty s Československem. Vedle cest za rodinnými příslušníky mohli místní Češi vyjíždět do své staré vlasti také v rámci kulturních akcí, návštěv spřátelených měst a obchodních záležitostí.¹⁵⁶ Tyto cesty nemuseli hradit ze svých zdrojů, a tak se stávaly častými příležitostmi pro nákup výrazně levnějších produktů v ČSSR. Na cestách do Československa se daruvarští Češi cítili jako *západní turisté*¹⁵⁷ a zpět domů si mohli přivážet (často i pašovat) předměty denní spotřeby, nebo třeba i hudební nástroje.¹⁵⁸ Rozvolnění spotřebních bariér popisuje jeden z respondentů takto:

„Některý kupovali zvláštní věci, třeba ten drát, co se dává na ploty, ten pletenej. Jeden učitel, neměl asi už co koupit, nebo neměl nápad, tak koupil celej ten balíček zabalenej drátu. A tehdy to bylo i vašim celníkům podezřelý, že někdo vozí z Československa drát, kterýho u nás byl dostatek.“¹⁵⁹

4.2 Společenský život a mezietnické vztahy

Ačkoliv je ekonomická krize jedním z významných fenoménů osmdesátých let v SFRJ, sama o sobě nemůže vysvětlit události desetiletí následujícího. Do

¹⁵² Narátor G, rozhovor ze 6. září 2018, příloha 6.

¹⁵³ Narátor 2, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁵⁴ *Výkonná rada o Novogradnji*, Jednota, č. 45, Daruvar 1984, s. 7.

¹⁵⁵ *Od slov k činům*, Jednota, č. 45, Daruvar 1984, s. 6.

¹⁵⁶ Rozhovor ze 30. srpna 2018, příloha 2.

¹⁵⁷ Narátor 2, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁵⁸ Rozhovor ze 4. září 2018, příloha 3.

¹⁵⁹ Ibid.

oblasti mezietnických vztahů je zahrnut i společenský život menšiny, zejména pak angažovanost většinových národů v něm. Při zkoumání vzorku je potřeba vzít v potaz i možné úzké zaměření respondentů na svoji národnostní skupinu. Česká menšina navíc nepředstavovala hlavního aktéra v eskalujících mezietnických tenzích, které vedly k válce.

Menšina na Daruvarsku nebyla v osmdesátých letech žádným způsobem ostrakizována. Výpady proti místním Čechům byly spíše záležitostí starší. V období mezi dvěma světovými válkami, zejména v druhé polovině 30. let docházelo mezi Čechy a Chorvaty k potyčkám.¹⁶⁰ V období po druhé světové válce bylo možné zaznamenat alespoň verbální xenofobní výpady vůči Čechům, rozšířený byl zjevně stereotyp o lakomých *pěmcích*.¹⁶¹ Mezietnické vztahy se do osmdesátých let nicméně stabilizovaly. O tom vypovídá postupný úpadek etnický čistých manželských svazků. Například v nejstarší české vesnici, v Ivanově sele, měl podle svědectví být přítomen trend endogamních sňatků mezi místními Čechy, který se měl v *posledních letech* měnit. Z kontextu je možné dovodit, že se trend měnil i v osmdesátých letech. Národnost v dané obci postupně ustupovala do pozadí a v případě smíšeného sňatku hrály roli spíše praktické problémy.¹⁶² Tedy, ve kterém kostele se bude obřad konat, pokud se jednalo o svazek Čecha či Chorvata se Srbem. Chorvatští Češi pak nejvíce uzavírali sňatky exogamní, které několikanásobně převyšovaly endogamní.¹⁶³ Religiozita ovšem, podle výpovědi pamětníka, neměla pro mladší generaci hrát takovou roli, naopak bylo významné, podobně jako národnost, pro starší generaci. Jedna z respondentek citovala slova svojí matky:

„No, Chorvat nebo Srb, to je jedno. Jedině si vzpomínám, že moje matka vždycky říkala: „Já si přeju, abyste se provdaly,“ já mám totiž dvě sestry: „hlavně za katolíky.“ Za Čecha, to bylo na prvním místě, a jestli už ne, tak aby to byl katolík [...]“¹⁶⁴

Vztahy mezi dětmi jednotlivých národností byly alespoň v první polovině 80. let dobré, šikana českých dětí, popisovaná v listu Jednota, nebyla podle narátorů

¹⁶⁰ DUGAČKI, Vlatka, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.-1941.)*, Zagreb 2013, s. 150.

¹⁶¹ Rozhovor ze 4. září 2018, příloha 3.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ BAHNIK, Maja, *Interetnički brakovi Čeha u Hrvatskoj 1970. – 2015.*, Zadar 2017, s. 32.

¹⁶⁴ Rozhovor ze 6. září 2018, příloha 5.

problematickým jevem. Narátoři učitelé podobný problém neregistrovali a hanlivé výrazy pro českou či jinou národnost považovali spíše za dětskou hru.¹⁶⁵ Do řad školou povinných dětí měl nacionalismus začít pronikat teprve koncem dekády. Na školních toaletách se začaly objevovat šovinistické nápisy, konkrétně je uveden nápis *Srbe na vrbe*, tj. [pověste] Srby na vrby, nicméně v daném kontextu se uvádí pouze jako příklad, a pravděpodobně se nejednalo pouze o hesla chorvatská.¹⁶⁶ Provokace a nepřátelství od žáků srbské národnosti popisuje učitelka z daruvarského učiliště. Jeden z jejích žáků odevzdal písemný test napsaný v cyrilici, což považovala za provokaci, a to i přesto, že bylo právo na používání cyrilice zaručeno ústavou. Zdali se jednalo o úmysl, není možné dokázat, nicméně zajímavé je, že se pravděpodobně jednalo o spíše výjimečný jev. Pokud by srbsí žáci používali své národní písmo pravidelně, podobná událost by pro vyučující nebyla záležející.¹⁶⁷ Stejná respondentka pak popisuje výuku v převážně srbské třídě těsně před vypuknutím války, kdy cítila od žáků osmé třídy a jejich rodičů animozitu kvůli etnickému původu. Respondentka největší problém viděla v tom, že *nebyla jejich*, tedy že nebyla srbského původu.¹⁶⁸

Negativní reakci vyvolávalo i do jisté míry specifické postavení české menšiny a zejména její financování. Jugoslávský stát finančně podporoval menšiny v rozvíjení jejich kulturní činnosti. Většinové národy podobnou podporu nedostávaly, což mohlo vést k horšímu vnímání menšinové činnosti, nebo dokonce pocitu méněcennosti srbské národnosti, na jejíž písmo, případně i jiné znaky jejich identity, místní nemuseli nahlížet pozitivně.¹⁶⁹ Nerovnoprávné postavení ve vztahu se pociťovalo i ve školství. Menšinová učitelé byli platově zvýhodněni oproti svým kolegům z většinových národů, což bylo častým tématem učitelských schůzí. Konkrétně jsou uvedeni učitelé srbské národnosti, kteří měli provokativně znevažovat důvody pro příplatek českých učitelů.¹⁷⁰ Nicméně kulturní akce Čechů, zejména pak ty většího rozměru, nebyly výlučně českou záležitostí. Na jejich konání a chodu měli účast i příslušníci ostatních etnických skupin. Do organizace každoročních oslav dožíněk se podle respondentů zapojovalo celé město, či vesnice, která událost organizovala. Kulturní program dožíněk navíc měl i

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Rozhovor z 5. září 2018, příloha 4.

¹⁶⁷ Narátor 4, rozhovor ze 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁶⁸ Narátor J, rozhovor z 6. září 2018, příloha 6.

¹⁶⁹ Narátor 5, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁷⁰ Rozhovor ze 6. září 2018, příloha 5.

multietnický charakter a vystupovali na něm příslušníci jak menšin, tak i většinových národů.¹⁷¹ Ostatní národnosti se v menší míře zapojovaly i do kulturních spolků menšiny a podílely se na jejich činnosti. Zajímavý je případ dvou Romů, kteří se začlenili do daruvarského tanečního spolku Čechů, vůči členům spolku měli pociťovat vděk.¹⁷² Začleňování ostatních etnik do menšinového života považují pamětníci z Daruvarska za jev omezený pouze na jejich region, nicméně bez širšího srovnání na to není možné usuzovat.¹⁷³

Na kvalitu mezietnických vztahů mělo bezesporu vliv zastoupení v podnicích a správních orgánech. V politických organizacích v Daruvaru fungovala přísná parita a jejich vedení se pravidelně obměňovalo. U tohoto řešení je ovšem na místě otázka, jestli přísné rozlišování etnicity ve výsledku nevedlo k upevnování národnostního klíče ve společnosti. Takto to reflektuje i jedna z respondentek:

„Já si pamatuju, já jsem byla taky předsedkyně místní organizace žen, jeden rok v čele byla Chorvatka, druhý rok Češka, třetí rok byla Srbka, a pak zase dokola. Já jsem to tehdy nepociťovala, že je to přepočítávání krevních buněk, já jsem to brala tak, aby se někdo necítil dotčenej, že se nedbá na to. Ale možná to bylo právě tohleto rozmýšlení [...]“¹⁷⁴

V podnicích a ve školách měla být situace podle vzpomínek respondentů odlišná. V podnicích na Daruvarsku měli držet vedoucí pozice spíše Srbové, jeden z respondentů uvádí, že na vedoucí pozici byl pouze jeden Chorvat. V jeho podniku pak vedoucí manažeři byli srbské národnosti, uvádí ale také, že před nástupem tehdejšího vedení byl na vedoucí pozici Čech. Se srbskými nadřízenými do konfliktu nepřicházel a do jeho pracovních vztahů se národnostní otázka nepromítala. Někteří jeho kolegové ovšem měli narazit na problémy. Podle jeho soudu národnost nebyla relevantním tématem ve sledovaném období s výjimkou předválečných let [rámcově 1989-1991 podle odhadu autora].¹⁷⁵ Ve školství pak měli držet vedoucí pozice také Srbové. Konkrétně jedna z respondentek zmiňuje případ, kdy měl Srb získat preferenčně místo, i když o místo žádal zkušenější chorvatský kolega.¹⁷⁶

¹⁷¹ Narátor 2, ibid.; Narátor 3, ibid.; Rozhovor ze 4. září 2018, příloha 3.

¹⁷² Narátor 3, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁷³ Narátor 1, ibid.

¹⁷⁴ Narátor 5, ibid.

¹⁷⁵ Rozhovor ze 30. srpna 2018, příloha 2.

¹⁷⁶ Narátor J, rozhovor z 6. září 2018, příloha 6.

V ostatních oblastech života naopak národnost neměla představovat výrazný faktor. V místních komunitách neměla hrát národnost roli. Podle výpovědí si sousedé pomáhali bez ohledu na etnicitu. Stavební materiál, nejspíš na černo, měl pro Daruvařany zajišťovat Srb, kterého místní cenili kvůli jeho službám.¹⁷⁷ Takřka všichni respondenti se shodují, že většinou nerozlišovali Srby od Chorvatů, jediné etnikum, které s jistotou rozpoznávali byli právě Češi samotní.¹⁷⁸ Specifické postavení Čechů bylo znatelné i začátkem válečných událostí v Daruvaru, kdy místní Srbové měli odrazovat Čechy od angažování ve válečných akcích tím, že to není jejich válka.¹⁷⁹

Pocit ohrožení místních Srbů pravděpodobně vzrostl v roce 1990. Srbská populace v Daruvaru měla sledovat propagandu srbských nacionalistů o pálení daruvarských Srbů v pecích Dalitu s pobavením. Situace se proměnila se založením místní organizace Srbské demokratické strany, na které hovořil Jovan Rašković. Jeden z narátorů popisuje proměnu v postoji svého kolegy učitele. V roce 1989 se necítil ohroženě a skepticky vnímal nacionalistické agitátory *ze Srbska*. Nicméně při zakládání SDS v Daruvaru již stanul na funkci předsedy místní organizace. Pamětník popisuje i agresivní rétoriku na meetinzích SDS, což je v jasném rozporu s tím, jak o tom informoval menšinový tisk.¹⁸⁰

Na život obyvatel Daruvaru a přilehlého okolí doléhala na začátku osmdesátých let ekonomická krize, která s sebou přinesla i propad životní úrovně. Nicméně nedostatek některých produktů (oleje, saponátu a kávy) bylo možné nahradit osobními nákupy v zahraničí. Vedle výrobků denní spotřeby kvalitu života ovlivňoval i nedostatek benzínu. Nicméně ekonomická krize respondenty výrazně nezasáhla. Napětí mezi jednotlivými etniky Daruvarska eskalovalo teprve ke konci 80. let. Nárůst se z výpovědí pamětníků jeví jako skokový a neočekávaný. Většina z nich nepovažovala národnostní otázku za podstatnou součást života. V politických organizacích se ctilo pravidlo parity národností a problematická byla pouze situace v podnicích, kde drtivou většinu vedoucích pozic měli držet

¹⁷⁷ Narátor 2, rozhovor z 28. srpna 2018, příloha 1.

¹⁷⁸ Narátor 3, ibid.

¹⁷⁹ Rozhovor ze 30. srpna 2018, příloha 2.

¹⁸⁰ Rozhovor z 5. září 2018, příloha 4.

příslušníci srbské národnosti. Většinové národy se běžně zapojovaly do kulturního života české menšiny. Nicméně problematický bod představovalo postavení menšin v zákonné úpravě. Ostatním národům, konkrétně jsou uvedeni pouze Srbové, mělo vadit domnělé protežování Čechů ve finančních otázkách. Mezi žáky místních škol nedocházelo k šikaně kvůli národnostnímu původu, nicméně nacionalismus pronikl i do jejich řad právě na přelomu 80. a 90. let.

5 Závěr

Mezietnické vztahy na Daruvarsku byly podle všech zkoumaných pramenů po většinu osmdesátých stabilní a poměrně dobré. Dochovaný archivní materiál z Chorvatského státního archivu i z archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko dané téma vcelku mívá, nicméně poskytuje pohled na zajištění menšinového etnika v SFRJ. Daruvarští Češi mohli požívat velmi širokých práv. Jugoslávský stát se jim aktivně snažil zajistit životní podmínky srovnatelné s většinovým národem. Ačkoliv není možné předpokládat, že by příslušníky české národnosti mohla absence menšinových institucí jakkoli omezit v zapojení do fungování lokální komunity či státu, je nutné zmínit, že některá ze zaručených práv měla symbolickou hodnotu. Zejména pak právo na použití svého jazyka a písma, které se vztahovalo i na Srby. Dodržování dvojjazyčnosti bylo ovšem zajišťováno pouze v případě české národnosti, nicméně ani tehdy nebylo toto právní zajištění důsledně dodržováno. Získávání informací ve více jazycích na pracovišti bylo častokrát zanedbáváno. Jako problém to ovšem vnímaly nejvíce orgány určené k dohledu nad dodržováním menšinových práv, samotní daruvarští Češi v tom výrazný problém neviděli. Vše nasvědčuje tomu, že svoje postavení považovali za dostatečné.

Další menšinové instituce tomuto pocitu nejspíše pomáhaly. Zřizování českých škol v oblastech, kde bylo jejich zastoupení dostatečně velké mělo napomáhat pěstování a zachování kulturních specifíků menšiny. Kde nebylo možné zřídit plnohodnotnou vzdělávací instituci, byly zavedeny alespoň fakultativní hodiny češtiny. V případě fakultativní výuky jazyka menšiny můžeme pozorovat zajímavý trend, kdy se do těchto hodin zapojovali i žáci jiného původu než českého. Podobný jev může naznačovat zájem většinových národů o porozumění menšině. Nicméně není možné určit, zdali se jednalo o děti ze smíšených sňatků, které se ztotožňovaly s identitou rodiče Chorvata či Srba. V takovém případě by bylo možné usuzovat, že šlo o ústupek českému partnerovi. Jedna i druhá varianta ukazuje ovšem na pozitivní vztah k menšinové národnosti.

V oblasti vzdělávání měla menšina často i širší možnosti než většinová populace. Jako ilustrativní příklad může posloužit preferenční přijímání českých žáků na učitelský obor na daruvarském všeobecném učilišti. Tento obor byl nicméně v rámci ekonomické racionalizace zrušen, což český místní tisk vnímal jako ohrožení budoucích generací českých učitelů. Nadstandardní bylo také platové

ohodnocení českých učitelů. Vedle školství jugoslávský stát podporoval i menšinovou kulturní a publikační činnost. Taková situace podle tvrzení některých pamětníků vyvolávala u příslušníků srbské národnosti pocit, že stát uplatňuje dvojí metr. Poukazování srbských spoluobčanů na nerovný přístup státu ke konstitutivnímu národu a k menšině mohli Češi vnímat jako provokaci.

Některé rozhovory poukazují na určité napětí mezi českou a srbskou komunitou, nicméně je důležité brát v potaz možnost, že na výpovědi má vliv již poválečná interpretace událostí. Podobné zkreslení ovšem tato práce odhalit nemůže, to by bylo vhodným námětem pro budoucí výzkum. Je ale možné vyslovit domněnku, že si někteří příslušníci srbské národnosti ke konci osmdesátých let, případně i v dynamickém období mezi lety 1990-1991, začali uvědomovat širší právní zajištění české menšiny, které oni jako konstitutivní národ neměli. V chorvatsko-srbském jazykovém a kulturním rámci již delší dobu ustupovala srbská komponenta do pozadí, což ovšem srbská komunita vnímala jako přirozený jev, neboť jugoslávská identita dávala prostor i srbským specifikům. Otázka písma a kulturních symbolů pak sehrála roli v opětovném uvědomění srbské národní identity v momentě, kdy byla jugoslávská idea zproblematizována a ohrožena. Provokativním se tak mohlo jevit i používání cyrilice (či používání jiných srbských kulturních symbolů), na což měli Srbové ústavní právo; konkrétně například při používání cyrilice při psaní úloh ve škole. Nicméně právě podobný jev poukazuje na to, že cyrilice nebyla ani mezi chorvatskými Srby již delší čas preferovanou volbou při psaní. Samotná otázka srbské cyrilice se v dokumentech ani v tisku neobjevuje; první zmínky o zavádění cyrilice ve veřejných prostorách a do školní výuky přichází teprve s vlnou zakládání nacionalistických politických stran v roce 1990. Ve stejné době bylo možné pozorovat nárůst napětí i mezi dětmi různých národností. Mezi respondenty orálně-historického výzkumu byli výrazně zastoupeni učitelé jak z českých, tak i smíšených *chorvatských* škol. Vztahy mezi dětmi byly dobré po celá osmdesátá léta, nacionalistické výstřelky se objevují teprve v období 1989-1991, tehdy začali učitelé nacházet v drobném žákovském vandalismu šovinistická hesla. Podobně podle dnešních tvrzení docházelo ke zhoršování vztahů mezi srbskými žáky a jejich učiteli nesrbské národnosti. Konkrétní důvody podobné averze je ovšem složité určit, neboť pamětníci, kteří se s podobným jevem setkali, problém redukovali na to, že *nebyli jejich*. Podobný pohled nicméně mohly do značné míry formovat i válečné události a averze

studentů mohla mít i jiné motivy, například negativní vztah chudších vesnic vůči bohatšímu městu.

Výrazný nárůst meziethnických tenzí je možné zasadit do roku 1990, kdy na jaře v celé Socialistické republice Chorvatsku probíhaly první pluralitní volby, ve kterých vítěznou pozici získalo radikálně nacionalistické Chorvatské demokratické společenství. Tato strana nejevila před volbami o Daruvar větší zájem. V dostatečném předstihu nebyla založena místní organizace HDZ, a ani se v Daruvaru nezaregistrovala k účasti na místních volbách. V širším okolí nicméně HDZ získala veliký díl vedoucích postů (Bjelovar, Garešnica, Požega – V Bjelovaru HDZ držela 50 z 90 křesel v místním zastupitelstvu). Ovšem i v těchto obcích byly výsledky nacionálně umírněných stran poměrně vyrovnané s jejich výrazně nacionalistickými protějšky. Na Daruvarsku pak vyhráli volby nezávislí kandidáti a kandidáti Svazu komunistů Chorvatska, jeden mandát připadl i Chorvatskému sociálně liberálnímu svazu. Bez účasti HDZ probíhaly i volby v blízkém Pakraci, který také představoval etnicky velmi pestrou oblast.

Předvolební politická aktivita začala již v únoru 1990. Nové politické strany se představily potencionálním voličům v Českém domě, který měl k pořádání podobných akcí adekvátní kapacitu. První stranou, která se pokusila v těchto prostorách oslovit daruvarské voliče, byl Chorvatský sociálně liberální svaz. Na tomto meetingu se vedla dlouhá diskuse, která eskalovala, když se začalo hovořit o událostech na Kosovu; někteří z účastníků sál poté opustili. Nejspíše se jednalo o Srby, nicméně vzhledem k tomu, že Jednota se o akcích kosovských Albánců vyjadřovala i kriticky, není možné vyloučit, že odešli i někteří Češi.

Druhá politická strana, která využila prostory České besedy k prezentaci svého programu, byla Jugoslávská nezávislá demokratická strana, která voličům nabídla směs projugoslávských bodů a požadavků na respektování srbského národa, právě JSDS do veřejné rozpravy na Daruvarsku přinesla otázku cyrilice ve školách.

Výrazně nacionalistická politická alternativa se v Daruvaru představila teprve až po volbách. V létě 1990 byly založeny místní organizace jak Chorvatského demokratického společenství, tak i Srbské demokratické strany. Jednota poměrně kriticky sledovala zakládání HDZ a informovala čtenáře o pozitivních i negativních výrocích na meetingích. Jinak přistupovala k meetingům SDS, u kterých spíše vyzdvihovala umírněnou rétoriku (bez povšimnutí jednota přešla také referendum daruvarských Srbů o suverenitě a nezávislosti srbského

národa na přelomu srpna a září 1990), což je v rozporu se vzpomínkami pamětníků, kteří naopak popisují vyhraněné nacionalistické projevy. Podobný tón ovšem nebyl omezen pouze na srbské politické aktivisty. Při zakládání místní organizace HDZ v Horním Dežanovci považovali členové HDZ za nutné ujistit místní Čechy, že nedojde k jejich pronásledování.

Zajímavou epizodu představovala diskuse o vzniku české strany. Takový návrh v prostředí daruvarských Čechů vznesl dopisovatel Jednoty ze Slovinska, ovšem jeho apel nepadl na úrodnou půdu; česká menšina se politicky nezačala organizovat. Ve svém pokusu o politickou mobilizaci Čechů v Jugoslávii založenou na jejich národním vědomí ale nejspíše nevědomky zmínil problém v Hrubečném poli, kde neproporční zastoupení jedné národnosti mělo popouzet ostatní proti ní. O kterou národnost se jedná ovšem autor nezmínil, podle jeho formulace nejspíše šlo o Chorvaty, nicméně se mohlo jednat i o Srby.

Politickou angažovanost Čechů jednota nerozebírala, nacházíme jednotlivé zmínky o Češích angažovaných v Chorvatském demokratickém společenství. Většinové politické preference v české komunitě ovšem nejsou známé, je možné ovšem předpokládat, že upřednostňovali kandidátku Svazu komunistů a nezávislé kandidáty. Do Srbské demokratické strany se pravděpodobně nezapojovali.

Respondenti se shodují, že Chorvaty a Srby nerozlišovali, znali pouze, kdo je Čech. A ačkoliv mezi Čechy měla převažovat tendence k endogamním sňatkům, v sedmdesátých a osmdesátých letech se již pravděpodobně tehdejší generace takovou zásadou při výběru partnera nenechala svazovat. Vnímání ostatních národů jako jednoho ovšem bylo spíše menšinovou záležitostí, většinové národy věděly, kdo je kdo. Tomu nasvědčuje výpověď pamětníka, která zmiňuje, že se místní Srbové v předvečer války pokoušeli Čechy přesvědčit, že to není jejich válka. Nicméně ani to nemůže s jistotou popsat situaci v průběhu osmdesátých let. Indikativní je v tomto případě srovnání počtu deklarovaných Jugoslávčů ve sčítání obyvatel z roku 1981 a 1991, do roku 1991 jejich počet padl z 5 582 na 1 653. Proporčně pak vzrostl počet Srbů a Chorvatů.¹⁸¹

Výzkum ukázal na skokový nárůst etnických tenzí na začátku devadesátých let. Tedy v době, kdy se situace vyostřovala i v jiných částech SFRJ, takže se tenze

¹⁸¹ VODVARKA, Ana, *Demografska situacija područja općine Daruvar od prvoga popisa do 1991. g. Kratka demografija Čeha u republici Hrvatskoj do 1991. godine*, in: *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, č. 14, Daruvar 1993, s. 16.

do Daruvaru nejspíše přenesly odjinud. Proměna v postojích místních Srbů byla také skoková, pocit ohrožení měl vzrůst právě v zimě 1989 a v první polovině roku 1990. Na tuto proměnu poukazuje anekdotické svědectví o srbském gymnaziálním profesorovi, který ještě v průběhu roku 1989 vnímal velkosrbskou propagandu jako nereálnou a směšnou, nicméně při zakládání místní organizace Srbské demokratické strany stanul v jejím čele, což ovšem nedokazuje radikalizaci. Nic nenasvědčuje ani tomu, že na Daruvarsku k vyostření vztahů výrazně přispěla ekonomická krize. Soudržnost místních komunit byla za krize dobrá, sousedé si měli bez ohledu na národnost vypomáhat. Respondenti uvádějí příklad místního Srba, který nejspíše na černo zajišťoval místním stavební materiál, jeho dodávky mířily jak k Čechům, tak k Chorvatům. Místní komunita ho přijímala a hodnotila spíše na základě jeho služeb, než aby brala v potaz jeho národnostní příslušnost.

Provedená sonda odhaluje pouze základní informace o vývoji Daruvarska v osmdesátých letech. Hlubší pohled by mohl nabídnout výrazně rozšířený vzorek respondentů, zejména pak o příslušníky ostatních národnostních skupin, a výzkum místních archivů, případně i škol a podniků. Taktéž by bylo vhodné zhotovit i statistickou studii sňatečnosti v daném regionu. Podobná data by představovala cenný dodatek k doposud sebranému materiálu.

6 Seznam literatury a pramenů

Sekundární literatura

Monografie

BAHNIK, Maja, *Interetnički brakovi Čeha u Hrvatskoj 1970. – 2015.*, Zadar 2017.

BILANDŽIĆ, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985*, Zagreb 1986.

BLÁHA, Karel, *Jednota. Od začátku českého tisku v Chorvatsku do roku 2015*, Daruvar 2016.

DUGAČKI, Vlatka, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji 1918.–1941.*, Zagreb 2013.

HEROUT, Václav, *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945-1949*, Daruvar 2010.

HODAČOVÁ, Klára, *Česká menšina na Daruvarsku. Sonda do života krajanů v občanské válce v letech 1991-1992*, Brno 2014

Tomáš, CHROBÁK – Jan, PELIKÁN – Jan, RYCHLÍK – Stanislav, TUMIS – Ondřej, VOJTĚCHOVSKÝ – Ondřej, ŽÍLA, *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*, Praha 2016.

Marek, JAKOUBEK – Luděk, JIRKA – Nela, KRÁLOVÁ – Michal, PAVLÁSEK – Jiří, TŮMA, *Krajané. Hledání nových perspektiv*, Praha 2015.

MATUŠEK, Josef, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar 1994.

MOSKOVIĆ, Boris, *Mezi Titem a Tuđmanem. Chorvatsko v letech 1989-1990*, Praha 2017.

Pavel, MÜCKE – Miroslav, VANĚK, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2015.

PÁNEK, Jaroslav, *Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*, Brno 2015.

RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006.

RAMET, Pedro, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963-1983*, Bloomington 1984.

TŮMA, Jiří, *Chorvatští Češi pohledem cizince*, Pardubice 2009.

Články

Dragutin BABIĆ – Filip ŠKILJAN, *Obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj: usporedba socijalističkog poretka i višestranačke demokracije*, in: Historijski zbornik, 72 (2), Zagreb 2019.

BAKIĆ, Ibrahim, *Položaj i ravnopravnost narodnosti u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini*, in: Razprava in gradivo, č. 13-14, Ljubljana 1981.

Ivan, CRKVENČIĆ – Zlatko, PEPEONIK, *Zapadna slavonija – razvoj narodnosnog sustava*, in: Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja, ročnik 2, č. 2-3, Zagreb 1993.

HEROUT, Vjenceslav, *Civilno stanovništvo daruvarskog i grubišnopoljskog područja u zbivanjima 1990. – 1991. godine*, in: Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, č. 8, Bjelovar 2014, s. 330.

PAVLÁSEK, Michal, *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*, in: Slovanský přehled, ročnik 96, č. 3-4, Praha 2010.

RUŽIĆ, Slaven, *Izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općina Daruvar i Grubišno polje 1991. godine, na temelju arhivskog gradiva "RSK"*, in: Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, č. 8, Bjelovar 2014.

ŠTEFŠA, Željka, *Demografska kretanja stanovništva Daruvarskog kraja u razdoblju od 1857. do 2001. godine*, in: Radovi zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru, č. 2, Bjelovar 2008.

VODVARKA, Ana, *Demografska situacija područja općine Daruvar od prvoga popisa do 1991. g. Kratka demografija Čeha u republici Hrvatskoj do 1991. godine*, in: Přebled kulturních, literárních a školských otázek, č. 14, Daruvar 1993.

Prameny

Tisk

Jednota. Orgán svazu Čechů a Slováků (1980-1990)

Memoáry

DIZDAREVIĆ, Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, Sarajevo 1999.

DOUDOVÁ-MATINOVÁ, Zdenka, *Zaváté časem*, Daruvar 2003.

Archivní prameny

Archiv NIU Jednota, svazky 267/1, 268/1, 269/2.

Archiv Svazu Čechů v Republice Chorvatsku v Daruvaru, fond Svazu Čechů a Slováků (1960-1999), karton 9/III – Národnostní otázka, projevy, podklady, vystoupení, konference (70. a 80. léta 20. století).

Hrvatski državni arhiv, f. 122.8m RK SRNH, KOO za pripreme i provodjenje del. izbora Daruvar-Djakovo, karton 511.

Hrvatski državni arhiv, f. 122.8m RK SRNH, KOO za pripreme i provodjenje del. izbora Djurdjevac-Jastrebarsko, karton 512.

Hrvatski državni arhiv, f. 122.8m RK SRNH, Odbor za medjunacionalne odnose - Sjednice Odbor – Izvješća, karton 526.

Hrvatski državni arhiv, f. 122.8m RK SRNH, sjednice sekretarijata, savjet, Lipovljanski susreti, karton 527.

Hrvatski državni arhiv, f. 122.8m RK SSRNH, Korespondencija sa SSRNJ – Narodnosti: Albanci, Česi, Mađari, karton 529/12128.

Ostatní prameny

Statistički godišnjak Jugoslavije 1989, Beograd 1989.

Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, in: Narodne novine, č. 8, 22. února 1974.

7 Seznam příloh

7.1 Příloha 1 - skupinový rozhovor 28. srpna 2018

[Úvod k rozhovoru mimo záznam]

T: Můžete mi popsat, jak se vám žilo v osmdesátých letech?

N1: My jsme vlastně celá ta naše skupina, když jsme začli v Besedě pracovat, tak jsme žili spolu, i v soukromém životě, protože v tu dobu jsme většinou stavěli soukromý baráky, takže jsme šli dokola. Kde kdo od těch kamarádů něco dělal, tak jsme pomáhali. Nejenom v besedě, i v soukromém životě, jsme žili vlastně spolu. Takže politiky tejká, my jsme aktivní nebyli, ani jsme nechtěli. No, a co se týká Chorvatů a Srbů, já jsem z Dolan, tam akorát v tom díle, kde jsem žil, tam je to sto metrů Češi, sto metrů Chorvati, sto metrů Srbové, a my jsme žili všichni spolu, prakticky se ani nevědělo, kdo je co. Pomáhali jedni druhým, tam problém nebyl.

N2: Ty osmdesátý roky ještě vůbec nebylo žádný nějaký, aspoň mezi lidma, který normálně žili, nějaký mezilidský... My jsme žili všichni spolu, vůbec jsme nerozmezšleli o tom, kdo co je. Teď o tom rozmýšlíme, po tej válce, po tom všem, co se tady stalo, do té doby, jsme o tom nerozmezšleli. Kamarádi jsme byli.

N3: Já, když na to vzpomínám, tak mi ta osmdesátá léta připadaj skoro až idylická. Je to určitě daný tím, že jsme byli mladí, měli jsme mladé rodiny, měli jsme děti, co spolu kamarádily, protože jsme byli parta. Všechny překážky se překonávaly. Ne, že by byl nějaký blahobyť, ale když jsme si mohli postavit domy, znamená to, že se to dalo.

N1: Byly půjčky dost výhodný, který se mohly zvednout, a z těch půjček se ty baráky stavěly.

N3: Svépomocí.

N1: Svépomocí, jo, ale půjčky byly na materiál.

T: Takže jste si půjčili peníze, koupili materiál, dohodli se s kamarády, a tak jste postavili dům. Jak dlouho se tak dal dům stavět?

N3: Podle toho, jak se kdo snažil.

N2: Podle toho, jak se snažil, a kolik měl peněz.

N3: Tak čtyři pět roků.

N1: To míň.

N3: No, hotovej ho nemáš dodneška.

N2: No, nastěhovali se lidi, když byla tak polovička hotová, možná jenom jedna světnice. My jsme tehdy taky dostavěli barák, i když jsme ho začli stavět o něco dřív než v osmdesátých letech, ale dlouho jsme ho zařizovali. Bylo to snadnější, než je to teď. Ale i když nebyl materiál, tak jsem se nějak snašel. Tašky nebyly, ale to mi zařídil XX, to byl Srb, ten sehnal materiál snad každému tady. Lidi ho měli pomalu radši než svoje vlastní, ještě dneska ho mají rádi. Teď je problém mladejm lidem stavět barák. Tehdy to nebyl takovej problém.

N1: My jsme se nastěhovali čtvrtym rokem, v osmdesátym šestym jsme začli stavět a v devadesátym prvním jsme se nastěhovali.

N4: Já bych k tomu řekla, to byly ale roky, kdy jsme měli nedostatek zboží. Byl nedostatek pracího prášku, kafe, čokoláda, benzín. Po Titový smrti za nějakej rok, teďka nemůžu říct, že to bylo za rok, za dva, ale za nějakej rok se to stalo, že jsme stáli fronty. Syn se narodil v osmdesátym druhym roce, a když byl o něco větší, tak už šel na nákup, a jak byl malej, tak se protáh lidma pod nohama a vrátil se domů s čokoládou nebo s kafem a říká: „Mámo, já jsem byl na nákupu.“ Objevil se tu nedostatek kafe a benzínu, jezdilo se na sudý a lichý čísla, pak jsme si, když jsme někam museli, tak jsme si se sousedem, nebo s někým známým domluvili, když měl to číslo, který mohlo v ten den jezdit, tak jsme si půjčovali auto. Tohle je něco, co ty osmdesátý léta trochu, co na ně trochu hází stín. Ale zase je pravda, že jsme jezdili do Čech, že jsme jezdili k moři, že jsme na to měli. Měli jsme víc peněz a byla větší jistota v zaměstnání, jistota, že když měl plat přijít pátýho v měsíci, tak že to toho pátýho bude. Jesli prvního, tak prvního bude, jestli desátýho, tak desátýho bude, teď tohle není. Já si nemohu stěžovat, mně nebylo špatně v těch osmdesátých letech, ale když si člověk uvědomí tyhle věci, tak to nebylo tak moc idylický, že jo?

N2: Ono je to těžko srovnávat ty roky dneska. Neměli jsme takový starosti, že nebudeš mít práci, že nebudeš mít plat, nebylo to Německo, ale pro nás to byl normální, pěkný život. Že tady chyběly některý věci, to bylo, ale nepřekáželo to. Snašli jsme se na nějakej způsob.

N1: Byla jistota, že když jsi měl jednu práci, tak jsi ji měl, nemohli tě jen tak vyhodit. Nemohli ti říct druhaj den: „Hele, my už tě nepotřebujem.“ Ty sis byl jistej, že ten plat budeš dostávat. Počítal jsi s tim platem a dostal jsi ho.

N2: Zas si pamatuju, můj šéf na práci, XY [Čech], on povídal: „Když si za jeden plat koupim dříví na zimu, další plat – koupím prase na zabíjačku, když mi na to

plat stačí, tak je to ještě pořád dobrý.“ Ono, nevím, jak by v tom vydrželi dnešní lidi. Stavět barák čtyři roky, oni dneska začít a za čtyři měsíce hnedka klíč. My jsme to museli dělat všechno sami, byl většinou jeden zedník, nebo ani jeden, ale dělalo. Všechno se stačilo, já dělal na práci, pak i doma. Já třeba mám vinohrad, někdo má nějakou zahradu, všechno se stačilo. Po tom ještě do Besedy, divadla hrát, organizovat, potom jsme začali dostávat i nějaký funkce v Besedě, ono to šlo.

N3: Ale co je důležitý říct, my jsme si tu jako menšina žili normálně, nás nerozestěhovávali, to, co bylo v Česku, tam rozestěhovali menšiny, Maďary, Chorvaty. Tady nás nechali v klidu. Mohli jsme se zabývat tou kulturní prací, divadla a tance.

N1: Tady se nedívalo na ty národnosti, aspoň mezi lidma, nevím, jestli to jinde bylo. Ono se to pak ukázalo v devadesátých letech, že to někdo počítal, kdo je kdo. Potom se to ukázalo, ale my, který jsme na to nemysleli, jsme nevěděli, kde jsme.

N3: Někde pod pokličkou to vřelo, ale například já jsem vůbec nerozlišovala, já jsem nevěděla, jestli je někdo Chorvat nebo Čech. Teda, Čech jo, ale jestli je někdo Chorvat nebo Srb. Teprve až v tom jedenadevadesátém, tak jsem se vždycky divila.

N1: Ono se tak společně žilo, že se ten rozdíl tak zmenšil, že nebylo jak. Možná ještě dřív se podle hovoru dalo dost poznat, kdo je kdo. Každá národnost má svoji řeč, ale už potom jsme se sžili ta naše generace.

N4: My ne, ale Srbové ano.

N3: Já jsem měla ve škole, já jsem přednášela jako učitelka, měli jsme tam chorvatské děti, srbské děti, české děti. Měli jsme jednu třídu českou a druhá třída byla chorvatská. Ale nebyl tam žádný rozdíl, já jsem nevěděla, jak říkám, kdo je z nich Srb, a kdo je Chorvat.

N4: Některý rozhodně mysleli na to. Já jsem dělala na střední škole tady v Daruvaru, základy elektrotechniky jsem přednášela. A měli jsme úkoly, testy ve škole, například jsem jim dala testy a oni měli něco spočítat. Jeden kluk mně napsal celý test v cyrilici, já jsem mu ho opravila, protože jsem to uměla číst, přinesla do třídy, mlčela jsem a teď jsem jenom sledovala, jak ten kluk opravdu sledoval. Nebouřil se, protože viděl, že je to oznámkovaný jako všem a neřek nic, ale sledoval, co já budu. To bylo určitě před válkou, protože to jsem už přestala dělat.

N5: Ale co když se sem přistěhovali ze Srbska, a ten kluk potom fakt možná byl...

N1: No, ale my jsme to tak či onak necejtili...

N3: Ale to je taky možná proto, že jsme se hlavně zabývali tou svou českou kulturou, tak jsme nevěnovali pozornost, co Srbové a Chorvati.

N1: Já už jsem to tu řekl, v Dolanech, zas od člověka do člověka, tam byli jenom dva, tři [Srbové], co se dali namluvit, ale ani jeden nebyl od těch organizátorů.

N5: Já jsem v té době byla politicky angažovaná, já jsem byla za daruvarskou delegaci Socialistického svazu delegovaná do republikové konference. A tady v Daruvaru se velice dbalo na to, aby byla rovnoprávná zastoupenost v těch politických organizacích, jestli byl v čele komunistů [Svaz komunistů Chorvatska] Čech, tehdy to byl XZ, tak byl v čele Socialistického svazu [Socialistický svaz pracujícího lidu – SSRNJ] třeba Chorvat, v čele Sdružení bojovníků [SUBNOR] byl Srb. Čtyři roky to tak trvalo, potom se to měnilo, vždycky se dbalo, aby to bylo. Já si pamatuju, já jsem byla taky předsedkyně místní organizace žen, jeden rok v čele byla Chorvatka, druhý rok Češka, třetí rok byla Srbka, a pak zase dokola. Já jsem to tehdy nepociťovala, že je to přepočítávání krevních buněk, já jsem to brala tak, aby se někdo necítil dotčený, že se nedbá na to. Ale možná to bylo právě tohleto rozmýšlení dokázat, že nám záleží na menšinách, že jí to přejeme, a že jí tu chceme mít. Na jednom zasedání společensko-politický rady, konala se v Borkách, a to je srbská vesnice, čistě srbská, jeden z těch Srbů mi říká: „Heleďte, řekněte mi, jaktože vy Češi dostáváte peníze na to, co děláte, a my peníze nedostáváme?“ Já mu říkám: „Počkejte, my jsme menšina a pracujeme na menšinových záležitostech, divadlo, zpěv, tanec, na to dostáváme od státu dotaci. A co vy děláte?“ „No, my, víte, my bychom chtěli, abychom dostávali taky peníze.“ Já mu říkám: „Tak něco dělejte, abyste dostávali peníze. Máte organizaci? Nemáte. Máte tance? Nemáte. Máte divadlo? Nemáte.“ Tak si pán sedl, něco si zamumlal pod bradu a víc už se na to neptal.

T: A to bylo rámcově kdy?

N5: Někde v druhý polovině [osmdesátých let].

N4: Já bych něco dodala k tomu pár nepár, jak se smělo s autem jezdit. Kdo měl sudý číslo, mohl jet v sudý datum. My jsme tehdy měli, dcera se narodila v sedmdesátém devátém, a tak my jsme v letech 1981 až 1983 museli jet na nějakou tu kontrolu v Záhřebu, to je odsud tak 130 kilometrů, a když to padlo na špatnej den, tak nás musel den předtím zavést manžel do Záhřebu po práci k tetě. Sám se pak vrátil, dovolenou si nebral, tam jsme přespali, odešla jsem s dcerkou

k doktorovi, zase jsme přespali ještě jednu noc, a teprve ten třetí den po práci pro nás přijel. Mělo se šetřit a místo jedny cesty jsme museli udělat dvě.

N3: N1 mě vez do porodnice, když neměl.

N1: Jo, a nikomu nic, policajti nás viděli, koukali za náma v Hrubečnym poli, ptal jsem se tam potom toho lékaře, on říkal: „Bez starosti, jestli něco přijde, ať jim hlásim, že jsem někoho vez k doktorovi.“

N3: Dneska je to úsměvná vzpomínka, ale tehdy nám to komplikovalo život, říkali jsme si, že se tím rozhodně neušetří.

N4: My jsme si kávu a saponát vozili z Vídně, protože jsme jezdili do Litvínova, odkud je manžel, takže jsme tam jezdili, no a ve Vídni jsme se stavili u známých, tam jsme přespali, odešli jsme do Carefouru a nakoupili si kafe a saponát. Kafe jsme kupovali syrový a pak si ho tady pražili, protože to vyšlo levnějš.

N3: Carefour to byl první větší obchodák, co jsem kdy viděla. Taky jsme jeli do Čech, a jak tam bydlela moje kamarádka v Medlingu, tak nám navrhla, ať se tam jdeme podívat, že budeme koukat. Vopravdu to byl zážitek, bylo tam všechno, na co si kdo pomyslel. Z dnešního hlediska by asi byl malej.

N4: Já bych měla to, co mi dneska řekla susedka. Krize byla různá, já jsem z vesnice 10 kilometrů odsud, ze Sirače. Zaměstnanci tam měli družbu ze Srbska, tu a tam se navštěvovali, tak tam přijeli z Bělehradu a ptali se: „Vy tady můžete sehnat sádlo?“ Nakoupili si tak kupu sádla a vez si to do Srbska. Lidi na vesnici měli, tam si ještě tehdy každéj krmil prase na zabíjačku.

N3: Tady je to vlastně zemědělský kraj. Většina lidí tady má ještě alespoň zahrádku, ale v těch vesnicích okolo nějaký pozemek – pole, vinice, zahrady, ovocný sady. Takže každéj, kdo pracoval, prakticky všichni pracovali, já mám pocit, že bylo málo nezaměstnaných, tak dopoledne do tří hodin byl v práci, najedli se a hurá na práci na pozemku. To do určitý míry zvyšovalo standard, byla to dřina, ale zvyšovalo to standard.

N2: Tehdy se dalo všechno prodat, všechno, cos vyrobil na zemi, všechno se prodalo. Měl jsi košík okurků navíc, to jsi prodal, vůbec všechno, višně... Všechno, co rostlo, se dalo zpeněžit. Dneska to nikdo nebere, měl jsem celej vinohrad tehdy, teď mam jenom čtvrtinu a mám velký problém prodat víno. Teď už vlastně nesmím, tehdy se mě nikdo neptal. Kdo chtěl dělat, nemusel tehdy mít bídu, dělat se mohlo a mělo se kde. Dneska je to o hodně horší, že nemáš, kde dělat. A kdo dělá, tak nedostane plat. I když se říká, že je dneska standard vyšší, ale to je jenom proto, že

má každéj televizi, dva, tři mobily, maj v rodině dvě, tři auta. Tehdy to nebylo, ale nebylo to ani jinde. K porovnání, to jsme jeli do Čech a byli jsme tako jako páni ze západu, ta Jugoslávie tehdy něco znamenala. Málo kam se nemohlo odejít, náš pas platil všude. Z té strany to nebylo vůbec nic špatnýho, moh jsi jet, kam jsi chtěl. Roky předtím, ty sedmdesátý, to se tak nemohlo¹⁸², ale v těch osmdesátých jsi mohl jet všude. Tehdy bylo o hodně volnějc než dneska. Dalo se vykrmit, vypěstovat, lidi v těch velkých městech to neměli tak, ty museli všechno koupit, ale my jsme tady na venkově.

T: Když jste jeli do zahraničí používali jste jenom marky, nebo jste si brali i dináry?

N2: I ten dinár se dal prodat. V Čechách určitě, protože jezdili sem k moři, tak měli zájem o dinár.

N3: Já mám pocit, že to bylo jednu dobu jedna ku sedmi.

N1: Za dináry se daly strašně dobře nakupovat tuzexový bony. Bez tuzexových bonů jsi si nemoh koupit, cos chtěl. A dináry se lehce měnily. Vzpomínám si jeden zájezd do Čech, to jsme byli mladší, snad začátek těch osmdesátých roků. Tak jeden klučik, snad osmou třídu zakončil, přišli jsme tam, teď je potřeba koruny kupovat, a to se nesmělo jen tak. Jedna paní k nám přišla, že si vyměníme peníze. Ona chudák toho neměla hodně, a když ten kluk otevřel peněženku, ona se chytla za hlavu, kluk a má tolik peněz.

N4: Já si stejně myslím, že ty Jugoslávci nejezdili tolik ven jako Češi, i když měli zavřený hranice.

N2: To je pravda, není tu ten zvyk, naši moc nejezdili, zvlášť zemědělci.

N4: K moři jel někdo, když to zaměstnavatel zorganizoval.

N5: Tak my jsme měli zotavovnu, že jo. Každéj rok jsme tak jezdili s žáky na moře. Většinou jely všechny děti, protože se platil díl v penězích a díl v potravinách.

N2: Byl tehdy úplně jinačí styl života, když to mladejm vypravuješ, tak tomu nevěřej.

N3: My jsme mívali dva účty v bance, měli jsme dinárovou knížku a devizovou knížku. Ta devizová byla jistější, mohli jsme šetřit peníze v různých devizách.

N2: U nás byla německá marka zákon, ta tady platila i víc než dinár.

T: A kdybyste si ty marky chtěl sehnat, šlo to koupit v bance, nebo...

¹⁸² Obecně bylo cestování do zahraničí svobodné od šedesátých let.

N2: No, muselo se to nejdřív hlásit, ani banky neměly bůhví kolik. Nebyl to problém. Ale hodně se kupovalo na černo.

N1: Bylo tehdy dost lidí, který pracovali v Německu, tak pro ně bylo výhodnější vyměnit peníze na černo.

N2: No, nebyla nouze o marky, občas spíš o dináry.

N3: Já jsem se trochu dívala do kronik, v té době měli, jako Beseda, čilý styky s Českem, sem během roku přijížděly třeba tři soubory, a to ne ledajaký soubory, byl tady opravdu dobrej folklorní soubor, přijel třeba pěveckej sbor českých učitelů, a na naši přehlídku dechovek pravidelně přijížděla některá dechovka. Oni vždycky vybírali mezi těmi soubory ty nejlepší, takže v té době sem přijížděli pravidelně. Já nevím, kdo to financoval, bydleli ve štajneru ve škole, hodně se ubytovávali v rodinách, my jsme měli skoro vždycky někoho na bytě, když ten soubor přijel.

N2: To bylo zadarmo bydlení. Protože v Čechách jim zaplatili snad cestu, a my jsme je tady hostili.

N3: A takhle vznikaly nějaký mezilidský kontakty, který se udržovaly. Kromě toho jsme měli družbu. Daruvarská Beseda s takovou vesničkou, dneska je to městys, Višňové u Znojma, takže jsme se navštěvovali ob rok, buďto by oni přijeli sem, nebo my tam. To byla družba taková, zase, už se vědělo, kdo bude u koho bydlet.

N4: To bylo v osmdesátým pátým poprvé snad.

N3: Já myslím, že to bylo snad i o trochu dřív. No, ale potom to s tou válkou přestalo.

N1: To s Višňovou bylo pozvednutý na politickou úroveň. To bylo prakticky Daruvar – Znojmo¹⁸³.

N5: Já myslím, že to začalo bojovníkama, pak se to přesunulo na hospodářskou část a pak kulturní a sportovní.

N2: To bylo v i Hostěradice – Končenic. V Hostěradicích tam je ještě pořád pamětní síň československé brigády Jan Žižka z Trocnova. A tam to začalo. Oni tam po válce hodně odešli čeští bojovníci, reemigrovali. To byly snad německý vesnice, tak tam byly prázdný baráky, tak se tam nastěhovali lidi odtud. To nás pak dočekali ve Znojmu na radnici, pak i na hranicích, to byla česká hranice tehdy tvrdá, ne jako dneska. Tak jsme tam měli trochu privilegia. V hospodě nám klidně

¹⁸³ Na Znojensko mířili chorvatští Češi v reemigrační vlně po druhé světové válce, kde oslídli vesnice Hostěradice, Míšovice a Jiřice, viz HEROUT, Václav, *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945-1949*, Daruvar 2010, s. 14.

zaplatili pivo, na hranicích nás občerstvili, než vyřešili papíry. No... Ted'ka, naše práce v Besedě, to jsme už vzpomínali, žádný problémy jsme neměli, co se týká politiky nebo nějakýho toho. Dělali jsme svoje, naši kulturní činnost, školu, vydavatelství, noviny. Ani nás nepadlo, že by se něco nesmělo dělat, ze státních úřadů nás podporovali, když už ne materiálně, tak nás aspoň chválili. Když Beseda organizovala nějaký akce, Dožínky a tak, tak se na tom vydělalo. Měli jsme šenk, prodávalo se maso, takže se tu vydělalo. Peníze jsme měli. Tehdá se to smělo. Dneska nám v tom bráněj, ne jenom nám, Besedě, ale všem spolkům, musíš tam mít profesionálního kuchaře, profesionálního číšníka, pak tu elektronickou kasu. Já jsem se tehdy zabíjval furt vinohradem, takže bylo vína i kořalky, někdy se koupilo u mě, někdy u někoho jinýho.

T: A to tedy fungovalo všechno bez zvláštních povolení?

N2: Jo. Každý barák na vesnici měl kotel, dneska se to musí přihlásit, platíš na to nějaký daně a máš určeno, kolik smíš pálit.

T: A když si vezmeme třeba Obžínky, jak to vypadalo ve městě, když se něco podobného dělo?

N2: U nás bylo město i organizátor toho, muselo bejt. Muselo to ale mít vždycky politickéj šmrnc, musely se ukazovat stroje, jaký jsou, v průvodu musely bejt traktory, kombajny a takový věci. Dneska už je to jenom kultura. I to město z toho mělo nějakéj výdělek, když přišlo několik tisíc lidí, tak i to město z toho něco mělo.

N3: Vždycky se do toho zapojovalo celý město, nebo vesnice, záleží, kde to bylo. Po válce vždycky to muselo bejt věnovaný politickému výročí. Takže Dožínky byly v rámci nějakýho výročí SKJ, bojovníků nebo kongresu. Takže tam byly politický projevy, těch bylo dost, a ono se tomu zase možná blížíme. Musela to bejt přehlídka technickýho pokroku...

T: A chodily na podobné akce i ostatní národnosti?

N2: Chodily, chodily. Aby se organizovaly jedny Dožínky, musels mít jenom v šenku třeba padesát lidí, těch padesát lidí, to se nehledělo, kdo je, co je. Za kýmkoliv jsi přišel, ten ti pomoh. Já mluvím o Daruvaru, tady to nejsou jenom český dožínky, Češi to jenom organizujou. Byli Maďaři, byli Chorvati...

N3: Vždycky se zvali hosté, takže na dožínkách vystupoval soubor srbský, chorvatský, slovinský, Slováci, Ukrajinci taky...

N2: To jsou účastníci, ale ptal se na lidi tady. Jo, každý přišel.

N3: Stejně tak i ve folklorním souboru jsme měli, to je i dnes, kdo chtěl tancovat český tance, tak přišel. Měli jsme tam jednoho Srba, měli jsme tam jednoho Roma. Toho kdykoliv teď potkám, tak mi děkuje, že tam s náma byl. Pak ještě jeden z Lipiku, to je taky Rom. Cítili se tou společností přijatý, oni všude jinde asi byli odstrkovaný, tak to cítili jako takovou zvláštní vstřícnost.

N1: Takhle to nebylo všude v Chorvatsku, nebo celý Jugoslávii. Ale Daruvar, tohle okolí, je hodně promíchaný, je tu hodně národností, takže je to specifický.

N5: U nás tancoval jeden Albánec v Končenicích, jeho tatínek tam měl cukrárnu, ale přišel prosit tatínka, aby mu dovolil s náma tancovat. Takže asi dva, tři roky tančil. Tatínek mu to musel dovolit, on u nás chodil do školy tam v Končenicích.

N4: Průvod pak korigujou radioamatéři, tady je ten klub Jan Hus, a oni to koordinujou vysílačkama, aby to bylo plynulý. Ale to přišlo snad až v devadesátkách.

N3: To jsem si vzpomněla, když se s Višňovákama zpívala písnička *Jugoslavijo*, jak oni brečeli, oni měli tu Jugoslávii strašně rádi, a my taky. Oni si jí přeložili, ta už se od devadesátého prvního nezpívá.¹⁸⁴

T: Teď bych odbočil, zeptal bych se, jak to tu měli Češi s církví? Chodili do kostela?

N2: Tady jsou většinou katolíci a chodili dost do kostela, ale zas ne všichni. Co mě štvalo, někteří faráři tady, kór teď po válce, by pořád říkali: „Chorvati, Chorvati,“ a když bys počítal před válkou bylo Chorvatů nejmíň v kostele, bylo tam víc Čechů, to mě štvalo. Po devadesátém roce, kdy celý Chorvatsko začalo do kostela chodit, tak jsem já přestal. Všichni, co předtím vrčeli na kostel, tak jsou teď největší svatouškové.

N3: Nejvíc jsou katolíci, ale v okolních obcích, Holubňák, Uljanik, v Bjeliševci, tam jsou evangelíci.

N2: Někdy lidi vyprávěj, že se jim bránilo celou dobu. Já jsem chodil do kostela od roku 1959, nikdy mi nikdo neřekl, že nesmím.

N5: My jsme se jednou z trucu jako gymnazisté sebrali a šli na půlnoční. Ne kvůli náboženství, ale jen tak.

¹⁸⁴ *Jugoslavijo* píseň opěvujícíá Jugoslávii, také známá jako *Od Vardara pa do Triglava*, fungovala i jako neoficiální státní hymna. *Višňováci* pak byli nejspíše reemigrovaní Češi, kteří vzpomínali na svou předchozí vlast.

N2: Tak dneska je to stejný, on tam kvůli tomu chodí málokdo, chodí se tam, protože se tam chodí. Jde celá vesnice, tak já taky. A to je tak všechno, jestli tě ještě něco zajímá, tak se zeptej.

T: Vzhledem k tomu, že už se blíží desátá, tak bych už bych rozhovor dnes ukončil.

[Konec rozhovoru]

7.2 Příloha 2 - rozhovor 30. srpna 2018

T: *Pamatujete si na to, jak umřel Tito?*

R: Zemřel soudruh Tito, a to byla jako v Jugoslávii, v Jugoslávii se stala velká změna, protože Tito byl vedoucí Národně osvobozenického boje 1941. roce do 45 roku, to bylo tady u nás to byla válka s Hitlerem, která byla v cely Evropě, i vy jste tou válkou prošli jako Československo, ne, no, a ještě jsou u vás ty památky takový, že ty Sudety tam na severu, kde žili Němci. No, takže, u nás toho roku zemřel Tito a on byl od té války prezident republiky, od roku 1943 do 1945 byla válka. Takže on, když zemřel, po něm, jako to bylo, tak jsme se ptali, co se stane, až umře Tito. A proč jsme se ptali? Ptali jsme se to proto, že tady bylo... On založil stát z víc republik to byla Slovenije, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Černá hora, a to byla Makedonie, a na jihu Srbska bylo Kosovo, to byla autonomní pokrajina a oni měli nějakou tu samostatnost. Ale byla i Vojvodina, která je teďka taky v Srbsku, a i ta byla autonomní pokrajina. Protože v tej Vojvodině, tam mimo Srbů je hodně Maďarů, ještě dneska, a žilo víc kolem Subotice nahoře blízko maďarské hranice žilo hodně Čechů, v Subotici, zvlášť v tom městě, měli svoji školu a maj ještě dneska.¹⁸⁵ Když se to stalo, ptali jsme se co se stane, jestli zůstaneme dohromady, nebo ne. A to je dneska jako, takhle když jsme se našli s lidma, tak oni o tom lidi různě myslěj, co byl ten Tito, co von vlastně byl... No on vládl tenkrát, když jsme měli jenom jednu stranu politickou, *partija* jsme ji říkali. No a normálně vypravovalo se, chtěli jsme jako aby bylo víc tech stran, ne jenom jedna, aby se to na tech volbách, aby národ sám rozhod, co to bude, jak to bude. Tito, zemřel a my jsme se tady domluvili, že to bude takový presidium ve vládě, že bude vládat vláda, která vybere předsedu, a ten předseda, nevím teď přesně, jestli to bylo, každej rok se měnil, jednou ze Slovenije, jednou z Chorvatska, jednou z Bosny, každej rok se měnil. No, a tak vono osmdesátých... Tady začala válka v Chorvatsku v 91. roce, no to je taky teď, jak proč ta válka, proč to začala. No ono to bylo tak, že to je jako táhlo votamtud vod tý druhý světový války, ta válka proti Hitlerovi, a v Chorvatsku

¹⁸⁵ Vedle Chorvatska žije česká menšina i v Srbsku, konkrétně ve Vojvodině. Český živel se v Banátu poprvé objevil v šedesátých a sedmdesátých letech 18. století. Intenzivnější kolonizace je spjata s podnikatelem ve dřevařství György Magyarlym v první polovině dvacátých let 19. století, Češi tehdy osídlili nově vzniklé osady Svatá Alžběta a Svatá Helena. Nespokojenost s místními podmínkami posléze přinutila kolonisty k migraci do oblasti okolo města Bela Crkva, kde vzniklo čistě české sídlo Ablian (dnes Češko selo), viz PAVLÁSEK, Michal, *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*, in: Slovanský přehled, ročník 96, č. 3-4, Praha 2010, s. 243-262

za čas ty války, tady byl takovej jeden malej s Hitlerem a mysleli, že na ten způsob dostanou to, že se Chorvatsko vodtrhne vod těch pět republik a že bude samostatný stát, ne? No vono v tý druh světový válce se to nepodařilo a tady se stávali všelijaký zla a zabíjeli se mezi sebou lidi, Srbové, Chorvati, a už jak to bylo jako Hitler měl v pláň, Židi. A ne Židi? Nebo jak se řekne, taky to říkáte, Židi. Voni teďka nejvíc žijou kde, v Izraelu ty židi.

T: A v Americe...

N: No, správně. [smích] Oni jsou v Americe, pořád ta Amerika pomohla tomu Izraelu, jak von tam může vobstát. Ale tady maj stát. Vždycky se říkalo, že voni nebudou mít stát, že je budou prohánět. Tam maj, ale nemaj mír, furt válčej s těma Arabama a tak. No a tady to bylo u nás, se stávalo to, co se stávalo. Za čas Tita, to bylo takový socialistický zařízení, já bych řek podobně jako v Československu aj v Maďarsku aj v Polsku, to bylo takový něco podobný. Jenže my v Jugoslávii jsme jako měli možnost cestovat po celým světě, my jsme mohli obchodovat s tou Evropou, to se tehdy říkalo západní Evropa, protože ta hranice byla Československo, Polsko, Maďarsko, Slovinsko, a my, my jsme na týhle straně, to nějaká ta střední Evropa.

No, a tak pokud to bylo to, eee, začala veliká inflace, jako to vypadalo, že to nebude moc dlouho tak fungovat, na to to jako šlo, říkali jsme, pokud ještě byl Tito živ, co tady udělal, co se udělalo, pořád se o tom mluvilo, že budou nějaký změny a ta inflace jela, a to znamená, že ráno něco tolik a na večír je už větší cena. V 89 roce ta inflace byla snad tisíc osm set procent, to už byl vrchol toho. Mezitím ta Jugoslávie se držela na nějaký způsob, to je moje myšlení, já si to myslím, že to je jedině tak a že to mohlo fungovat, my jsme tady kde jsme, to je taková houska, jako placka a tam okolo toho moře, ale dobrý, mluvíme o Jugoslávii. Tadyhlenc máme Jadran, dáme prst do vody a jsme spojený s celým světem, máme jadrán, chtěli nás Rusáci, oni říkali: „Dejte nám tady něco u moře, abychom tady něco vyráběli. Nějakej přístav, nějakej přístav my by jsme tu stavěli,“ Američani taky chtěli něco svoje, ale to já tak, to nikde nepíše, Tito on jim asi řek: „Nenenene, nikomu nebudeme nic dělit, my jsme tady, kde jsme,“ a teď ono to automaticky přešlo na to, že nesměji na nás hmatat ani tyhle, Rusáci. No takže, my jsme jako fungovali, pořád to nějak fungovalo, to je moje myšlení, jako ptali se asi Tita, protože jsme byli už zadlužený mezi 75. a 80. rokem, ten dluh byl čím dál větší. A oni se normálně, myslím, že se ptali: „Smíme? Kolik smíme vypůjčit peněz?“ A on

jim asi řek: „Víte co, vemte, kolik vám daj, protože my nemůžeme bankrotovat. A proč nemůžeme bankrotovat? Protože nás potřebujou tyhle i tyhle.“ Takovej bod tady, kterej, jako, neutrální jsme byli, byli jsme asi, taky byli, když Rusi přišli do Československa, to bylo 68. rok, to jsem byl na vojně tenkrát. V Maďarsku se stávalo všelicos, ale na nás nechmatali, to je ta geopoloha tý Jugoslávie, oni Američani říkali: „Nechmatejte na ně, nebudeme ani my,“ dobrý, domluva. Moje myšlení, říkám, to nepíše nikde, protože kvůli tomu moři, ty přístavy, doprava a takový ty věci, co voni potřebovali.

No a pak těch pět roků, to bylo to předsednictvo nějaký, oni se měnili, to věděli jsme, že to nebude dlouho trvat. Ve všem tom, teďka to řeknu že, to jsem já jako svědkem já jsem tady byl živej, tak Chorvatsko bylo jako, se brzdilo, my jsme nesměli stavět, ne nesměli, ono se to jináč vypravovalo, ale nestavěly se cesty k moři, stavěly se Srbskem cesty, všelischehož se dávalo Chorvatsku nejmiň, protože u Chorvatska, jak by se řeklo, byl strach, aby Chorvatsko nebylo zase na někery straně, na zlý straně, no, jako když byli s tím Hitlerem někery, i když já to řeknu s tím Hitlerem, ale to je takový, když se zamyslím... Já jsem se narodil 1942. roku, já vlastně vo tý válce nemůžu vypravovat. Ale od rodičů můžu, vid', s rodičema jsem mluvil, tak co mi maminka, ona zvlášt' chtěla o tý politice vypravovat, tak vona říkala: „Víš, jak to bylo, tady bylo hodně, začla ta válka a to,“ a ona říkala: „My jsme se nebáli Němců, ty nám nic nedělali, ale báli jsme se těch všelijakých našich,“ to byli partyzáni, to byli ustašové, to byli četnici, belogvardisti, ty četnici to byli Srbové, ustaše Chorvati, i když to bylo i míchaný, ale nejvíc, to byly všelijaký takový. Hlavně, válka je válka, jako i teď, když byla válka, ve válce se stávaj všelijaký zla, protože někdo žije dobře, někdo se snajde, někdo krade, ve válce se lehce krade. A ona říkala: „To ti najednou přišli: „My jsme to a my chceme osvobodit tu Jugoslávii vod a toho a toho, a pod' s náma a tak brali lidi.““ Ty jsi zašel do těch ustašů, nebo partyzánů a ty jsi vlastně nevěděl, kdo je na pravý straně, lidi o tom nerozmejšleli, nebyly noviny, aby sis o tom pročet něco, nebyla televize, nebylo rádio. To teprve za Tita, kdy přišla televize k nám, to bylo kdy? To někde mezi sedmdesátým a osmdesátým, nebo mezi šedesátejma a sedmdesátejma rokama. Tak ty lidi vodešli tam i tam, a stávalo se, co se stávalo. Já teďka vypravuju a ty možná máš nějaký konkrétní nějakou otázku, ty mě stoč jako z toho.

T: No, takhle, trošku to stočíme, mně přijde nejlepší se odpíchnout od toho Tita, mě by zajímalo, jestli si pamatujete na ten den, kdy jste se dozvěděl, že umřel.

R: Já bych řekl, že každé Jugoslávce, ale tenkrát jsem to nevěděl, že kdyby ses mě ptal po tom dni, řekněme v osmdesátém prvním, druhém, třetím. roce, možná, tak bych řekl že každé. My jsme brečeli, to bylo strašný, že není Tito, my jsme jediného jeho měli předsedu [prezidenta] ale já bych řekl, to všechno se zastavilo, to byly 3 hodiny odpoledne, neděle to se hrála kopaná, to se všechno zastavilo, sirény troubily – to vuuuu – to se stalo, pak ten pohřeb. Na pohřeb Titovi přišel celý svět, u nás se teďka jedná o tom, jestli byl Tito diktátor, nebo jestli byl tohle nebo tohle. U nás se teďka veřejně, i když to dlouho nešlo, ale teď se veřejně ptáme, v televizi, v novinách to někdy píše, ptaj se lidí, co si myslí o Titovi, a ptaj se, jestli bylo možná lepší za čas Tita, a tak hodně lidí říká, že jo. Dobře jsme žili a tak. To je tak okolo, teď co je na konci pravda bych řekl, jak za koho, jak kde kdo byl. Teď jeden můj kamarád, já jsem mu říkal: „To bude krize, jao,“ a on: „Já to nedožiju, aby bylo líp,“ a já mu říkal: „Ty budeš možná dobře žít, když je krize, když je válka. Některý lidi dobře žijou, jak kdo se snajde. Můžeš ty bejt,“ teď je za to slovíčko, no takový ty, co kradou, že krade a nemrzí ho to, je šťastnej, že má co jíst a má hodně peněz a je spokojenej, z druhé strany existují i za mě normálnější lidi, kterejm to nestačí, nemůžu já žít sám na světě, jesi nemam vokolo sebe lidi, který nejsou doněkud spokojený, takovej život není život, jsme stejně jenom lidi, chceme s někým žít, s někým vypravovat, a to je to.

T: Vy jste zmínil žít vypravovat, abych si o tom udělal obrázek, jak se žilo na začátku těch osmdesátek, začal bych asi od toho, co jste tehdy tak dělal a kolik vám bylo let?

R: Kolem osmdesátých, sedmdesátých a dál. Já jsem řekl ta inflace a tohle, ale my jsme fungovali, to bylo takový socialistický zařízení, to bylo takový... Že si vzpomínám teďka, děti moje se narodily, Sněžka v 81., Lidie, Diana, 70. a 71. roce, to voni měli tehdy okolo deset roků. A my jsme jezdili k moři, nebylo, že jsme měli plný kapsy peněz, nebo něco. Já jsem tenkrát dělal tady, kde teď dělám, protože já jsem tady, v tomhle podniku vod 1966. roku, to je teďka už padesát i něco. Já jsem teďka v důchodu od roku 2008. Byl jsem to, bych řekl chudej, to je textil, textil je vždycky poslední, říká se nízko akumulativní ten textil. Proč? Protože v tom nebyla a ani nemůže bejt automatizace, která by zaměnila lidi, a proto takový ty práce se stěhovaly na východ, dalekej východ a čím dál víc, tam kde je laciný, co laciný... *Radna snaga*, pracovní síla. My jsme dostávali na ty děti nějaký ty dávky, každé měsíc jsme něco dostali. No, a vono byla, to teďko bych možná těžko řekl, kdy, ale

myslím po Titovi, najednou se to stalo, že jsme neměli ty potřeby, jako kafe, černý kafe, to nebylo, musí se dovízt z Rakouska, najednou jsme neměli benzín, čekali jsme na těch stanicích v řadách, potom se jako uvádí to, že jestli mam na autě číslo nepárny, tak smim na tu pumpu ten den, a druhej nesmim, takový věci se stávaly. Ale nějak jsme přes to zase přecházeli, neřek bych, že jsme byli hladoví, ale to, ale všechno se nějak vyřešilo, normálně se chodilo do školy, já jsem měl tehdy hodně roků, přes třicet. Školu jsme tady měli českou, my Češi, který jsme se vyjadřovali, že jsme Češi, nebo i ostatní, co chtěli. Já jsem chodil tady do Daruvaru, ty školy byly tady po vesnicích, protože kolem Daruvaru byly vesnice, který byly čistě český. Ale míchali jsme se, nikdy bych já neřek, že jsem cejtil nějaký problémy, jestli tady byli Srbové, nebo Chorvati, nebo todle, byli jsme jako jedno. Nedělal se z toho nějaký jako problém. No takže, žilo se. Já to podle toho s mořem, ono se to u nás ještě dneska říká, jesi můžeš odjet k moři, tak hop, není ti tak špatně. Já proto to říkám, tak jsme jako jeli na tu dovolenou jeli k moři a tam a do toho města se podívat a do toho, nás to tak zajímalo s těma dětma. Auto jsme si koupili, DKW junior jedenáctku, to je Deutsche Kraft Wagen, DKW, když se Německo rozdělilo po válce, tak ten DKW z toho byl Audi na západě a na východě z toho byl Wartburg, Trabant a takový. To jsme měli takový autíčko. Ale když už byly děti, to jsem si koupil Stojadina, to bylo vyráběný auto v Srbsku, s tym jsme jezdili dlouho, a nakonec jsem měl před tudle válku tudle naši v 91. tu Ladu, žigulík. Dneska už takový auta neexistujou, to se najednou změnilo. Kam se to prodalo, kam to odešlo... Měli jsme hodně aut tehdá. Zeptej se mě, já, když mě to vodnese takhle, jestli něco vymyslíš, jako já si vzpomínám teďka, co bylo, jak bylo. Hlavně, říkám, dneska jsou lidi, který to jinak vypravovali než já. Já mám kamaráda, kterej by řek, že to bylo všechno špatný tenkrát, ale von by to řek jenom kvůli tomu, že jeho rodiče nebyli na tamté straně a v tý druhý světový válce, když byl konec, tak ty ustaše a četníci a voni museli utýct, nebo utekli, vodešli, já věřim, že utekli, museli ty, který tady dělali zle tady, a při nich moh dělat zle v tej, jak se řekne obitelj, v rodině, a pak šla celá rodina, co se budou dělit. Takže to jako i dneska překáží v tom, co to bylo, jak to bylo.

A teďka přišlo todle, co přišlo, my jsme tady v Chorvatsku, tak si já to myslím – v Čechách ty lidi byli utlačovaný, protože tam byli Rusi, já to znám protože, nevím, co ti Lidije řekla, ale my tam máme příbuzný, teta zemřela, ale máme tam dva bratrance a dvě sestřenice, kolem Rychnova nad Kněžnou a Ústí nad

Labem, nebo nad Orlicí, Hradec králové. A jeden bratranec je v Praze, teď má 70 roků, ale přednáší jadernou fyziku, nebo chemii.

T: Když už jsme u těch Čech, podíval jste se do Čech někdy v průběhu osmdesátek?

R: Já měl to štěstí, že jsem do Československa jezdil často, pač jsme obchodovali s textilem. Mám takový krásný zážitky, oni někdy tam mysleli, že jsem nějaký špijun, protože jsem mluvil česky. A zvlášť ještě my jsme schválně zpívali český písničky, co nikdo u vás neznal, my jsme dělali takový zkoušky. Já i kamarád, on není Čech, žije Novi Grad v Istře. Přijeli jsme do Brna, my jsme si rádi zpívali, třeba cestou v autě. Přišli jsme do Brna, hotel se jmenoval Inter, to byl jako řídicí hotel, to byly ty tuzexy nějaký, neplatilo se korunama. My jsme přišli do toho hotelu Inter a tam byla u nás taková disciplína, jako byl ten na recepci a on tak se na nás ostře díval a my jsme si tak sedli do kouta, pijeme pivo, a nemohli jsme vydržet, abychom nezaspívali, aspoň potichu. Já jsem říkal: „Čoveče, přijeli jsme do Československa.“ Víš co, všechno nám bylo laciný, my jsme za 100 marek dostali hodně korun, to jsme jako prodali na černo ty. Já se pamatuju takhle, oni nás poznali hned, přišel takhle jeden: „Vy jste Jugoslávec, máte marky?“ Já říkám, že mam, a on: „Já bych koupil,“ a já říkám: „Víš ty, že to nesmíš dělat,“ a on říká: „Joo, no nesmím, ale vy potřebujete koruny,“ já říkám: „Jo potřebuju,“ a on říká: „Nejseš ty z policie?“ Tak jsme vypravovali, vyptávali jeden druhého: „Nejseš ty možná z policie? Možná mě chceš jako natáhnout,“ a on, že ne, a já říkám: „Co děláš v životě takhle, co děláš?“ Už měl přes třicet roků, a on říká: „Já jsem meteorolog,“ a já se ho ptám: „Jakej bude zejtra čas [počasí]?“ A on říká: „Nejsem ve službě.“ Ale to jsou takový to. Takže jsme my tam jako měnili, měnili jsme v bance i tak všelijak. My jsme u vás byli jako když jsme byli z Ameriky, jak když k nám někdo přijel, tak. Takže jsme. Jak jsme na to teď přišli vůbec, že se o tom bavíme?

T: Že jste obchodovali s Československem

R: Jo, to ti to bylo takový zajímavý, my jsme obchodovali, my jsme se našli, řekněme, Liberec nahoře. A Teď tam velká sála taková, stoly kolem dokola, prostředek prázdněj, tady byli jako manekéni i manekénky, který voblíkali ty naše výrobky, to byla u vás textilie Otex a Prior. To byl asi, my jsme říkali z Čech Moravy a Slovenska, možná. Teď oni oblíklí to, seděli za stolem, i šéf jejich, od textilie bylo těch dvanáct z obchodů, oni se dívali na to, a on se jich ptal: „Berem to, berem to?“ Co jsme to, vestu nějakou jsme to, většina řekla ano, když většina řekla ano, pak on křičel: „Ano, berem!“ No a teď se jednou stalo, já jsem tak seděl

mezi nima, co kupovali, a přišli novináři a mě se teďka ptali, jak se to tady kupuje, a já říkám, že nevim, že já jsem na tý druhý straně, to vaši kupujou, my prodáváme. A voni říkaj: „To, co voni kupujou, to, co voni říkaj, že ne, to my by sme řekli jo!“ Takový se věci stávaly.

Chodili jsme tenkrát, to bylo, když jsme to tak dávali dohromady, [oni se mě ptali]: „Co ty můžeš koupit za svůj plat?“ Tak já v textilu, Miloš nějaký hodně jich taky bylo, jsem se seznámil s nima. No a já: „Tolik kil chleba, tolik masa a tolik a tolik,“ a voni jsou říkali, jak u vás... Nám je líp v Chorvatsku, a bylo tenkrát. Přes takový ty přepočty, my jsme měli jako víc, i když se to teďka stoprocentně změnilo. Teď je to naopak. Tak to jsem já i začal, začala tady u nás válka, řek jsem pak chvílku potom... V Čechách to jinak využili, protože byli pořád utlačovaný vod tech Rusáků a když se teďka vtevřelo to, tak voni dali všechno za to, aby ten svůj stát pohnuli napřed. A my jsme pořád vo tech, ty ustašové, Srbové, Chorvati. Víc jsme se o tom hádali. Teď jsme zaostali, za všema jsme zaostali, teď jsou před náma i Rumuni.

T: Zmiňoval jste ty Srby a Chorvaty, říkal jste, že jste žili zajedno, to bylo v pořádku, ale zajímalo by mě, jestli jste i vy nepozoroval, že by se i mezi sebou hůř snášeli? Nebo že by se spolu přestávali bavit, nebo něco na ten způsob. Bylo tu něco takovýho?

R: Jako ty osmdesátý?

T: Jo, jo. Nějak na začátku, v prostředku, na konci. Jak vám to padne.

R: Pomalu se to stávalo, to se stávalo mimo našeho vědomí, myslím, mimo něčího vědomí. Já jsem byl takovej naivní, že jsem to neviděl. Stávalo se to na takovej perfidní způsob, že teprve když jako to, to není možný, že se to stává. Stávalo se to v Daruvaru, já jsem byl, tamto vojsko, JNA. Tam jsem byl ve škole důstojníků, ale ne důstojník aktivní než v záloze. Já se tady směju, tolik hvězdiček, to se mi ani nevejde, čtyři jsem měl, *kapetan prve klase*. A já, když začínala tahle válka, tak mně to bylo, ale neměl jsem s tím problémy. Ale hlavně jsem věděl, tohle se musím na to vrátit, v Daruvaru jsme najednou zjistili, že v těch podnikách, je jenom jeden ředitel Chorvat. A bylo řekněme 15 ředitelů v podnikách různějch. A to všechno Srbové. A ve Vesně tady byl taky ředitel Srb, v tom, kde se počítaj peníze, v účtárně, Srpkinje taky byla. Ty hlavní tři, v pracovní technice byl taky Srb, kterej to ved. Ale já jsem s tím neměl žádný problémy, voni mě jako uznávali, protože já jsem zakončil textilní školu, já jsem v tom uměl chodit. Ne bez problémů, to jsou

problémy veliký okolo práce, ale s nima, voni mě uznávali. Někdo říkal, že měl. Potom u nás, my jsme takovej stát, vy nejste, věřící, jestli víš. V mojí rodině, já jsem tak vychovanej, my jsme chodili do kostela, a teď když začínalo, za čas Tita, to se nesmělo to. Jenže jsem tady, nějakou funkci, tak jsi musel jít do strany, co jsem já nechtěl, politikou se bavit, a musel jsem. To byl vidíš, to nebyl Srb, to byl Čech ředitel, R, a von mi říkal: „Musíš, čoveče, nebudeš moct dělat to.“ A já říkám: „A já nevím, jak bych to napsal, napiš to ty.“ A von mi to napsal. Teď si vzpomínám, v 76. roce jsem já napsal to a pak mě vzali do té strany, partije. Ale já jsem měl averzi proti politice, mě zajímaly stroje, já jsem zakončil stroje, spravovali, my jsme byli v Německu, když se ty stroje kupovaly, tam nás to naučili, mě to zajímalo. Tenkrát to byly kartičky, na těch jsme dělali takový díry a každá ta dírka znamenala něco, co ten stroj bude dělat.

No, a tak jsem nedones svojí fotografii, a tak jsem nemoh ani dostat tu kartičku, že jsem, ale chodil jsem na ty schůze a ono najednou přišel ten 86., 87. rok, to byl tady ředitel Srb, můj kamarád. Já jsem měl kamarádi, já jsem nevěděl, co jsou, jakou maj nacionálnost, jestli je Srb, Chorvat, to nás nezajímalo. I když kdyby se rozmyslel o tom, oni maj nějaký svátky, který držej svoje. Ale říkám, to nám nebylo něco tak. Ale když to začalo, když jsme začali dělit, ty devadesátý, a pak už to bylo, co jseš, kde jseš. Tady hodně lidu v Daruvaru zahynulo, to jsme na tyhle, jedna dvě tři budovy, ani jednoho skla jsme neměli, jak padaly granáty kolem. A jak spadne granáta z tech min... Min no, to je taková cívka, 120 milimetrů, 80 milimetrů nebo 60 milimetrů a voni tady z téhle kopců stříleli po Daruvaru. A tak začala válka, říkaj, jak jsi ty přišel na té straně, že jsi byl, že jsi nebyl na tamtej, jesi jste byli jako tak. Ne, to rozhod někdo druhej, voni ty, utekli do lesa a stříleli po městě. Zahynulo dítě první noc, taky druhej den, ten a tamten zahynul, někdy se to sypalo, jak to padalo. My jsme se učili jak se od toho zachránit, já náramně protože jsem byl voják, tak jsem to věděl, tady si sednout pod vokno, nic ti to neudělá, protože vokno praskne a sklo se rozsype od zvuku. Granáta, když se rozlítne, takový kousky železa. Střepiny, no a to když to, měl jsi plnou nohu toho, někoho to zabilo, a tak. No a tak, no a tak co, tak?

T: Dostal jste se sem od toho, jak se tu měnilo vedení, když přišel na vedoucí pozici Srb, pak jste se dostal sem.

R: Myslíš jako vedení ve Vesně?

T: Ano.

R: Vedení ve Vesně, vidíš, to je zajímavý. Von mně řek ten ředitel, když to začlo, a Srb, a já říkám: „Čoveče, šefe, všichni jsou vypravovali, že jsou v lese Srbové, a to všichni ty ředitelové.“ A von říká: „Víš co, já tomu nevěřím, já nevěřím, já myslím, že jsou voni tady někde, kdo ví kam utekli,“ pak jeden den přišel a říká: „Voni jsou tam, a voni mají zbraně, a voni mají všechno. Voni vzali naše zbraně, my jsme měli velkej sklad těch zbraní, a voni... To je teďka strašně nebezpečný, my si teďka musíme dávat pozor a já todle ti řeknu, v Daruvaru jsme, i když jsem já ředitel, já nesmím, protože je tu víc Chorvatů.“ Ve Vesně bylo Chorvatů, Čechů, aji Srbů. A když začala ta válka tak byli záležití, kde v kterým, podle toho kterej z těch ředitelů utek, ale teďka byli tam ty druhý, přišli Chorvati, nebo někdo jinej a voni ty Srby potřebovali vyhnat, ne? Já nevim, jak to bylo, nemůžu bejt svědek toho, jak to v kterým podniku bylo, ale vim, že to někde bylo tak, že pokud jseš Srb, tak se uhní. Nebo takový věci, normálně že to u nás nebylo tak, já jsem tomu rozuměl. I když voni utekly ty ženský, tady se nejdřív hádaly. Já jsem odešel potom, jak mě mobilizovali, tady jsem ostal VD, ale tak jsem někdy přišel a museli jsme jim napsat, jakože vodkaz [výpověď]. No, a já jsem říkal: „Vodkaz, vodkaz ne, to není dobrý, zavolejte je zpátky, kdo chce dělat, ať přijde dělat,“ ze všech jenom jedna se vrátila, nebylo jich hodně, bylo jich možná asi 7 a jedna se vrátila. A teďka vona se mě ptala: „Jak já teďka tady?“ Já jsem říkal: „Budeme na vás dávat pozor, nic se vám nestane.“ A já to myslím, že se nechtěly vrátit, že voni teď chtěly ukázat: „My jsme vyhnány, nás vyhnali.“ Pak je volaly na soud, a říkali: „Proč jste je vyhodili?“ Jsem říkal: „My je potřebujeme, ať se oni vrátěj.“ My jsme je nevyhnali, no a věděli voni tady, to je malý město, že jsem byl tam a že možná nejlíp vim, co se v podniku stávalo. Něco jsem věděl, co udělali naši tady špatně, ty moji spolupracovníci, no ale říkám, jedna se vrátila a my jsme volali ty, já říkal: „Vraťte se! My vás budem hlídat. Co ti tady udělaj ženský, můžou se jenom za vlasy trhat, nebo tak něco. Takže my v podnicích měli pak problém ten, že ty podniky musely zaplatit to, co ty lidi kolik roků nedělali, jako ty platy. My jsme nemuseli zaplatit nic, protože nám to přiznali, že jsem to na čas tady řek, na soudě oznámil: „Nenene, my je, jestli to bylo pár dní, ať se vrátěj.“ Takže jsme neměli s tím problém. A ten ředitel, von za šest měsíců zemřel, voni to taky těžko prožívali, to byli lidi, který tady žili rukama. V Chorvatsku, byli mezi nima zlý lidi, který to vedli, udělali škodu těm Srbům, ne? A co jsme my měli, my jsme se organizovali, já jsem byl taky jeden z těch organizátorů, my jsme tady doma, my jsme... V Chorvatsku, tady jsem se

narodil, ne? Tak, voni nám říkali, ti Srbové, nám říkali: „Vy se do toho neplet'ě, to je válka mezi Chorvatama a Srbama,“ já jsem říkal: „Nenene, my tady bydlíme, my nechceme válčit, ale nechte nás tady, tady nás nechte.“ No, pak jsme zorganizovali ty jednotky, já jsem pak dostal takovej úkol, ať založim českou brigádu. No, já jsem říkal: „To bude problém s tím, že voni už jsou všichni někde.“ To jednoduchý bylo, takový jako, říkali: „Ty jseš tam,“ jako když ta válka začala, já jsem říkal: „Jsem.“ My jsme neměli... Já jsem měl bílý plátěnky, nebo jak se říká. Neměli se jako do čeho se, ale vzal jsem si něco jako oznamku toho vojáka chorvatskýho. Lidi říkali: „Proč to nosíš, čoveče?“ Říkal jsem: „Víš proč, to aby ostatní viděli, kde jsem.“ Já bych řek, ty lidi, jako, měl jsem hodně na vesnici, v Lipovci, kde jsem se narodil, chtěl jsem jim říct: „Pojďte, pojd'te, jdeme my. My nebudem na nikoho střílet, ale budeme bránit, my máme, jak se bránit, a budeme to bránit, ten Daruvar,“ aby se to nerozbilo jako ten Pakrac¹⁸⁶ pak na konci. My jsme to dělali i bránili, my jsme to tak i to. Hodně jich pak i přišlo, takže najednou. A potom mě vzali do to se jako jmenovalo, *kriza, krizni štab* v Daruvaru, tak mě vzali do toho. Jako z toho jsme my měli batalion, to je to vojenský zařízení. A voni mě vzali do toho a říkali – počkej, ty jako seš ten organizátor, ty nám pomůžes, tady je policie, tady je vojsko, ať se v tom jako lehčejc snacházíme. Tak jsem byl jako v tom. A najednou, měli jsme schůzi, ty jsme měli v noci, nesvítili. Nebylo světlo, proudu nebylo, a teď jeden von byl takovej podezřívavej trošku, on říkal: „Pane N, vy zase něco to jako to, zase něco.“ A já říkám: „Co jako to.“ „Vy jste jako nějakěj špijun,“ von mně. A já říkám: „Co jste zas jako slyšel?“ Von mi nedal mluvit s lidma, za který on myslel, že jsou jako proti nám. A já jsem říkal: „Víte co, nepřátelé, jestli choděj po městě, tak já s nima budu mluvit, protože se od nich něco dozvím, oni mi něco řeknou, to neznamená, že jsem na jejich straně, to musíte pochopit.“ On byl takovej starší člověk. On byl šéf jako od všeho. No, mě to uteče, se zapletu do toho, tu hlavní myšlenku, kterou jsem chtěl z toho vytáhnout. To bylo, co to bylo. Jooo, to ti, najednou když to začlo, vidíš tady na dvoře, tady máme, jestli se vidí ta cisterna tamhle, to je 15 000 liter, nějakýho hořiva, to šlo jako do tej, já jsem *topič z kotelny*, do kotelny. To jsem si musel vzpomenout, jak se říká kotelna. A tady, když ty granáty to, tak prorazili tu, vona takhle tekla ta nafta, a teď si zamysli, 15 000 liter,

¹⁸⁶ V Pakraci v březnu 1991 vyeskalovaly vztahy mezi místními Srby a ostatními etniky. Většinou srbské městská rada se pokusila Pakrac připojit k SAO Krajine, což vedlo k pacifikačním opatřením ze strany chorvatské vlády. Srbské síly byly následně vytlačeny do kopců nad městem, odkud město ostřelovali. Pakrac následné boje zanechaly v ruinách.

voni říkají, co je to 15 000. Takový ty letadla nosej takový tři, ty veliký letadla, třikrát po 45 000 liter. A já koukám, co to udělá, jestli to vyteče teď z kopce, tady jsou studny, tady je všelivš všechno. Já vzal sekyrku a takovou polínku, udělal třísku, kladívko, tam jsem to narazil. A ono je to do dneska tam. Zastavila se nafta? Zastavila. Dobrý. No ale, já jsem jako, naše lidi, který dělali tady, jako mechanikové. Voni stříleli tady po nás. Ale měl jsem takový jako co, kvůli čemu jsem dostal ještě sílu a šťastnej jsem byl. Zavolal mě, a víc jich zavolalo a říkají: „Jo, dávejte si pozor, bude veliký zle.“ Voni přišli do těch lesů a viděli, jaká je to technika, co je připravený, jako se připravuje, 16. 9. 1991 třeba zauzet, okupovat, jak bych to řekl, Daruvar. A to všechno tady bylo v těch lesích. My jsme zase tady dělali plán, jak my to budeme bránit. No a my jsme, bylo nás, který jsme byli jako v tý JNA důstojníci, my jsme byli učený, jak se, co dělá. A tady byl takovej ohromnej sklad, ono ještě tady něco je. A tam jsme měli miny, my říkáme *mine*. Nevím, jak bych řekl, to se na ní zapneš a ona exploduje, jako proti tankům jako to. My jsme hned hnuli na čas, protože jsme osvobodili ten sklad a hned jsme to vyváželi ven a hned jsme to postavovali, takže my jsme nemuseli mít tady hodně lidí, jako vojáků. Víš, to bylo tím bráněný, a lehký ty bráníš, když víš, že tam nebude moct projít. A my jsme to jako zveřejnili, že to je, přes rádio, to oni slyšeli, já bych tak řekl, jednoduše nás jako tolik stříleli dálkově, nikdy nepřišli do Daruvaru, jako přišli do těch druhých měst. Tam kde přišli, tam pobili hodně lidí. Tady je takovej pomník, kolik jich tady zahynulo. Zahynulo, normálně jsi šel cestou a ty nemůžeš vědět, kdy si oni vzpomenu střílet a jseš, víc tady nejseš.

Jo, my jsme zašli do devadesátých. No, tobě to jako válka, normálně, tys to nedožil, ani v Čechách, ani tady. Ale, víš, do čeho jsem já přijal. Jako učím se historii a oni říkají tyhle zvítězili, tohle tohle. Jaká je ta *povijest*, každéj má jináčí. Oni Srbové v knihách píšou jináč o týchle válce, my máme svoje a oni mají svoje. Tak jsem řekl – když bych chodil do školy, tak bych nikdy neučil to, to tak jenom říkám. Protože tu pravdu o tom je třeba se dovědět, ono pak záleží i koho se ptáš, každéj to jináč viděl ze své strany. Nemůžeš ale schovat, to, co se, jestli si dělal něco ne, jestli si byl nějaký zločinec, to nemůžeš schovat, to lidi tehdy vide. To se ukáže.

No, Lidije, ona se narodila v 82. roce.

T: A jaký to tehdy bylo vychovávat dítě?

R: Říkám že, to. Já bych neřek, to vypadá jako že to bylo těžko tehdá, protože my jsme měli malý platy, já jsem dělal tady ve fabrice, ale nějak jsme to vyřešovali. Děti chodily do školky, můj tatínek je vozil na kole do školky, a tak bych řek, že to víc bylo takový zajímavý. Nějak se to jako stávalo, víc jsme doma dělali nový věci, jako v bytě, dělali sami, protože by nás to stálo hodně peněz. Ale šlo to nějak no. Lidie pak zakončila gymnázium a teď, někam by se měla zapsat. A já říkám, Lidie, ty si se rozhodla, kam jako půjdeš....

[Konec rozhovoru z důvodu únavy respondenta]

7.3 Příloha 3 – rozhovor 4. září 2018

T: Já bych se Vás na začátek zeptal, jestli si vzpomínáte na ten den, kdy umřel Tito?

N: To je vlastně den, na kterej se snad každěj občan Jugoslávie pamatuje. Že to je jeden den, kterej otrásl celej stát. Ale vlastně televize i rádio mluvilo jenom o tom. My jsme už předem sledovali nemoc tehdejšího prezidenta Tita, kterej už ležel v nemocnici v bezvědomí. Vědělo se, že už zemře, že se jeho konec blíží, ale nevědělo se vlastně, kdy ten konec přijde. Já se právě pamatuje tehdá, že jsem byl na víkendu v Ivanově sele, vracel jsem se z víkendu po májových prázdninách, 1. a 2. máj byl jako státní svátek, dneska se slaví jenom první máj, druhý máj není už státní svátek. A když jsem byl v Malých Zdencích, tam žili moji rodiče, šel jsem přes Ivanovo selo, Zdence, Končenice do Daruvaru, vracel jsem se potěch prázdninách domu. A seděli jsme tam u nich, vyprávěli, a na televizi, televize uhasla, a hlásil se jeden hlasatel, kterej, vidělo se po obličejí, byl smutný. Ohlásil nám, jako občanům Jugoslávie, že v tolik a tolik dnešního dne umřel prezident Tito, řekl několik vět. I potom samozřejmě začla nějaká hudba, nejdřív vážná, pak začali se dávat úryvky toho, co se stalo toho dne, kde on zemřel, a později úryvky z jeho života. Následující asi dva, tři dni potom televize řádně přenášela, jako by to bylo nějaký utkání fotbalový. On zemřel ve Slovinsku, tam byl na léčení, a ten vlak, kterej ho převážel, to byl vlak asi s šesti vagóny, zastavil se [v] Záhřebu, vynesli ho tam na nádraží, tam ho dočekalo, já ted'ka nevim, kolik to bylo přesně, ale vim, že to bylo přeplno. Ta čísla se možná nafukovala, hlasatel říkal, že bylo víc než 100 000 lidu. Všichni plakali, vynesli jeho truhlu ven, po několik pozdraveních bylo mluvení o něm, úcty, potom ho vnesli zas do toho vlaku a vlak pokračoval tu cestu. A během tý cesty ho sledovala televize, když jeli tam a tam. A tak to bylo, dokud ho nedovezli do Bělehradu. Tam ho zas vynesli, s velkou počestí, a potom se samozřejmě mluvilo hlavně o přípravách na pohřeb. Na jeho pohřbu bylo strašně moc státníků, buďto prezidentů, a tak dál, možná dokonce osmdesát. Ani jeden pozdější ve světě neměl takovou patrnost, že by ho na tý poslední cestě vyprovodilo tolik státníků. Samozřejmě ten smutek se cítil i mezi občanstvem, já vim, že to potom přenášela i televizije, my jsme měli jako za úkol, když byl pohřeb, abychom umožnili žákům sledovat televizi, tak jsme o přestávce žáky dovedli do jedné místnosti tam, i tak oni sledovali jeho poslední cestu. Když jsem to tak pozoroval, tak jsem viděl, že ty žáci, mnozí plakali. Plakali i profesori, takže ta úcta k Titu byla

tak, jak to prezentovali. Zdali se všichni tak cítili nebo ne, to je teď otázka. Bohužel se pozdějš ukázalo, že ty, co plakali, možná nejvíc plakali, pak nejvíc mluvili proti Titu. Takovej jsem dostal dojem. Pravda je, že Tito byl nějaká titulní... Kult osobnosti, že měl. Ale nebylo to v tom smyslu, co by přirovnali k lidem jako byl Stalin.

Jedna z těch značek kultu osobnosti bylo, že se mu přenášela ta štafeta. A ta štafeta, jsem někde zaslech, že se něco podobného zkoušelo i u Masaryka, nevím, jestli je to pravda. To znamená, že z různých částí Jugoslávie žáci, mládež, nosili pozdravný dopis Titovi, kterej byl odevzdán koncem května, kdy on prej měl narozeniny. Ačkoliv se konstatovalo, že on měl narozeniny o něco dříve. 25. května byl předem už vyhlášený jako den mládí, a na ten den ta štafeta mu dycky byla odevzdána na stadionu v Bělehradě, sportovním, fotbalovým stadionu. Vždycky ten stadion byl přeplněn. A před odevzdáváním tý štafety byl bohatý kulturní program, cvičení a tak dál. A pak vždycky měl někdo tu čest, nějaký záslužný mládežník, ten dopis tam odevzdat Titovi. To byla spousta dopisů, ale vždycky byl jeden ústřední, hlavní, kterej se potom četl. Po Titovi, on umřel samozřejmě začátkem května, tak ta štafeta mu byla donešena, ačkoliv už byl mrtvej, už to bylo všechno připravený, na nějaký způsob se to předalo tomu předsednictvu, to teďka nevím. 1980 to byl poslední rok¹⁸⁷, kdy se štafeta nosila, později to zaniklo. A to chci říct, že ti, co dneska tvrdí, že nenosili Titovu štafetu, že když se nosila, tak voni se schovávali a utíkali a tak dál. Není to pravda, my ve škole jsme věděli, jak to vypadalo, když byla Titova štafeta. Žáci jsou rádi, když nemusej ve škole sedět, a dokonce některý, když dostali možnost nosit štafetu přes svoji osadu, tak půl dne nebylo vyučování. Každý chtěl, aby tu štafetu nosil. Já jsem ji taky nosil, někdy ji nosili i všichni žáci. Že se někdo vzepřel a tu štafetu nechtěl nosit, já jsem takovej případ nezažil, zvlášť když to byly všechno děti. Staří tu štafetu nenosili. Tak někdo mluví z těch tehdejších pionýrů, že nechtěli nosit štafetu, že se tomu vzepřeli, to je jenom pohádka za malý děti, tomu nevěř. Je normální, že ten kult pak pomalu padal do stínu, třebaže zbylo to heslo *posle Tita Tito*, tím se chtělo říct, že ta politika bude pokračovat jako s Titem i bez Tita.

¹⁸⁷ Štafeta mládí se konala naposledy v roce 1987, srov. SPASKOVSKA, Ljubica, *The Last Yugoslav Generation. The Rethinking of Youth Politics and Cultures in Late Socialism*, Manchester 2017, s. 105.

No, a za života Tito byl taky v rozpacích, kdo přijde na jeho místo, koho vybrat. A našlo se jedno řešení, který bylo tam zaznamenáno v ústavě z roku 1974, že existuje předsednictvo Jugoslávie. A v tom předsednictvu byli kromě Tita i představitelé všech republik a těch autonomních oblastí, Kosova a Vojvodiny. A voni tvořili to předsednictvo. A bylo předem dojednáno, že jeho funkci nahradí to předsednictvo, a jeden z nich měl tu funkci na jeden rok. A bylo určený pořadí, myslím, že první byla Makedonie, potom další, dokud se nevystřídali všichni. Oni měli funkci jako prezident, s tím, že pod jejich kontrolou bylo i vojsko, a jinak ostatní politiku řídila spolková vláda, která měla opravdu větší moc. A taky byly federální vlády, každá republika měla svoji vládu. Já jak se dívám, jak to bylo po něm. Mezitím, kdy to začalo jakoby prskat. Ono, do té doby se nevědělo o dluhách Jugoslávie, tam někdy osmdesáté třetí, osmdesáté čtvrté, tehdy se začalo mluvit o tom, že má Jugoslávie velké dluhy, které podědila ještě z doby Tita. Tehdy to uváděli na výšku 20 miliard dolarů, to byla příliš velká část peněz, o tom nevěděli obyčejní občani. Lidi reagovali... Jak mohli reagovat? Standard u nás byl poměrně, a to je potřeba říci, v porovnání s okolními socialistickými státy dokonce lepší, vyšší. Já taky souhlasím s tím, že byl vyšší. A to i s ohledem na Československo, kde byla Jugoslávie s ohledem na Československo před druhou světovou válkou, daleko pozadu, po druhý světový válce se to začalo pomalu měnit. Naše osobní příjmy, jako učitelů, v té době byly vyšší než v Československu. Já jsem dostal tehdy kolem 300 německých marek měsíčně plat, a ten plat byl v Čechách o hodně nižší. My jsme se jedině v Československu, když jsme šli na zájezd, cítili jako malí kapitalisté, že jsme si mohli za ty peníze, když jsme proměnili těch sto marek, my jsme to nemohli tam potrošit. To byla hromada toho nakupovat, pro nás tam bylo všechno levný, zejména pro děti. I když voni to na hranicích střežili a byly věci, kterýs nesměl vyvážet. Pivo tam tehdy bylo nějak 3 koruny, to jsem si zapamatoval, a za těch 100 marek jsme dostali nějakých 2000 korun, to nemůžete... Tolik piva, to rozpočítejte. Tak jsme kupovali věci, který jsme ani nepotřebovali. Ženský, tedy učitelky, nejvíc kupovaly svejm dětem. Já jsem tehdy měl taky děti, tak jsem jim kupoval hračky. Některý kupovali zvláštní věci, třeba ten drát, co se dává na ploty, ten pletený. Jeden učitel, neměl asi už co koupit, nebo neměl nápad, tak koupil celý ten balíček zabalenej drátu. A tehdy to bylo i vašim celníkům podezřelý, že někdo vozí z Československa drát, kterýho u nás byl dostatek. Tak toho člověka prohledali, protože si mysleli, že je to nějaká kamufláž, ten drát. Stejný ten člověk

pak vez takovou mašinku na krájení kopřiv, a kopřivy se tehdá řezaly a dávaly se pak kachnám, nebo husám. Někdo kupoval zbytečné věci. Já jsem teda taky kupoval, ale dobře jsem prošel, koupil jsem si hudební nástroj. Já jsem měl vždycky strašnou zálibu do hudby, ale během života mi rodiče nemohli umožnit, dát do žádné školy, ani mi dát hudební nástroj. Takže já jsem si svůj první hudební nástroj koupil, když jsem začal jako učitel pracovat. U nás tehdy hudební nástroje bezmála nebyly, nedalo se koupit, a pokud jo, tak to bylo strašně drahý. A hudební nástroje v Čechách byly opravdu poměrně levný, tak jsem si koupil jazzovou trubku, chtěl jsem hrát na trubku. Já jsem do té doby neuměl hrát, tak jsem se začal učit. Ale jak mam řídký zuby, tak to hraní nebylo nejlepší. Pak jsem si koupil klarinet a hrál jsem na klarinet, a pak saxofon, všechny ty nástroje jsem si obstaral v Čechách. Bylo to riziko, ne tolik u vaší hranice, než to bylo na naší hranici. Ale měl jsem štěstí na těch prohlídkách, že to prošlo. Já jsem vez ten saxofon v kufru pod nohama a šel ten celník a ptal se, jestli máme něco k přihlášení. Vědělo se, co se smí vozit a co ne. A já, kdybych ten saxofon přihlásil, tak by mi ho sebrali, to se nesmělo, a dostal bych i trest. Byl jsem tehdá ještě o dost mladší, ještě neženatý, kurážný, silný, tak jsem mu ukázal, co jsem vez nahoře, nějaký ty drobotiny. A saxofon jsem měl celou dobu pod nohama. A on nekoukal dolů, když koukal nahoru, tak jsem úspěšně ten saxofon propašoval. Ještě dneska hraje. Já, když jsem dělal hudbu, 10 let, tak jsem pak nástroje neprodával, chtěl jsem je pro svoje děti, aby mohly dělat hudbu, když jsem já nemoh. Mezitím, když jsem měl dceru i syna, chtěl jsem, aby oni hráli, ani jeden nemá zájem o hudbu. Tak ty nástroje nemaj dneska žádnou hodnotu, ani cena novejšch není dneska tak vysoká.

T: Vy, když jste učil, to jste učil v české škole, nebo?

N: Ano, v český škole, jmenuje se... Ono, kdyby se to tak řeklo, ona se jmenovala česká škola, ale do ní chodili i žáci, který nebyli české národnosti z těch okolních, převážně to byly srbské osady, které se potom pobouřily, že tam byl menší počet dětí. V Ivanově sele byla škola jenom 6 tříd, a plná základní škola je 8 tříd, tak první 4 třídy vychodili žáci a učilo se výhradně v českém jazyce, a pátý a šestý už učili dvojjazyčně. Tak ty Češi žáci ve vyšších třídách měli tu češtinu, jako český jazyk, a u některých předmětů jako dějiny a zeměpis byly už chorvatsky, kvůli těm žákům, který byli srbské nebo chorvatské národnosti. Fakticky se učilo v chorvatském jazyce, ale v některých předmětech, jako zeměpis a dějiny, se dávalo občas, jak se co řekne česky a tak. Normálně to se neptalo těch žáků, co nebyli Češi, při

vyptávání oni s tím neměli nic, ale mnohý se přitom naučili i český jazyk, zvlášť pak z jedné osady, bylo mnoho žáků srbské národnosti, který uměli moc dobře česky, a kteří se v tom pátém a šestém ročníku učili češtinu, ale to byl jenom zlomek nich. Potom v sedmé a osmé třídě je pak vozily všechny autobusem do Hrubečného pole, a pro ty žáky české národnosti tam jednu dobu byly české třídy, pak tam byl český jazyk doplňovací. A dneska je to snad jenom ta forma C, už to pomalu zaniká, zaniká počet žáků, zanikají i ty osady. V Ivanově sele bylo jednu dobu jenom 6 žáků, a jednu dobu jich bylo i přes 130, ale to je zase osud našich vesnic, naše vesnice umírají. A není tak daleko doba, kdy zmizí český osady, jak to bude vypadat v těch osadách, to nevim, jestli tam dneska máte jenom 5-6 žáků, z nich aspoň jeden půjde do studie a už se nevrátí tam sázet řepu, a jaká je dneska doba, tak ty mladý odcházejí do zahraničí. Situace u nás na vesnici je teďka příliš špatná, hospodářsky dost špatná, vesnice propadají. Bude to teďka asi opravdu horší než v minulosti.

T: Jak se na to koukali rodiče nečeských dětí, že se jejich děti učí v češtině?

N: Podívej, Ivanovo selo, to byla česká osada, oni si dodnes říkají *pémie*. Mně je to trochu blbý, to víš, jak to vzniklo? To vzniklo od *böhmische, böhmen*, když vznikla ta osada. Od toho pak nastali i ti *pémci*, když ti někdo řekne *pémci*, tak to je urážka. No, někdo káže urážka a někdo se s tím honosí. Každý ví, že *pemac*, je Čech, tak by moh říct, že je Čech. Ono to závisí, v jaký se to řekne intonací. Občas Češi říkají, že jsou Vlaši. No a Vlaši jsou i v Čechách a tak dál, taky je pravda, že mezi Chorvaty je hodně Vlachů.¹⁸⁸ Ona je to celá otázka, že Albánci jsou potomci Ilyrů. A Ilyrové jsou provázaný s Vlchy. Veliká část těch Vlachů se slavenizovala. Tim chci říct, že přijali chorvatský nebo srbský jazyk. V 18. a 19. století se stalo to, že přijali víru podle toho, kde žili, kde bylo víc pravoslavných, tak pravoslavní, kde bylo víc Chorvatů, katolíků, tak katolickou víru. A podle toho se v 19. století rozřídily ty rodiny, ta, která byla katolická, byli Chorvatí, a pravoslavná Srbové. Nepokoušejte se nikoho odhadnout podle příjmení, ta příjmení jsou ve stejnou dobu i pravoslavná i katolická. Vemte Sanadera, on byl Chorvat, ale Sanadeři jsou i Srbové. Vemte Markoviće, Markoviće máte Chorvaty i Srby, i Bosanci. Nebo ten Šešelj, možná jste slyšel, v Srbsku, jak byl v Haagu a vysmívá se tam celému světu. On byl velký Srbin, ale Šešeljevi jsou Hercegovci, Chorvatí, jeho máma je

¹⁸⁸ Vlaši může být v chorvatském prostředí použito jako hanlivý výraz pro Srby. Zmiňovaní vlaši v Českém prostředí jsou nejspíše Valaši.

z Hercegoviny. A právě takový jsou často nejhorší, chtějí popírat vlastní kořeny, Chorvatské kořeny, a pak chce být velkým Chorvatem [snad Srbem – pozn. T.]. A to bylo mezi každým národem, ja věřím i v Čechách s tím příjmením, příjmení bylo německý... Ono to není tak jednoduchý, potom asi během protektorátu řekli: „My jsme Němci.“ A byl Čech. V Ivanově sele je spousta příjmení, který zní jako německý; Peer, Dittrich, Káner, ale to byli Češi, i tak se cítili. A když viděli, že by nemuseli jít do války, tak se hlásili, že jsou Němci. Oni se na jednu dobu vyhnuli válce, zachránili si život, jinak by strádali někde v Jasenovci. Ale nebylo to kvůli tomu, že se tak cítili, ale že využili tu možnost. Otec mojí manželky má příjmení Káner, on byl mladík tehdy a nechtěl jít do války, tak ho jednu dobu nechali, ale po Stalingradu, když Němci ztráceli, tak pantátu sebrali do německého vojska, a byl dokonce v Dachau, tom známém německém žaláři jako voják na stráž. Mnohý pak z toho vojska utekli k partyzánům, ale mnohý tam nechali svoje životy. To jsme se vrátili pěkně dozadu, jak jsme se sem vrátili?

T: No, vy jste zmiňoval ty pémký. No, já jsem se dočetl v Jednotě, že nečeské děti říkaly českým, že jsou pémcí. Zažil jste Vy něco podobného?

N: No, oni za to částečně můžou i rodiče těch dětí. Ty děti by na to ve škole nikdy nepřišly, jenom to slyšely doma. Nějaká srbská nebo chorvatská rodina, která nemá vztah k Čechům, doma nemluví o Češích, ale říkají pémcí. Ale já jsem vždycky říkal, že na takovou provokaci není potřeba se bouřit, to by bylo ještě horší. Horší je, když to učitel říká, a to jsem já prožil. Když jsem šel do základní školy v Hrubečném poli, tak tam bylo učitelů ze všech stran, ale hlavně ten jeden Černohorec, kterej byl možná i Čech původem, nebo Slovák, Pacovský se jmenoval, kterej Čechům vždycky pod hodinou říkal pémcí, škrti pémcí. No, vona je v tom pravda, že jsou Češi šetrný lidi, ale on z toho udělal urážku. Ona je to dobrá vlastnost, proto Češi byli dobrý hospodáři, trochu bohatší. U některých druhých národností to není tak, jak dostanou peníze, hned to potroší. Česká domácnost byla vždycky hezky upravená, srbská nemusela mít ani podlahu, místo toho měli obyčejnou zem. To je česká vlastnost, podobný to maj i Němci. Není to tak, že Němci hodně utrácí, já to viděl u moře, oni utratěj, kolik si můžou dovolit. Nedávno otec XY, a s tím opatrně, to si potom zkontroluj, je to pravda, XZ, on si na auto napsal *pémac*. A nikdo nechápal, on se s tím honosí, že je *pémac*, to ještě ve válce domovinský. On mu dneska nikdo neřekne XZ, všichni řeknou Pémac, ty jsi *pémac*. Někdo, když sám sobě dává to jméno, tak tím propaguje, co by druhej

nerad slyšel. Teďka si budou lidi myslet, že to je normální. Já jsem se ho na to ptal, a on mi řekl, že pro něj to není urážka. No, a potom se zeptáš Čechů z Ivanova sela, odkud jsou, a oni řeknou, že jsou z Pémie, tak nevím, jak to dneska vysvětlovat. Ono, není to vyloženě urážka, ale člověk to pochopí jako urážku. Já nikomu ze Srbů nebudu říkat, že je *Vlaj*, protože jim to vadí. Dneska tu Vlchy nemáme, všichni jsou Srbové nebo Chorvati. No, ono se to vidělo i po vzhledu, Vlaši byli vždycky trochu vyšší, hubenější, u nás nejbližší po vzhledu jsou Dalmatinci. U nás ve Slavonii jsou ty slovanské typy, nižší, zavalitější, kulatější obličej. Nemůžeš ani odlišovat člověka z Maďarska, nebo z Čech, oni jsou podobný, ono se to všechno pomíchalo. Taky mě vždycky zlobí, když se někdo honosí tím, že je potomek toho a toho národa. To snad jenom Češi by mohli, například v Ivanově sele to bylo po sedm generací tak, že si Čech bral vždycky Češku. Poslední dobou se to mění, že si Češky berou i jiný národnosti, někdy to byli Srbi, teďka Srbi nejsou u nás tak populární, tak Chorvaty. Nebo Čech si bere Chorvatku, a tak.

T: A v těch osmdesátých letech to vypadalo jak? Nemuseli se nutně vzít; chodily české dívky s Chorvaty a tak podobně?

N: Podívej, ani se nevědělo o tom, nekoukalo se na to. Koukali na to jedině v rodině kvůli náboženské stránce. Srbi jsou pravoslavné víry a Češi jsou tady katolíci. Ale ani tohle nepomohlo, protože Češi tu nejsou tak silně věřící, není to teda jako v Čechách, kde jsou skoro všichni ateisti, ale jsou mírnější, ne znamená pro ně církev všechno. Jestli se ona zamilovala do nějakého chlapce Srbina, ona si ho vezme. Tu nebylo těch problémů, oni ty mladý stejně nechodili hodně do kostela. Srbi taky nechoděj hodně do kostela, oni mají ty svoje svátky, *sveti Stevan*, třikrát, čtyřikrát ročně. Co já vím. Katolíci chodili častěji. Po tý stránce nebylo problémů. Ani jazyk nebyl problém, ten zdejší Srbín mluví stejně jak ten Chorvat. Jediný problém by byla svatba, v kterém kostele to udělat. A tehdy to stejně nebylo tak, že se každé sňatek musí udělat v kostele, takže se často zašlo jenom k matrikáři. Pokud je pak někde tajně oddal kněz, to už byla jejich věc. Ono, tehdy do kostela nesměl člen komunistické strany. Nebylo to ani vítaný, když byl někdo státní úředník, například, já jsem byl učitel, ani jsem nebyl člen. Na svatbu jsem nešel hned do kostela, to bych měl nepříjemnosti, často mi to zazlívali v Ivanově sele, že nám děti choděj do kostela, že bychom se měli postarat, aby nám děti nechodily do kostela. Ale jak se postarat, když na to mají právo? Tak nám říkali: „Jeďte v neděli vždycky někam na výlet,“ nám říkali. No pak na Vánoce, když nám žák nepřišel do

školy, tak jsme ho museli zapsat, že nebyl ve škole, a pokud řek, že nešel do školy kvůli Vánocům, učitel mu musel dát neomluvenou, ale když řek, že byl nemocnej, tak se to přehlíželo. No, a já jako učitel na vesnici, kdybychom šli do kostela, tak by to všichni věděli, tak jsme s manželkou šli jenom k místnímu matrikáři, a potom asi tři týdny jsme odešli tajně k faráři do Ivanova sela, já jsem šel tehdy v bačkorách, nebyla to žádná ceremonie, on nás tam potom registroval. Ale zas to nebylo tak, že se nic nemohlo, jenom pokud by byl člen strany, to by sklidil kritiku. Jinak se do kostela chodit mohlo.

T: Když jste zmiňoval ty nástroje, hrál jste potom v Besedě?

N: Ano, dokonce jsem o tom i psal, o české dechovce. Nejdřív jsem hrál ve smíšeném orchestru, pětičlenném. To tehdy ještě na zábavách hrávaly dechovky. Ale ty v těch šedesátých, sedmdesátých letech se staly nepopulární. Pronikala nová hudba, Beatles, elektronická hudba, mladý už to táhlo k tomu. Takže ten náš orchestr byl vlastně přechod od dechovek k soudobý hudbě. Ty dechovky se zachovaly jako práva česká hudba, zlatý nástroje, říkali. V roce 1971 se v Ivanově sele konaly Dožínky. A Dožínky bez dechovky, to by nešlo. Ale dechovka tam byla stará, takový dědečkové, jeden nahnutej na jednu stranu, druhej na druhou. Chodili hrát snad jenom na pohřby. Ani jedna osada neměla dechovku, Končenic a Daruvar ano, ale to byla hasičská, která nehrála český písničky. Krize dechovek, byly jenom dvě, v Hercegovci a v Malých Zdencích, kde jsem já žil. Ti sice slíbili, že přijedou, ale to bylo tehdy v Chorvatsku období nacionalismu, ten Maspok, to tehdy naschvál v Hercegovci nějaký chorvatský spolek naplánoval, že budou mít nějakou oslavu a zavolali taky dechovku. A tehdy ty lidi uvažovali, všichni to Češi byli, jet do Ivanova sela, nebo do Hercegovce. Všichni by chtěli na dožínky, ale zase tohle je v osadě a nevěděli, jestli nebudou mít komplikace, když nehrajou ve svojí vlastní osadě. Tak se omluvili, a všichni to chápali, že je rok 1971, a že musí hrát u nich na vesnici, byl by z toho rámus, možná. Tak jsem šel do Zdenců, a oni znali, že je situace taková, takže si započítali částku až moc velikou, nezůstalo by nám hodně peněz. To jsme tehdy vydělávali na pití, prodali jsme taky asi 30 beranů, ale třetinu celého zisku jsme museli dát hudbě. A já jsem si potom řek, že musím v Ivanově sele založit novou hudbu. To nebylo tak jednoduchý, sehnat nástroje a lidi. Naštěstí byl zájem, v kostele měli kostelní zbor, potřebovali jsme jenom kapelníka najít. Já jsem tady agitoval ve Svazu, to byl tehdy tajemník nějaký Doležal, a oni věděli, že problém dechovek je. Přijali moji myšlenku a naši

kapelníka a byla založená nová dechovka. Nástroje se obstarávaly postupně, něco dal Svaz, něco město Hrubečný pole, spolky v Ivanově sele, něco každý sám, já jsem dokonce půjčil tři nástroje. V roce 1973 pak bylo už přes dvacet hudebníků, obstarali jsme si uniformy a reprezentovali jsme tam českou menšinu. A kapelník, právě z Hercegovce, toho jsme angažovali a během těch pár let bylo založeno několik nových dechovek, v Brestově, v Končenicích, Velké Zdence, Hercegovce založil novou dechovku, Međurač, Dolní Střežany. Pak to rozkvetlo, a dokonce se od té doby konají přehlídky dechovek. Ale už zase přišla tahle doba, že ty generace, který byly tehdy mladý, dneska jsou už starý, ale nemáme mladý lidi. Dneska si vypomáhá Brestov a Končence, to nejsou malé osady, obě jsou dlouhý asi 6 kilometrů. On ten Částek, kapelník, učil ve škole a vždycky si tam vychoval nově kádr, a teďka odešel do důchodu, takže jak to dlouho bude klapat, nevim. Dneska ta dechovka vystupuje jako za Ivanovo selo, ale je v ní jenom jeden z Ivanova sela. Ono, v dechovce taky nemoh hrát kde kdo, ono je to náročný. Ja se pamatuju, že se vždycky hrávaly jedna, dvě písničky, pak se jedlo a pilo. Takže se během jednoho tanečního večera zahrálo tak dvanáct písniček. A mladý by tancovali. Takže tu muziku vodhodili, i tamburicu.

T: A v osmdesátých letech jste to měli jak?

N: To už dechovky hrály, oni se za těch deset let zdokonalili. Ale problém byl, že umírali a neobnovovali se mladými kádry. Ve Zdencích se jednou vracela dechovka s kapelníkem autem z pohřbu a měli nehodu, všichni zahynuli. Malé Zdence dneska nemají dechovku. Každý pohřeb tehdy doprovázela dechovka, dneska pomalu dechovky, kvůli tomu že vymíraj, nebo kvůli finanční stránce... Na pohřbu je jenom trubka, aby hrála melodii, pak nějaká křídlovka a baskřídlovka, zahrajou hezky, ale není to dechovka.

T: A když se podíváme na krajaňské aktivity. Byla to pouze česká záležitost, nebo na to chodili i ostatní?

N: No, v té době, o který mluvíme, sedmdesátý, osmdesátý, devadesátý, ty spolky byly nositeli kulturního života. Ještě dřív se založil organizovaný svaz mládeže, který shromažďoval mládež jedné osady. V Besedách byli převážně Češi. Mládež je druhá organizace, oni byli aktivní. Divadla hrála i Besedy i svaz mládeže. Třetí spolek byli hasiči, ale ty jsou dneska víc na papíru. Dneska jsou spíš ty profesionální spolky, jako Daruvar, Hrubečné pole. Hasiči měli často svoje dechovky, dneska nemaj, ale existujou. Dneska je podporuje hodně stát, jako kdyby byl zamilovanej.

Ona je před druhou světovou válkou podporovala církev, tak na to asi něco je. No hasiči, ona často byla válka, v Končenicích i v Brestově, tak říkali vždycky před druhou světovou válkou, že hasiči jsou trochu prochorvatsky orientovaný a Besedy česky orientovaný. V Brestově, v mojí rodině byli i hasiči i Beseda. A často se o tom hádali, i když byli ve stejný Besedě. Dokud je on hasič, tak bude kritizovat Besedu, a naopak. Kulturní pak byly i školy. Svaz komunistů a Socijalistický svaz, to bylo víc politický, kontrolovali, dohlíželi. Svaz mládeže, hasičský spolek, Beseda a školy. Dechovky byly buď při besedě, to se financovalo, pokud se nefinancovaly, byly při hasičích.

T: Takže taková byla struktura. Ale, když si vezmete akci jako Obžínky, když si to představíte, byly podobné akce spíše české, nebo se na nich podílely i ostatní národy, nebo instituce?

N: Obžínky byly výhradně český, ale do aktivit na vesnici se připojili i ostatní, nekoukalo se na to. Tam museli být šenkýři, někdo, kdo by otáčel berany, na těch akcích se na to nekoukalo, zapojovali se všichni z celý osady. Problém byl pak, co s penězi. Dělali všichni, ale peníze dostala Beseda. Řešilo se to často tak, že se domluvilo, aby se z těch peněz v osadě postavily betonové pěšinky, nebo tak něco. Pro každou domácnost se koupil cement a ty pěšinky si pak udělali sami. Když se to takhle dopředu dohodlo, tak potom nebyl problém. Dneska jsou peníze všude a lidi se o tom jenom hádaj... Kde nejsou peníze, nejsou hádky, nebo se lidi hádaj, že nejsou peníze. Ale jak je víc peněz, a k nim má přístup jenom jeden spolek, tak je to podezřelý. A často se najdou i jednotlivci, který v těch skupinách maj dozor nad penězi, který toho mohou zneužít, jestli není dobrá kontrola.

T: A ty spory o peníze byly spíš mezi organizacemi, nebo spíš o tom, že je dostávají Češi?

N: No, to byl případ v roce 1959, to byly dožínky taky v Ivanově sele a oni se okolo toho nedomluvili dopředu, neměli ty zkušenosti. Měli zisk a nedohodli se, co s nima. Dali to na knížku a chtěli trochu počkat, dokud se nedomluví. Nechali to v bance a nemohli se domluvit, pak přišla inflace, navíc z toho někdo někomu půjčoval na úrok. Nakonec se z toho koupilo menší rádio, nebo něco drobnýho. Ale inflace to vlastně všechno snědla.

T: Když jste u té inflace, to se dělo i v osmdesátých letech. Místní mi říkali, že tehdy hodně stavěli, jak to tehdy fungovalo?

N: No, ono se stavělo celou dobu, i stát stavěl družstevní byty. Zaměstnanejm vždycky sebrali kus z výplaty, to potom šlo na stavbu. Samozřejmě se stavěli i domy soukromě. Šlo to postupně. Já jsem prakticky deset rok stavěl. Měl jsem dům v Ivanově sele a potřeboval jsem deset let, abych ho trochu adaptoval. Pak jsem se přestěhoval do Daruvaru a šlo to znovu. Já jsem prakticky celej život peníze odkládal, nešel jsem kvůli tomu ani na moře. To abych trochu ušetřil, navíc jako učitel jsem mohl pracovat jenom o prázdninách. Všechny prázdniny jsem strávil na práci. Myslel jsem, že na moře budu mít čas dýl, ale dýl přišly děti, to bylo potřeba financovat, žádnou pomoc jsem nedostával, dneska bych mohl jít na moře, letos jsem byl týden. Ale já víc nemám chuť. Když jsem byl mladej a měl jsem chuť, nešel jsem kvůli tomuhle, a dneska, když bych moh, ne, že mám hodně peněz, ale skromně bych moh, chuť nemám. Šel jsem kvůli tomu, že manželka měla chuť. Byl jsem vloni i předloni, předtím byla mezera čtyři roky, nebyl jsem. Dovolená u nás je ale jinačí, u nás ji tráví s jinačím cílem, u nás jdou na moře mnozí. Kdysi se šlo hlavně proto, aby soused viděl, že máš tu bronzovou barvu, ale dneska už to zase není v módě. To jsem nedávno čet, zase ten modernismus, lidi se dneska u nás trápěj dva dny, aby se dostali k moři, doprava je strašně těžká, pak přijede na pláž a nemá si kde sednout, no, jaká je to dovolená? Navíc na slunci bys ani neměl být. Oni se lidi dneska víc natrápí, aby měli dovolenou. Ale byli na moři, to je hlavní. Já jsem byl ještě před turistickou sezónou a nejlíp se mi koupalo, když bylo pod mrakem, to se nikdo nekoupal. Když svítilo slunce, tak jsem vyhledával nějaký chládek. Vaši turisti jdou, aby něco viděli, turistický krásy, přírodní krásy, u nás to ještě není. Tak to ostatní nemají, snad jenom, když přijedou z Koreji ty taky koukaj okolo.

[Konec rozhovoru]

7.4 Příloha 4 - rozhovor 5. září 2018

T: Minule jsme se nedostali pořádně k ekonomické krizi. Jaký ta měla dopad na vaše povolání?

N: Když by se koukalo po číslech, jaký jsme měli osobní příjmy, tak se mnoho nedozvíme, ty příjmy stále rostly. Rostly ale i ceny, tak se spíš ta inflace nepřinesla nic dobrého. Už jsme sami o sobě pozorovali, že jestli potřebujeme nějaký přirovnání, když jsme mezi sebou něco vyrovnávali, tak jsme používali německou marku. Vědělo se, kolik marka úředně stojí, když jsi něco kupoval, tak jsi si to rozpočítal v německé marce. V osmdesátých letech ta inflace byla tak náhlá, že pokud jsi dneska dostal nějaký peníze a neutratil je do několika dnů, tak jsi na těch penězích jistě ztratil. V obchodech se každý den ceny měnily, tak se peníze rovnou utratily. Ale co se stalo tady? Tehdy se půjčky nevázaly na cizí valutu, špatně na tom prošli, co měli peníze v bankách. Banky dávaly ty úroky ročně 4-5 %, a ta inflace byla strašně vysoká, takže ty lidi, co měli dost peněz fakticky přišli na mizinu. Některý to pozorovali, a některý to měli vázaný na několik roků, tak ty peníze nemohli zdvihnout. Manželčin otec, když mu žena zemřela, už nemoh hospodařit na vesnici. Tak prodal všechno dobytek, asi deset jalovic měl, dal to do banky, bylo to tehdy hodně peněz i po číslech, a ještě ten první rok ty úroky, který dostával, byly dobrý. Ale pak příštího roku, inflace šla nahoru a úrok zůstal stejný, tak příští rok ta hodnota byla o půl menší, za tři roky ještě menší. Tak sám řekl, že tehdy prodal ten dobytek, a teď si za to nemohl koupit ani ocas od krávy. Ty, kteří ty peníze neměli, tak neměli, co ztratit. Tehdy se půjčky moc nedostávali, lidi si taky neradi půjčovali, a jestli i vypůjčovali, tak věděli, v čem je háček, takže se to vázalo na německou marku. Nejvíce to bylo v polovině osmdesátých let, když nebyl dostatek paliva pro automobily, nebyl dostatek kávy, hlavně to, co Jugoslávie dovážela. Potom vláda, to byla Milka Planinc¹⁸⁹, představitelka jugoslávské vlády, ale pocházela z Chorvatska, ta si myslela, že může ušetřit hodně, tak se jednu dobu přivázelo ze zahraničí, co nejmíň. Ale zase si lidi potom nemohli jít ani do práce, kdo cestoval automobilem. Nebo musel tolik šetřit, že neměl dostatek. Musel jsi

¹⁸⁹ Milka Planinc se stala předsedkyní ústředního výboru Svazu komunistů Chorvatska po pádu komunistických předáku masového hnutí v Chorvatsku, tuto pozici zastávala od roku 1971 do roku 1982. V roce 1982 se stává předsedkyní svazové vlády. V této pozici musela reagovat na požadavky věřitelů jugoslávie na splácení dluhu, jedním z možných řešení bylo omezení dovozu a orientace ekonomiky na export. Na postu předsedy svazové vlády ji v roce 1987 stíhá Branko Mikulić.

kupovat bony na palivo, já jsem na měsíc dostal asi dvacet litrů benzínu, mně to stačilo, do práce jsem nemusel cestovat. Ale někdo, kdo cestoval na vzdálenost 40-60 kilometrů, tak měl problém. Lidi si pak ty bony prodávali, já jsem ty, co mi zbyly vždycky někomu dal, ani jsem na tom nechtěl vydělávat. Tehdy jsem nepil černou kávu, ale jinak se vidělo, co je to nedostatek černé kávy. Ve škole vždycky o přestávce kolegové si uvařili černou kávu. A ty, co si na to zvykli, na to jenom čekali, dali si kávu, zakouřili si, a teď najednou není káva. Ten člověk, co na to byl zvyklej, tak jemu to bylo fakticky jako droga, já jsem to pozoroval, jak po sborovně překračovali levá, pravá, ruku z kapsy do kapsy, nevěděli, co by se sebou dělali. Pak se to pašovalo, muselo se pro to jezdit do Itálie. Ale to nebyla zase levná cesta, i na hranici bylo omezení, co smíš dovézt, nakonec to zase dovolili dovážet a mohla se kupovat. Tak to bylo podobný u věcí, co se kupovaly v zahraničí, ale pokud člověk na tom nebyl závislej, tak mu to ani nezůstalo v paměti, že se nemohlo bez toho, jestli nebyly banány, tak ty se stejně moc nepoužívaly, tak mi to nevadilo.

T: A obchodovalo se tady na černo s markou?

N: V bance totiž chtěli udržet cenu co nejnižší, takže, když jsi chtěl prodat marku do banky, tak jsi dostal jednu takovou nižší cenu. A pokud jsi je chtěl koupit v bance, tak byla ta cena strašně vysoká. V takovej situaci se vždycky najde prostředek, obchodovalo se na černo, na ulici se platila vyšší cena, ale nižší než v bance. Tak si to lidi obstarali a mohli jít do zahraničí, ta marka tu hodnotu zadržela a neztratili na ní. Já jsem si vždycky psal, jaký byly naše platy a kolik to bylo v markách, a v některých letech, tak ta inflace byla strašně vysoká. Podle toho se ty dináry i měnily, aby to všechno nebylo v miliardách, tak se dvě zadní nuly ztrácely, potom se mluvilo o nových dinárech, ale i ty nový dináry dostaly inflaci, potom se zas zmenšilo o dvě nuly, to byly chorvatský dináry, pak se ještě mazalo šest nul. Lidi na vesnici nejradši počítali ve starejch dinárech, protože pak řekli, že za práci dostali tři miliardy. Ale byl to úplnej zmatek, a právě kvůli tomu, že to budou říkat přibližně v markách. Marka pak byla na nějaký způsob směrnice, která nás vedla, podle který se každěj rovnal. Říkal jsem, že mam plat 300 marek, a kdybych to řek v dinárech, tak bych se z toho zbláznil.

T: Jak tohle poznamenalo pohled místních na vlády?

N: Co já vím, úřední politika vždycky propagovala, že se něco musí stále měnit. Hledali chybu tam, kde nebyla. Sama politika se v tý době špatně snacházela, to potom znechucovalo obyčejný lidi, který viděli, že je něco v nepořádku, ale není co

měnit. To se pak začlo mluvit o tom, jestli tu krizi snášej všechny republiky stejně, mezitím, postupně se stále hlasitějš říkalo, že některý republiky jsou víc poznamenány tou krizí, nejdřív se pobouřily ty republiky, co byly hospodářsky jako kupředu. Slovinsko a Chorvatsko, ale ze začátku se dávalo do společný pokladny, a z ní se pak pomohlo těm republikám, co nebyly tak hospodářsky vyvinuté. A pak přišly dluhy a začlo se mluvit o tom, kdo bude víc splácet, a zase budou víc platit ty bohatší, co nejmíň dostali. V tu dobu se mezi republikama, že ta federace nefunguje. Chorvatský vedení bylo klidný, nemíchalo se do Srbska. Srbsko vidělo svoje potíže v tom, že mají dvě autonomní oblasti, že musej hodně vypomáhat, že nejsou rovnoprávný s Chorvatskem. Třebaže to nebyla pravda, oni dávali Kosovu, kolik chtěli. A jestli dávali Kosovu, tak těch peněz moc nedostali. Bělehrad čerpal i z Vojvodiny. Tak se ty vztahy začaly kalit. V Chorvatsku začali říkat, že můžeme pomoci těm slabším, ale chtěli vidět, kam ty peníze jdou, chtěli na tom mít nějaký zájem, aby se tam na Kosovu otevřela nějaká chorvatská továrna, která by zaměstnala lidi z Kosova, ale i oni by měli užitek. To Srbsko nesvolilo, vyžadovalo, aby byly ty peníze přímo nim. Potom postupně rušili ty oblasti, nejdřív Kosovo, potom Vojvodinu, pak i Černou Horu, chtěli potom do Slovinska a do Chorvatska. Pak začala ta politika, která Chorvatsko tak strašně zaklepala, že byla jen otázka, než něco vypukne. To se stávalo v tu dobu, kdy celá ta Evropa byla probouřená, Německo se chtělo sjednocovat, Československo se zbavilo Sovětského svazu. Tak to chtěl Milošević využít pro svůj prospěch, bál se, aby se Jugoslávie nerozešla, protože se v ústavě z roku 1974 psalo, že jsou republiky rovnoprávný a každá se může osamostatnit. To se Srbsko obávalo, aby se Chorvatsko nechtělo osamostatnit, to, co se později stalo. Byly referenda vykonány, většina obyvatelstva, že vyžaduje samostatné Chorvatsko. Tuđman byl toho míněný, aby to byla nějaká konfederace, ale větší práva by měly republiky, ale ani to nesvolili, tak to přešlo na ten nacionalismus. Pak se zamíchaly i kostely, začal ten stranickej život v osmdesát devátým. Chorvati taky měli tu emigraci, která byla hodně pravicová, ti se vraceli do Chorvatska, tady udělali ten zmatek, jednou se vracej na druhou světovou válku a přepočítávaj, začalo to od politiků, nemůže se říct, že by to začli obyčejný lidi.

T: A tady konkrétně na Daruvarsku?

N: To, když se začalo mluvit o ohrožení Srbů v Chorvatsku, my jsme se tomu smáli. Jaký ohrožení? To přeháněli, že tu Srby házej do pecí a pálej, sami Srbové se tomu

smáli. A ty klidně můžeš napsat, že to není pravda, televize jede dál. Každý den něco nového bylo, to, co bylo minulej tejden, to se zapomělo. V osmdesát devátým, to jsem byl u moře, Srbové byli zvlášť agresivní tam k moři, kolem Kninu, tam oslavovali 600 roků od kosovského boje, to je v srbských dějinách veliká událost. Nosily se pozůstatky *kneza* Lazara, to byl vůdce srbského vojska, z města do města, klanělo se tomu, ten národnostní pocit byl silnější. O tom se ani nepsalo, co se stává, teprve, když jsem jel po té cestě ve vlaku okolo Kninu, vraceli se už ty zarostlý mladíci po vzoru těch četníků, nás z vagonu vyhnali, pak tam seděli a zpívali, napadali policajty a konduktéry. Ti mlčeli, ani nepípli, báli se, že je vyhodí z vlaku. O tom se nikde nenapsalo, že je to nebezpečný. To už jsem věděl, že to špatně skončí. Pak jsme slyšeli, že házej kmeny tam okolo Kninu, ale to jsme si mysleli, že tam nějaký opilí kluci házej větve na cestu. Pak vyhlásili tu svoji krajinu a tak dál. Oni si udělali referendum, a vždycky to bylo 100 %, ale na to šli jenom Srbové. Tady v Daruvaru taky, bylo jich tu třicet procent, v referendu měli 100 %, ale pak ještě zbývalo 70 %. Oni se chtěli připojit k Srbsku a zachovat Jugoslávii, nebo veliký Srbsko. Tak to potom začalo a skončilo to, jak to skončilo. Důsledky pocit'ujem, bohužel, až dnes.

T: Konkrétně v tom roce 1989, to tu byl klid?

N: Jo. Teprv v devadesátým, když tu založili SDS, když tu byl ten Rašković. On byl psycholog¹⁹⁰ povoláním, já jsem si ho šel poslechnout, když zakládali stranu, ten hovor se mi nelíbil. Srbi přišli všichni, ale přišli i ostatní národnosti, protože byli zvědaví, ale my jsme stáli tak na straně. To byl válečný hovor, říkal, že tu bylo někdy 200 000 Srbů, a kde jsou teď? Pobili je v druhý světový válce, a zas je budou chtít pobít. To se nesmí dovolit. Nikdy tu těch Srbů tolik nebylo, a on to věděl. Byl mezi nima tehdy i ten profesor, co přednášel u nás ve škole, kterej ještě rok předtím, když jsem se ho zeptal, jestli se cítí ohroženě jako Srb, říká: „Nikdy jsem se necejtil,“ ale že mu choděj nějaký ty bradatý ze Srbska, co ho přesvědčujou, že se musej organizovat. To on říkal pravdu, ale netrvalo to ani rok, aby byl předseda odbočky tady v Daruvaru. Taky mluvil, že ty, co nejsou na jejich straně, tak se jim budou klepat ruce, a to už je výhružka. Taky mluvil o tom, že by byly srbský školy, nebo tak něco. Ale to je výhružka, že je potřeba se pomstít za každou oběť z druhý světový války. A Miloševićovo heslo potom, který přijali i ostatní, bylo, že Srbsko

¹⁹⁰ Jovan Rašković byl povoláním psychiatr.

je všude, dokud je i jeden srbský hrob. Ale srbské hroby jsou i v Čechách, v Maďarsku, jako chorvatský. To snad ani Hitler neřek v takové formě. A tady Srbové žili, a kdo si to tak přijal, tak myslel, že je v právu.

T: Co mladý lidi a nějaká česká identita?

N: Ono se to dalo těžko pozorovat, ve škole byli i smíšený ty žáci i profesori. Hlavně se dávalo upozornění, aby se o politice nemluvílo. Občas se mě studenti ptali nějakou otázkou, tak jsem jim řekl něco omezenýho, kolik jsem mohl, aby mi to ani jeden národ nezalíval. Tak jsem říkal, že byly oběti na všech stranách, že byly civilní oběti, že i ty, co nosily uniformu. Takže jsem to vždycky uklidil, nikdy jsem to nedělal tak, aby byla jedna strana silnější. Ale oni si ty informace donášeli od rodičů, to pak po stolech psali, nebo na záchodě, různý hesla. *Srbe na vrbe* – to psali Chorvati, když jsme viděli takový hesla po škole, že ty válečný hesla přišly i k nám do školy, třebaže škole nepodporovala... A když už se profesori sami připojili do politického života, jako tehdy ten profesor, on dokonce šel sundávat chorvatský vlajky a dělal na škole ještě. A ředitel byl Srb, takže ho trochu chránil, že on ty vlajky sundává, aby je chránil od ostatních Srbů. Teoreticky se to mohlo stát, ale chodil od podniku do podniku a sundával vlajky, to se každé podnik měl postarat o to. Ale co je on, aby sundával vlajky, měla je policie sundávat. Ale na hodinách, on přednášel filosofii, ten marxismus, to se držel programu. Neodbočoval do politiky, to potom žáci. On dělal svoji práci, ale říkal, že na ulici, co si mluví, to je soukromý, třebaže naše povolání je takový, že musí bejt přibližně stejnej jak na ulici, tak i ve škole. Nemůžeš ve škole mluvit jedno a na ulici něco jiného. To můžeš, ale není to charakter osvětového pracovníka, kterej musí být správný člověk, musí mít rád všechny žáky bez ohledu na národnost a náboženství, tak to tvrdím já. On myslel, že je to správný, ale nebylo to správný. Pak, když začla válka, oni ty učitelé věděli, že bude útok na Daruvar, tak se sebrali tři dni předem a odešli z města. Jestli se pak připojili k tomu vojsku, co granátovalo město, to nevím. Zajímavý je, že nikomu neřekli, my jsme byli kamarádi, ve sborově se normálně mluvilo a to. A druhý den pak nepřišel do práce, potom, když začali ty útoky, čekáš, že on na tebe střílí. Ale tehdy už byly stanovy takový, nikdo neztratil práci kvůli tomu. Teda, lidi ztratili práci, ale ne jenom Srbové. Mohlo se nejít do práce 5 dni bez důvodu, aniž by ztratil místo. Potom, když nepřišli, tak dostali výpověď. Ale nebyli to jenom Srbové, bylo i Chorvatů, i dva Češi. Někteřejm se nedalo válčit, to není hezkej pocit, mně se taky neválčilo, ale říkal jsem si: „Kam půjdeš? Vrátit se

nebudu moct, zůstanu bez práce, a co můžu bez práce?“ Byla tady jedna Češka, sestra to byla, ona přednášela o počítačích, ona odešla do Čech. Pak, když odešli ti naši žáci do Čech, ona tam přišla, že by jim chtěla přednášet. Ale tady jsme měli povinnost, že ji nesmíme přijmout. Pak byl jeden Čech, kterej sice řek, že půjde do Čech učit, ale neměl to schválený, to už byl krizový vedení, a bylo takový nařízení, že ani jeden muž z naší školy nesmí z města, ženy mohly, ale muži nemohli. Ten taky zůstal bez práce, pak ale dostal práci na jiný škole. To byla těžká doba, nebylo lehké ani jim. No, já nevim, jestli budu moct přijít ještě jednou, protože mam strašný práce na zahradě...

[Konec rozhovoru]

7.5 Příloha 5 - rozhovor 6. září 2018

[Úvod k rozhovoru mimo záznam]

T: Já bych se Vás chtěl na úvod zeptat, jestli si vybavujete ten den, kdy zemřel Tito.

N: Vzpomínám si, neděle, 15:15. Víím, že jsme s manželem seděli v obýváku, dívali jsme se na nějaký televizní pořad a najednou bylo přerušeno, tak jsme si říkali, co se asi děje. A voni za chvíli oznámili, že zemřel Tito. Byla to taková šokující zpráva, třebaže jsme všichni možná nechtěli to přiznat, ale očekávalo se to. Vzpomínám si na všechny ty dny, dokonce myslím, že někde mám i noviny uschované z těch dnů. Jako bývalá učitelka, která o tom dětem nějak svědčila, nebo vyprávěla, takže ty noviny vždycky byly takový dokument doby. Vzpomínám si, že to bylo od jeho narození vždycky celý životopis. Zvláštní důraz se kladl na jeho vedení v druhé světové válce, odboj proti fašistům. Nadále potom to sdružení zemí třetího bloku, jak se to říkalo, nezařazené země, on tady s Násirem a... Už ani nevím, kdo tam byl. Že to vedli, ty nezařazené země, a že tam Tito hrál takovou tu... Nehrú! A tak dál. Vzpomínám si potom na ty dny, tady se to říkalo žalování, jako ten smutek, takový ne padělaný, to byl upřímný smutek za Titem. A vzpomínám si, když byl pohřeb, když jel ten jeho modrý vlak od Lublaně až po Bělehrad, že zastavoval na jednotlivých zastávkách. Tady byla zastávka v Okučanech a mnozí moji kolegové ze školy, kamarádi moji, tam jeli, aby nějak byli blíž, nebo vzdali čest těm pozůstatkům.

T: Vy jste se byla podívat?

N: Ne, nebyla. Nemohu říci, že jsem byla tak zapálená do toho všeho, myslím, že jsem všechno dost objektivně uměla, manžel a já tedy, že jsme to v ničem nepřeháněli, žádná euforie nás nikdy nepřebrała. Takovej vztah nějaký, nebo způsob života, spíš realistický než něco až moc přehnaného.

T: Zmínala jste, že jste byla učitelka. Mě by zajímalo, co jste konkrétně učila?

N: Já jsem byla učitelkou prvního stupně od roku 1969 až do 1989, kdy jsem byla zvolena za ředitelku školu, pak do důchodu, až do 2015 jsem vykonávala funkci ředitelky školy J. A. Komenského v Daruvaru.

T: A setkala jste se někdy s šikanou kvůli národnosti? Já jsem slyšel o případech, kdy ostatní děti častovaly české děti, že jsou pémci. Dělo se to, nebo v Jednotě psali i o izolovaném případě?

N: No, že by to bylo nějak až moc, to si nevzpomínám. To bylo spíš jen tak mezi dětmi, vzpomínám si, když jsem já chodila ještě do školy, to bylo v padesátých letech, takže jsme nechodili do školy s chorvatskými dětmi, ta byla na zámku Jankovićů, tam jste jistě už byl, a my v Českém domě, tam byla česká škola. Jenom ten park nás od sebe odděloval, a když jsme šli ze školy, já pocházím z Lipovce, z vesnice, a když nám zakončilo vyučování v nižších třídách, na prvním stupni, tak jsme čekali kamarády z vyšších tříd, kteří měli větší počet hodin. A tady byla příležitost se více setkávat s žáky z chorvatské školy, jedni na druhý jsme pokřikovali – oni na nás pémcí a my na ně šokci, takže to bylo takové dětské. Já jsem vyrostla v rodině, a většina nás, kde se velice vážilo svého původu, na to jsme byli všichni hrdí, že jsme Češi, takové to upřímné vlastenectví jsme dostávali už v těch rodinách. A tolerování, a nejenom tolerování, ale spíš takový upřímný vztah, ctít to, co není naše české, já jsem nikdy nedělala rozdíly v tom, kdo je Chorvat, a kdo je Srb, já jsem to ani nepoznala, já jsem to nevěděla. Jako dítě, že. Ani potom léta studování, ani když jsem se zaměstnala. No, Chorvat nebo Srb, to je jedno. Jedině si vzpomínám, že moje matka vždycky říkala: „Já si přeju, abyste se provdaly,“ já mám totiž dvě sestry: „hlavně za katolíky.“ Za Čecha, to bylo na prvním místě, a jestli už ne, tak aby to byl katolík, protože ona prožila, ve svém mládí v sousedství takové nepěkné události právě, kdy se v té rodině nevědělo, které svátky se mají oslavovat. A ona říkala, že když jsou Vánoce, tak všichni víme, kdy máme ty Vánoce, nebo Velikonoce a různé takové ty svátky. No, já si myslím, že to byly spíš ojedinělé případy, že se někdo posmíval někomu, že je pemac, že to nebylo míněno, že bychom snad byli šikanovaný, anebo protože právě za Tita, a vůbec v jugoslávské společnosti, menšiny měly takový zvláštní postavení, že se vždycky tolerovala ta odlišnost. Třebas učitelé ve škole měli o pět procent vyšší plat než chorvatští učitelé v chorvatských školách, jenom proto, že mají větší potřebu za zdokonalování a za různé takové profesní povinnosti, než to mají chorvatští učitelé.

T: Jak na to potom nahlíželi ostatní, na ten nižší plat?

N: Bylo z těch řad učitelských často provokování na společných učitelských schůzích. Vzpomínám si na některé kolegy srbského původu, že znali šikanovat na takový provokativní způsob. Když se mi připravujeme na výuku v našem mateřském jazyce, proč bychom na to potřebovali nějaké povolení, nebo příplatek. Ten příplatek byl po domovinské válce zrušen, takže teď jsou učitelé úplně

vyrovnání. Já si nevzpomínám, že bychom se jako škola nemohli prezentovat, na různých soutěžích dětské tvořivosti, jak divadelní, folklorní, loutkářské, fotografie, první pomoc, ani už si nevzpomínám, co to všechno bylo, že by naše skupiny dětí pod vedením učitelů zabíraly první místa až dokonce na státní úrovni. To, co se psalo v Jednotě, to nebyl reprezentativní příklad.

T: A jak se situace vyvinula ke konci osmdesátých let.

N: Těžko bych o tom mohla mluvit, že by se něco takového dělo, že by děti z české školy byly šikanované. Spíš chorvatské děti, když už jako dospěly, tak nám uměly povídat, že záviděly, jak v české škole se učitelé starají, jak krásně vše organizují, že záviděli těm svým kamarádům, když jim povídali, co všechno ve škole mají. Ale ne v negativním smyslu, že by to směřovali proti Čechům, ale kritizovali své učitele v chorvatské škole, proč se tak nepostarali také oni. Třebas naše děti odjížděli na čtrnáctidenní pobyt, to byli sedmáci, do České republiky, nebo škola daruvarská, končenická si zařídily na ostrově Pašman letovisko, obě školy organizovaly takové až dvacetidenní pobyty u moře za výhodných podmínek. A to byl takový nátlak dětí, takže každá škola vozila po třech turnusech dětí, od mateřské školy po středoškoláky. A chorvatská škola se těžko k něčemu takovému rozhoupala. Nebo my jsme ve škole měli organizovaný způsob půjčování učebnic žákům, žáci na konci školního roku vraceli učebnice. Vždycky se kupovala nová vydání, a žáci platili jenom ten rozdíl cen. To byla taková sociální pomoc rodinám.

T: A tento rozdíl byl kvůli penězům, nebo u vás byla prostě lepší organizace?

N: Já myslím, že to je kvůli organizaci a lepšímu angažování učitelů. Já jsem to vždycky říkala, že být českým učitelem není jenom profesní zaměstnání, ale že to je něco víc, je to takové dávání sebe. Nejvíce to učitelé dokázali za čas domovinské války, když se rozhodli, že půjdou s dětmi... Když se zúčastnili toho odsunu dětí do České republiky, tam se o ty děti starali místo rodičů, a přitom vykonávali všechny povinnosti učitelské, a ještě měli na starost všechny ty děti ve dne v noci.

T: Teď možná sám trochu odběhnu, ale zkuste mi popsat ten transfer dětí do Česka.

N: Já jsem v tu dobu vykonávala funkci předsedkyně svazu, tu funkci jsem konala plných 25 let, jako i ředitelskou funkci. Když to tu začalo, ty nacionalistické, jak srbské, tak chorvatské, říkalo se to chorvatsky *dogadžanje naroda*, jako stává se, nebo vstává, národ, tak nějak. Já jsem o tom začala rozmýšlet, jako tady Srbové tady moc vytýkali to své srbské, Chorvaté to chorvatské, takový dna nacionalismy. A kde jsme tady my, Češi? S tajemníkem svazu jsme odešli ke starostovi města

Daruvar a přímo jsme se ho zeptali, co se smýšlí, protože jsme už věděli, co se stává kolem Kninu, nebo Vukovaru, to je východní Slavonie, některá místa kolem Sisku, už to opravdu bylo takové nacionalistické, výstřednosti, přitom v Daruvaru byli pobiti tři policajti chorvatského původu, dokonce myslím, že jeden byl Čech. Tak aby nám řekl, co bude město podnikat, jestli dojde k něčemu podobnému jako v těch jiných oblastech. Na co se máme připravovat, abychom jako vedoucí české menšiny mohli podat zprávu a nějak to menšinu zorganizovat. On nám řekl: „Tady bude krvavá vojna.“ To bylo někdy v květnu, květen, červen 1991. a on nám řekl, kromě toho, že bude krvavá vojna, že si ty Chorvaté a Srbové musej mezi sebou vyúčtovat dávné nějaké hříchy, a vy, Češi, se do ničeho absolutně nepleťte. Mezitím já jsem na to reagovala: „Jak se do toho nemáme plést, my tady žijeme více než 200 let, to se nemůže říci, že se česká menšina odněkud dostala, tady si lidé přece vytvořili, nebo zajistili, nějak existenci svých rodin, zorganizovali si svá hospodářství, zkrátka celé takové zázemí. Jak najednou říct, nepleťte se do něčeho, snad je to také naše vlast. To, co se týkalo ostatních, týče se přece i nás.“ Tak jsme ze Svazu Čechů vyslali takové výzvy na různé kompetentní osobnosti, jak v Československu, bývalém, tak až na Spojené národy, na Albrightovou a tak dále, z čeho máme obavy, aby podnikly vše, aby se zastavila ta válka, jestli má dojít k nejhoršímu, aby se to zastavilo celé na začátku. A tak vzniklo vlastně takové větší angažování svazu v těch všech událostech, taková určitá péče o tu českou národnost. Koncem srpna 1991 prezident Havel zareagoval na ty naše dopisy, výzvy, a vyslal k nám delegaci. Byli to hlavně poslanci parlamentu České republiky, vedla je Viktorie Hradská, a za čas jejich pobyt najednou padaly granáty na město, takže se rovnou sami přesvědčili. V tu dobu tady zahynulo několik osob, jedna dívka, a tak dále. A paní Hradská, když jsme jednali ve svazu, tak jak jsme seděli za stolem, tak mi řekla: „Přestěhujte českou menšinu k nám.“ A já jsem na to ihned reagovala: „To není možný, Češi nebudou chtít opustit, tohle je naše vlast. Zachraňte naše děti.“ Delegace se vrátila do Prahy, paní Hradská tam v parlamentě velice argumentovaně a velice dojemně promluvila o tom pobytu, s čím se tady setkala, o čem všem jsme jí informovali, co jsme jí ukázali, jaké je naše stanovisko v tom všem. A za pár dnů mi v kanceláři zazvonil telefon a hlásili mi: „Organizujte přesun dětí, pro ně tady všechno zorganizujeme, co je zapotřebí.“ Mě úplně zamrazilo, jak na to, když každodenně je bombardování, granáty na nás hází, tak jsme prostřednictvím rádia Daruvar dali takovou výzvu, že kdo si z rodin přeje

vyslat své děti, my jsme bláhově mysleli, že je to na čtrnáct dnů, dokud se to tady nesrovná, a jako celý školní kolektiv jsme rozhodli, že poté výzvě uvidíme, jestli rodiče maj o to zájem. A mohu vám říci, že jsem pak celou noc nespala, jak jsem nedočkavě čekala, co bude příštího dne dít. Příští den přišlo asi deset rodičů projevit zájem, to bylo asi hned v osm hodin ráno. Toho dne se to mezi rodiči tolik proslýchlo, že organizujeme něco, toho dne jsme měli jeden autobus, druhý den druhý autobus, třináctého září odjíždělo osm autobusů s tři sta padesát něco dětí do Seče. A zájem ostatních dětí narůstal, to vám celé zástupy rodičů vedly k české škole Komenského a všichni prosili: „Zachraňte naše děti.“ My jsme skoro každý týden vysílali celý konvoj osmi autobusů do Česka po různých místech, až sedm středisek rekreačních. A s nimi odjížděli učitelé, kteří se tam o ty děti starali. Nejtěžší bylo přesvědčit učitele, nejčastěji to byly učitelky, aby tady zanechaly manžela, plnoleté děti, a samy odjížděly se starat o cizí děti. Musím zmínit, že angažování České republiky bylo ohromné, všechny ty konvoje organizovalo ministerstvo práce a sociální péče ČR, byla v tom vláda velice angažovaná. A pro tisíc pět set dětí a matek s malými dětmi, nejdříve to byly děti od osmi do patnácti let, potom se najednou povolilo, protože nátlak byl ohromný, aby i matky s malými dětmi mohly odjíždět, takových bylo asi 150 matek. Byli tam pak do začátku února 1992 v sedmi rekreačních střediscích po celém Česku.

T: Ted' bych se znovu trochu vrátil, jak vzpomínáte na fungování Svazu v osmdesátých letech?

N: V těch osmdesátých letech jsem konala funkci předsedkyně divadelní rady, to bylo mezi lety 1980 a 1988, a v 1988 jsem byla zvolená na funkci předsedkyně svazu. Takže já jsem se angažovala víc v tom divadelnictví. Pořádali jsme celou řadu přehlídek krajanských divadelních skupin, organizovali jsme pro divadelníky různé zaučovací semináře, které nám vedl buď někdo z Česka, spolupracovali jsme s Artamou z Prahy, která nás zásobovala zejména divadelními knížkami, líčidly a zkrátka někdy i pobytem herců, kteří nám tady pomáhali při nácviku a vedli divadelní kurzy. Byla jsem členem i předsednictva svazu a vlastně, že jsem byla členem předsednictva svazu, tak jsem měla do všeho... Mohla jsem si utvořit takový názor na situaci, a co bych já třeba nového vnesla, takže mi to potom pomohlo, když, a co bych já třeba nového vnesla, takže mi to potom pomohlo, když jsem byla zvolena za předsedkyni, že jsem potom tu funkci, nějak víc jsem pracovala s těmi krajanskými besedami. Takže, když jsem v tom osmdesátém

osmém roce nastoupila do funkce, tak jsem měla 18 českých besed, a když jsem odcházela ze svazu, tak bylo třicet besed. Takovej přímý kontakt s těmi besedami, větší pomoc, ne jenom morální, spíš ta finanční, prostě chovat se k těm krajanům jako jedna z nich, ne jako jejich předsedkyně, jako jedna z nich, které záleží, aby česká menšina tady měla skvělejší budoucnost, aby se věnovala větší pozornost jazyku, uchování a péči o jazyk a zkrátka zkvalitnění kultury.

T: Zkoušeli se do krajanového života zapojit nečeši, nebo jejich děti, čistě ze zájmu?

N: Ano, mohu říci, že v každém souboru, jak v divadelním, tak folklorním, se zúčastnilo hodně nečechů. Možná v těch rodinách kdysi někdo měl český původ, nebo to bylo z kamarádských důvodů, ale přilákala je ta péče o tu kulturu a chtěli se něčím podobným zabývat, protože to bylo stále nějaké cestování někam. Naše folklorní soubory odjížděly na Slovensko na Detvu, nebo měly možnost navštěvovat Československo na různých kulturních akcích. Zároveň s divadelní skupinou se konala výměnná hostování s divadelními spolky z Česka. Nikdy jsme v tom nedělali rozdíl.

T: Jak to potom fungovalo s jazykem například na divadle? Jak jim to šlo?

N: Většinou to byly takové menší úlohy, a mohu říci, že se dost Chorvatů, nebo nečechů, tady se nedělaly rozdíly, kdo to je, zvládly ty své role a naučili se hezky česky mluvit. Tady vůbec na Daruvarsku i v obchodech se domluvilo s každým obchodníkem nečechem, protože ta čeština tady byla slyšitelná, nebo je pořád slyšitelná, že i nečeši se naučí hodně českého. Já tady v sousedství, u nás tedy mluví česky celá rodina, a ne s nějakým takovým přitajeným, to je úplně normální vyjadřování. A měla jsem tady sousedku, Chorvatku, už zemřela, a ta mi vyprávěla, že cestovala za svou rodinou do Austrálie, a tam se našla v Sydney na letišti sama a neuměla se orientovat, anglicky neuměla, žádný cizí jazyk neuměla. A teď se našla na tom letišti a nevěděla, jak se vůbec orientovat, a najednou uslyšela vedle sebe dvě dívky z Česka, co se mezi sebou dohadovaly, jakože letí do Evropy a tak dál, a ona je poprosila, říká: „Vy si nedovedete představit, kolik mi pomohlo, to že já tam žiju v sousedství s Čechama, že já jsem tolik českého slyšela.“ Protože i tady [ukazuje na jeden dům] česká rodina žila, tady my, a to byla taková komunikace, protože v téhle ulici je hodně českých rodin, a ona se tolik té češtině naučila, ani si toho nebyla vědomá, a potom mi říká: „Mě to poznání té češtiny zachránilo život v daleké Austrálii.“ Je to milé, když to člověk tak slyší, co se tak může v životě stát, takového nenadálého. Jak jsem se k tomu teď dostala?

T: Já jsem se ptal na nečechy na divadle, jak jim to šlo s jazykem...

N: Jako, nebylo to jednoduché, ale z nás nikdo nikdy nikoho neodmítnul. Třebas v Lipovci, je to v malém ryze česká vesnice. Ale jeden náš krajan se oženil za Srbku a on rád hrál divadlo a ona říkala, že nebude sedět doma, dokud on chodí na zkoušky, tak se přidala k němu, a když už tam docházela, tak jí dali menší roli, a ona za pár let pak úplně krásně zvládla češtinu a mohla hrát každou jinou roli. Já si vzpomínám, že v mém dětství, se do Lipovce přivdalo i z Bosny, i z chorvatského Záhoří, a oni se během času tak krásně naučili česky mluvit, ale správně jakoby to... Já nevím, čím to bylo, že to jejich vyjadřování bylo možná správnější než některého toho rodilého Lipováka, který do své češtiny vnášel mnoho chorvatských slov. Vzpomínám si, že jedna rodilá Chorvatka, právě ze Záhoří v takové české rodině říkala: „My, Češi.“ Bylo to sympatické, a ona se sžila tolik s tím českým prostředím, že úplně, tedy, ne, že by se styděla za to svoje chorvatské, to ani náhodou, ale sžila se zkrátka s tím českým.

T: Teď trochu odbočím, vaše známé z knihovny mi řekly, že jste se tehdy politicky angažovala, a že jste dokonce jela na nějaký kongres, to se jednalo o nějakém menším, nebo...?

N: Ne, ne, já jsem byla komunistkou, ale velice krátkou dobu, někdy od osmdesátého šestého, sedmého, do devadesátého roku, když už to vlastně začalo, takové to... No, se začátkem války jsem z toho ze všeho vyšla, a když začalo takové to agitování za vstup do různých politických stran, já jsem v tom viděla hodně nacionalismu, a nechtěla jsem se zúčastnit ničeho. Manžel mi jako vždycky říkal, on byl členem strany někde od padesátých let, a on mi říkal: „Prosím tě, hlavně se nedávej do toho, to je mlácení prázdné slámy.“ Já jsem byla ve škole stále do něčeho zapojená, takže mě pořád přemlouvali, že bych se měla angažovat, že by mě tam potřebovali. Manžel mi to pořád rozmlouval, ale já jsem se dala přemluvit, a tak jsem se začlenila. Já se za to ani nestydím, ani to nepovažuji, že jsem udělala v životě něco, co jsem neměla. Možná jsem poznala, že opravdu měl manžel pravdu. Třebaže jsem se já dostala, ihned mě tady ve škole v Daruvaru zvolili za vedoucí komunistů ve škole, potom mě angažovali v tom městském, říkali tomu *komitet*, jako vedení, odtamtud mě poslali na ten kongres. Na to jsem dokonce hrdá, protože na tom kongrese¹⁹¹ se vyúčtovalo s těmi ortodoxními komunisty, kteří

¹⁹¹ XI. sjezd Svazu komunistů Chorvatska.

nechtěli, aby se v Jugoslávii zavedlo vícestranictví a my jsme byli skupina, kteří jsme zvedli ruku právě, aby to vícestranictví v Chorvatsku zažilo. Vzpomínám si, že tam byl zvolen Ivica Račan, jako za vedoucího komunistů Chorvatska, diskutovalo se hlavně o tom, že by se ta politika měla umožnit, že se všechna ta léta té velké dominance komunistů a centralismu měla opustit a dovolit politickým stranám, co se formují. Protože Selská strana třeba měla velice důležitou roli v dějinách Chorvatska a Jugoslávie, pan Radić tady byl velice angažován, potom takové liberální politické strany měly také zájem o angažovanost a tak dál. Takže já si myslím, že to mé členství v komunistické straně, těch pět let, bylo orientováno na angažování a takový liberální způsob života, jak politického, tak hospodářského.

T: A jaká na tom kongresu tehdy panovala atmosféra?

N: Řeknu, že... Byli jsme rozdělení do takových panelových diskusí, já jsem byla víc orientovaná na to školství. A potom na tom plenárním zasedání možná bylo už cítit takové ty náznaky rozdílů Chorvatsko a Srbsko, příslušníků národnosti chorvatské a srbské, když si na to teď vzpomínám s odstupem času. Protože když jsme se vraceli, a bylo nás tady z Daruvarska tak deset, dvanáct, zastavili jsme se na té dálnici Kutina-Záhřeb. Tam jsme v jedné restauraci, ani už si nevzpomínám, snad Ježevo, tak se to nějak jmenovalo, tam jsme si dali večeři a při té večeři nám někteří vedoucí Srbové velice hrubě, až drsně, možná až provokativně naráželi, že nevíme, za co jsme zvedali ruku, že proč jsme tak jednali, že nevíme, kam nás to všechny odvede, a co se asi může stát. Samozřejmě, my jsme byli mladí, my jsme nerozmýšleli absolutně, že by do nějaké války mohlo dojít, vůbec, vůbec. A možná oni už o něčem věděli, protože rok poté v tom Gazimestanu v Kosovu už tam Milošević vystoupil, a už potom na tom kongresu komunistů Jugoslávie v Bělehradě se tam Slovinci vypořikli, odešli z toho zasedání, Ivica Račan taky organizoval chorvatskou část komunistů, už tam došlo k takovému velkému nedorozumění a výčitkám, kdo je za liberálnější a samostatnější rozhodování každé republiky. Řeknu Vám, že už jsem na hodně věcí zapoměla, snad mi to, všechny ty události, které se potom stávaly a ta domovinská válka, ta pro mě byla hrozně otravná, takže jako by to z toho mozku úplně potlačilo všechny ty nějaké takové. Takže i když jsem slyšela, to mi říkala XY, že Vás zajímají 80. léta, já si říkám: „Bože, co to bylo v těch osmdesátých letech?“ A tak postupně jsem si vzpomínala. Například ohromný nedostatek devíz, jaký tady byl nedostatek devíz, jako na úrovni celé Jugoslávie. A můj manžel byl vedoucí jednoho obchodu, a třeba z toho

nedostatku devíz se nemohla nakupovat káva, byl nedostatek benzínu, takže se jezdilo na *par nepar*, nevím, jestli Vám to říkali. Můj manžel měl třeba problém v obchodě, byly dny, kdy dostali určitý obnos kávy, a teď to byly celé zástupy lidí před obchodem, jakmile se otevřel obchod, oni všichni do toho obchodu vběhli tak, že tam ty pulty na ty obchodníky natlačili. Říkal mi manžel: „Než jsem odemkl obchod, tak jsem na ty pulty takové dřevěné,“ teď nevím, jak by se to jmenovalo, snad latě: „zatlačil, aby se ten pult nemohl hýbat, až se ten zástup lidí naválí.“ Měli takové rozhodnutí, že se může deset deka kávy prodat, tak oni to museli navážít do takových sáčků. Ona to nebyla jenom káva, bez kávy se dá žít. Byl to taky *deterdžent*, jako prášky na prádlo, olej, a takové různé výrobky, které přicházely z dovozu. A tady byla taková strašná devalvace, že my ve škole jsme dostávali platy v milionech, tak jsme říkali, že na konci osmdesátých let jsme byli málem milionáři. Dokud nastoupil jako předseda vlády Jugoslávie Marković, Chorvat, který udělal v tom všem pořádek. Dokonce se dnes v různých analýzách říká, že je škoda, že se tomu Markovićovi nedala příležitost, aby se v Chorvatsku víc angažoval v ekonomické sféře, že by nedošlo k těm problémům, které v hospodářství pocítujeme. Třeba, my jsme nakupovali v Maďarsku, do Terstu se hodně jezdilo. Marky německé se kupovaly v tajnosti, říkali tomu vekslování, někdo se tím potají zabýval a v tajnosti se někde našli, už se vědělo, kde se můžou potají sehnat marky a jet do toho Barcse, do Maďarska, a odtamtud nakupovat všechno za poloviční cenu, než byla u nás. Takže my říkáme, že jsem vlastně ten Barcs zvelebili před tou válkou. Miliony a miliony marek odcházely do Maďarska.

T: A myslíte si, že ta ekonomická krize nějak urychlila ten nárůst nacionalismu, nebo to fungovalo spíš nezávisle?

N: No, kdybyste studoval dějiny Jugoslávie, jak u vás bylo v šedesátém osmém roce Pražské jaro, tak v Chorvatsku bylo Chorvatské jaro v sedmdesátém prvním, a to byla vzpoura vedení Chorvatů i vedení komunistů, kteří v tom byli předáci, oni to vedli, aby republiky měly větší práva, aby mohly rozhodovat. Například největší příliv devíz mělo Chorvatsko z turismu a muselo do společné jugoslávské pokladny všechny ty devízy odevzdávat, obratem dostali velice málo. Nejvíc vydělalo, ale existovala taková solidarita, a proti tomu se vedení Chorvatska vzbouřilo, samozřejmě, že to Tito hned zastavil. Mnozí Chorvaté zakončili v žaláři, mezi nimi byl i Tuđman. A v sedmdesátém čtvrtém se přinesla nová ústava, jugoslávská, a s tou ústavou všechny republiky dostaly mnohem větší práva, jako by se přece nějak

ty požadavky z toho sedmdesátého prvního roku přece realizovaly v tom sedmdesátém čtvrtém. Jugoslávie, jako Slovinsko, Chorvatsko se považovalo za nejrozvinutější země, nejpilnější, nejvíc angažované v práci, a co se jižněji, tak to byl takovej ležernější způsob života, tak se říkalo, že Slovinsko a Chorvatsko táhnou, že vydělávají, a stále musí solidárně pokrývat, abych se drze nevyjádřila, takové lenošení. Zdalipak se v tom později zrodila nějaká nacionalistická myšlenka, to bych ponechala dějinářům, já jsem přece jenom učitelka, ale něco v tom je, ta politika s tou ekonomikou vždycky jdou nějak ruka pod rukou.

[Konec rozhovoru]

7.6 Příloha 6 - rozhovor 6. září 2018

[Neformální rozhovor před začátkem nahrávání, došlo na téma ekonomické krize 80. let.]

R: To třeba J. jako máma tech dětí ve škole, ledakdos pracoval v obchodě, tak to už jak jsem se zjevila – *máme, potřebujete?* – Kafe, volej, margarín a já ani nevím, co všeho ne.

J: Nebylo, hodně věcí nebylo, prášek na praní, saponát.

R: Zkrátka, neměli jsme, co si koupit, když jsme přišli takhle normálně na vále, všechno tahaly z pod pultu.

J: Ty jako učitelka si to, to ti rodiče...

R: Rodiče to měli tak poschovávaný, a když se jim tak zjevil někdo, tak podali.

J: Ty jsi jim přece na základní škole dělala. Já nevím, my jsme byli podle čísla baráku, to se vědělo, že přijde prášek na praní, no tak jsme na domácnost měli jeden sáček tříkilovej. A víc se nemohlo koupit, třeba kafe bylo 20 deka.

R: To, když pak přišel volej, když jste mohli dostat, tak jsme celou tu kazetu koupili, kolik tam bylo lahví, osm, nebo dvanáct?

J: Tak jsme si to koupili do zásoby.

R: Kupovali, a cukr, abychom měli.

J: Jo vlastně ani cukr nebyl, že jo? Já se ani nepamatuju. Hadry byly, povlečení.

R: Oblečení to se dalo koupit.

J: Ale toho nepotřebuješ tolik.

R: No jo, nutný bylo tohle. Potom benzin, s tím byl problém.

T: *A s masem třeba?*

R: S masem to jsme přes syndikát brali, třebaš půlky vepřovýho.

J: Polovičku prasete vcelku.

R: Nebo nám kuřata taky tak někde sehnali.

J: No jo, vždyť oni, syndikát nebyl moc pro ty lidský práva zaměstnanců, než sháněl cibuli, vourky, brambory. To se říkalo *zimnica*. To se zavařilo.

R: Tak jsme se na ten způsob přižívovali a bylo nám dobře.

T: *Takže masa bylo dost?*

R: Maso tu nechybělo.

J: Ono se dalo koupit i takhle od lidí, protože na vesnici byli. A já nevím, jestli oni to mohli prodat...

R: No, prodávalo se víc než teď, měli to organizovaný.

T: Já se ptám teda hlavně proto, že si to srovnávám s Československem s frontama na všechno možný.

R: Tu dobu pamatuji, když přicházeli k nám z Čech, my jsme všichni byli v tom socialistickým systému. Tak říkali, že v Čechách maj fronty, ale vopravdu fronty. To jsme my tady neměli.

J: Ono, když přišel ten prášek, tak se vědělo, že přijde, oni měli soupis podle čísla baráku a podle toho se dostávalo. Já nevím, jestli tady, ale já jsem bydlela na Kalvárii a bydleli jsme, hele, když se A narodila, to byl leden sedmdesát devět. My jsme neplnej rok byli u maminky, tam na rohu ten obchod byl, na rohu Svačičevý. Já myslím, že to bylo tak, že to bylo podle čísla baráku, nebo podle toho, jak si bydlel. A pak jsme bydleli osm měsíců na Kalvárii, tam jsme byli na bytě u těch K, to je nad hřbitovem. Pak nám dali výpověď, protože nějak jejich tatínka na vesnici porazilo auto, nabralo ho auto, prostě. A on se snad nemoh pohybovat, a tak ho chtěli do toho bytu vzít, on tam nemoh bejt sám, myslím, že maminka už nebyla živá. Já se pamatuju, že to tak bylo.

R: To nepamatuju, já vim, že jsme na praní ty saponáty. Ale možná že je to taky tím pádem, že jsem byla učitelka, že jsme to tak dostali. Ale s benzínem, to byl problém.

T: A dal se tu benzín koupit na černo?

R: Nedalo se to moc koupit na černo. To byly fronty, u benzinek a čekalo se.

J: Když se vidělo, že oni přijeli s tou cisternou, a čekali, než oni natankujou.

R: Dělali evidenci, kolik si dostal na benzinkách.

J: Vidiš, to si nepamatuju, o to se staral X, manžel jako.

R: Já jsem byla do toho trochu zapojená, s manželem jsme o tom jednali, kdy se tam musí jít, jestli tam bude někdo, koho známe a tak.

J: Ale stejně si přes řadu nemohla jít s autem.

R: A potom dcera tady chodila do střední školy, do gymnázia a do hudební v Bjelovaru. A to chodila dvakrát nebo třikrát týdně, dopoledne tady do školy, a hned jak skončila výuka, nestačila ani přijít domů na oběd, manžel na ní počkal s chlebičkem spakovaným, hned do auta a honem za autobusem. Ani už jsme nestačili spoj tady na nádraží, museli jsme jí vozit do nějaký vesnice tam, do Velkých Zdenců. Tam chytal autobus a dcera jela do Bjelovaru. To byl pak problém, že se smělo jezdit autem, když jsme měli sudý číslo. Když se to šiklo a

mohli jsme autem, tak dobrý. Ale, co když jsme nemohli? No, potom už se T seznámil s kamarády a půjčil si auto.

J: Já jsem tehdy musela s dcerou do Záhřebu na kontroly, ona měla ty P řemínky, protože měla kyčelní klouby, tak to jsme jezdili tam, jeden den nás P odvez, u KU jsme přespali, u tety, on se vrátil. Šel každé den do práce, po práci nás odvez, my jsme tam přespali dvě noci, a pak pro nás zase přijel.

R: To byl velký problém, na to jsme si nemohli nijak zvyknout, lidi museli sem tam. To bylo po osmdesátém roku, V diplomovala v devadesátém roce. Občas sem jezdila za dcerou profesorka z Bjelovaru, to byla Ruska, která utekla za ty októbarský revoluce, oni se vystěhovali s rodičema do Záhřebu a potom se zaměstnala v Bjelovaru v hudební škole. A ona sem přijížděla a tady zkoušela děti. Taky jedna jeptiška, ta učila v Bjelovaru piáno, a ona tady děti učila hrát. U nás to bylo pořád sem tam. Ale to bylo na základní škole hudební.

J: Takže ona jezdila celejch těch osm roků do Bjelovaru, to není blízko, to je 60 kilometrů. A ono dítě musí do školy, má obyčejný povinnosti.

R: Ona byla dopoledne na gymnáziu, odpoledne v Bjelovaru, a pak druhý den měli psát ve škole něco. A nikdo se jí neptal, jestli měla kdy se naučit. Ale uměla si to už zorganizovat, takže neměla problémy.

T: A pamatujete si třeba na ten den, kdy zemřel Tito?

R: To byl velký smutek. V socialismu jsme byli všichni tak vychovaný, že jsme v něm viděli opravdu jednu osobnost, bez který se žít nemůže.

J: My jsme Titovi a Tito je náš, tak to stálo v český čítance pro první třídu českých škol. První, když to otevřeš, tak tam byl obrázek Tito mezi dětma. Já ji tu snad ještě někde mám.

R: To bylo tehdy, když byl Tito nemocnej, už se to vědělo, že je na smrt, když byl na léčení ve Slovinsku. O tom se ve zprávách slyšelo. A když zemřel, tak se na televizi zjevila jedna židle, prázdná. Já si říkám: „Ups, tohle bude něco.“ Potom se zjevil *spiker* a ohlásil, že Tito zemřel. To byl smutek, když ho pak vezli do Bělehradu.

J: On měl modrej vlak, to byl jenom pro něj.

R: Čekali ho pak v Záhřebu, tam ho vyprovodili, a v Bělehradu. Potom se sázelo ve škole sedmdesát růží třeba někde. Nebo osmdesát nějakých stromků, tak se to sázelo.

J: Já jsem byla na mateřský, když zemřel, tak některý ty věci šly kolem mě... Ale ne, nebyla jsem už na mateřský.

R: Do té doby jsme hodně věcí nevěděli, jak jsem byla učitelkou, tak už jsem měla pěkných roků za sebou. Ale o Bleiburgu, to nikdo nevěděl z nás, ale vůbec. Teprva, když byla domovinská válka, tak začali vypravovat o Bleiburgu. Pak teprve vycházeli najevo ti, kteří prošli ten Bleiburg. Ledaskdo to pamatoval, alespoň z vyprávění, a pak to přicházelo najevo.

J: Ona tam šla ta kolona nějaká, kolona smrti, nebo jak se tomu říkalo, těch domobranů, přes celou Jugoslávii. Tam šel dokonce Š, mojí sestry tchán. On byl snad v tom domobranským vojsku za NDH, to bylo oficiální vojsko. A on to přežil. Měl potom rakovinu tlustýho střeva, měl to vyvedený ven a žil pak ještě dlouho, dva roky před mym švagrem.

R: No, to oni tam pak brali i ze Záhřeba studenty, všechno možný. No, a to bylo vojsko regulérní, který mělo bránit Chorvatsko. Nebyli to ustašovci, to bylo ještě něco jinýho. Nebyli všichni Chorvati ustašovci, jak to dneska všichni lepší.

J: Srbové to lepší, Srbové.

R: Zločinci, všichni jsme zločinci, a jo.

J: To ještě o generaci mýho tatínka, to mi maminka řekla teprve, až když se rozpadla Jugoslávie. On byl učitel za druhý světový války, nemoh do armády, protože nemoh hejbat kolenem, tak ho nevzali do těch domobranů. No, a ty ustašovci, to bylo jiný, kdo zašel k nim, ty byli vopravdu extrémní, jako četnici v Srbsku. A do toho vojska nenarukoval, ale jak se tady ty vojska mlely, byly partizáni, tady se mleli Čerkézi, proněmecký Rusové. Jeho pak sebrali i partyzáni, vzali ho jako písáře, on uměl psát na stroji, to se jim hodilo, takže byl v kanceláři v Pakracu. Jenže, jak se ty vojska mlely, oni začali před Němcema nějak utíkat, do kopců, a to von nemoh, takže ho pustili domů. Z té třídy učitelský byli dva invalidi, můj tatínek a ještě jeden, ostatní kluci narukovali do domobranskýho vojska, protože NDH bylo spjatý s Německem, tak ty kluky v uniformě odvezli do Německa na práci, ty kluci nestříleli, nikde. A teď skončila válka, kluci celý šťastný, že se vracej domů, jeli vlakem, a oni je někde, snad v Záhřebu, všechny je sebrali a někam je nahnali a pak je stříleli. Kluci prej prosili, sotva po maturitě, jim nebylo snad ani dvacet.

R: To, protože potom, partyzáni, kdo tam byl v nich, tam byli i Chorvaté. Ale domobrani, to byla čistě chorvatská armáda, partyzáni, to bylo jako jugoslávský vojsko, do toho hlavně vešli Srbové, ale i jiný. I Češi měli svoji brigádu. To oni

tehdy Češi snad ani netušili, jak žijou Srbové a Chorvati, jak se oni nenáviděj ještě z dávný doby. Zrovna jako Češi a Slováci. I když to se nedá srovnávat, oni se hezky rozešli, a pak, co udělali ty naši? A klidně budou zase. To mně bylo líto, že když Chorvatsko potom přiznávali ty země, a Češi pořád ne. A proč Češi? Copak neviděli, jak to tady vypadá? Tam musel bejt strašnej lobbying srbskej. Slováci nás přiznali mezi prvníma, ale Češi ne, co proti nám maj?¹⁹² Pak mi to bylo jasný. A Srbové, kdo to trochu viděl, tak viděl, že ani jeden Chorvat nepřešel hranici do Srbska a neválcil tam.

J: A pokud tam šli, tak tam byli jako zajatci, mučený a snad i zabitý, dodneška se o tom mluví.

R: A tady, v Daruvaru, vzpomínám si, tak na rádiu nám hlásili, že zahynul ten a ten. Já povídám manželovi: „Slyšíš ty ty jména a příjmení? To je Čech, Čech, samí Češi, tu a tam domácí, Chorvaté. Co ty Češi? My jsme sem přišli, to je náš domov.“ Já mám ráda Čechy, já se cítím i jsem pyšná, že pocházím z Čech, to je jeden kulturní národ, kterej sem přines hodně toho do Chorvatska, a nejen to, i do Srbska, Bosny a Hercegoviny, všude, kde byli. A to nebyli lidé nevzdělaný, to byli všechno s vysokou školou, architekti, hudebníci, řemeslníci, to tady nebylo. Lidé to tady od nich pochytili. A ty Češi tu pak bránili ten svůj domov, kterej tady získali. A kdo nás tady trápil? My jsme tu žili celou dobu normálně, třebaže jsme chápali, že ten Srb musí bejt všude, jestli je to předseda města, tak to musel bejt Srb. Já jsem dělala v chorvatský škole, a jestli jsme měli mít ředitele, tak to musel bejt Srb, to nemoh bejt Chorvat.

T: A proč?

R: Protože si to všechno zabírali, to nám potom bylo všechno jasný. Třebas, kandidoval i chorvatský učitel, kterej měl o hodně víc zkušeností, ale nedostal to místo, dostal to Srb. A oni se mezi sebou tak drželi, tak jeden druhýmu pomáhali, to bylo k neuvěření, a to jsme neviděli. Mysleli jsme, že je to tak normální, a vlastně, oni si to tu tak šířili, tu svoji moc a připravovali se. Pak najednou Milošević ze Srbska stále vypravoval, že to bude velký Srbsko. A tadyhle sousedí jsou Srbové, všude kolem nás, tahleta souseďka, dobrý jsme si i teď, ona vyjde ven a komentuje nějaký zprávy, co viděla, já jí povídám: „A co myslíš, že když přijde válka, tak

¹⁹² ČSFR přiznala nezávislost Chorvatska 16. ledna 1992, viz Bilateral relations: Date of Recognition and Establishment of Diplomatic Relations, Ministerstvo zahraničí Republiky Chorvatsko, online: <http://www.mvep.hr/en/foreign-politics/bilateral-relations/date-of-recognition-and-establishment-of-diplomatic-relations/>, datum přístupu 13. srpna 2020.

budou Chorvati zticha? Tady bude velká válka. Nikdo se nedá, aby nás tady Srbové pokořili. To uvidíš.“ Mezi dětma jsem taky něco pochytila, měla jsem tu třídu před válkou, to byli osmáci. To bylo 1989, 1990. Já povahou, já jsem mezi dětma, moc hezky jsem s nima vycházela. Hezky jsem si s nima popovídala, každá generace mě přijala. Rodiče mě přijali. Když pak přišla ta poslední generace, já měla děti sebraný právě z vesnic, hodně Srbů jsem tam měla. Ony ty vesnice tady v kopečkách byly srbský. A já jsem na to nemohla přijít, co to mezi námi je, já jsem nijak nemohla těm dětem přistoupit jako k ostatním, to byla stále mezi námi jedna zeď. Nijak jsme nemohli sespolčit. Potom jsem viděla i rodiče, vymejšleli takový hlouposti, že to bylo k neuvěření. Já jsem nebyla Srbka, já jsem jim nevyhovovala. Já jsem nebyla jejich. Já, když jsme se poslední den loučili, já jsem jim už předtím dala na vědomí, aby mi ani nenosili kytku, protože si ji od nich nevezmu. Já jsem si s nima zažila takových dnů. Ne, že bych v té třídě nemohla vydržet, já jsem to všechno dovedla s nima. Když to přišlo k válce, na začátek školního roku, to už jsme tu měli válku, ty mé děti s rodičema, to všechno uteklo, odešlo. Ani teď tu nejsou, Srbové. Já jsem byla tak hloupá, já jsem doposledka nevěřila, že bude válka. Já jsem vždycky říkala, že my tu máme chytrý Srby. Že nejsou hloupí, aby věřili Miloševićovi. Tu třídu nezapomenu nikdy, jak jsem se tam tak hrozně cítila, jenom protože jsem nebyla jejich, já jsem byla Češka tady, a Chorvat, to bylo tady stejný. Ivanovo selo, celá česká vesnice, a oni s těma vesnicemi dokola, tam byli Srbové, oni s nima normálně žili. Oni jim mezi sebou měli všelijaký práce, pomáhali si, tak mi to vypravovali. Nakonec v jeden den tam vtrhli Srbové a udělali tam masakr,¹⁹³ to od mého manžela sestřenice syn tam zahynul, protože někde šlápnul na *paštetu*, tak tomu říkali, ono to explodovalo. Když ho tam chtěli potom pohřbít, tak na ně vtrhli Srbové, ty domácí z vesnic, pálili a zabíjeli, zabili jich tam hromadu, takže potom se báli je pochovat na hřbitově. Tak jsou uprostřed vesnice pochovaní, maj tam hroby, kde zakopali ty zabitý. To bylo hrozný. To nám vlasy vstávaly na hlavě, když jsme to slyšeli. Potom když už naši osvobozovali díly tady, tak my jako učitelé, jsme museli jít do akce. To přišlo jenom nařízení. Byl tam nějaký motel, tam žili četníci a odtamtud dělali hlouposti, tak jsme to pak měli jít uklidit, aby tam pak mohlo přijít

¹⁹³ K masakru v Ivanově sele došlo 21. září 1991 při pokusu o převzetí města srbskými jednotkami. Když se srbské síly stahovaly, tak do řady civilistů, kterou použili jako živý štít, vystřelili dělostřelecký granát. Oběti tohoto útoku byly pochovány uprostřed obce Ivanovo selo, kde jejich těla zůstala dodnes. Jejich hroby slouží i jako pomník obětem.

naše vojsko. Já to tam vymetám, dávali jsme to po tý havěti do pořádku. To bylo v Đulovci.

J: Jo, to jsem tady nebyla, to mě manžel odvezl do Čech za dětma a povídá, že se už vracet nebude, že on s tím nic nemá. Jestli já chci, tak mě odveze zpátky, ale on s dětma budou v Česku, tak jsem zůstala. Ztratila jsem tady práci, ale říkaly mi kolegyně, že musely čistit a krmit dobytek.

R: No, já tam vyklízím ten pokoj, přišel takovej mladík, mladej, mladej. A tak na mě kouká a říká mi, že je hezký, že k nim přišel i ženskej rod. Voni tam byli sami na těch punktách, tak se opřel o ty dveře a povídá: „Víte, kolik mi jich zahynulo z rodiny? Osm.“ A já si říkám, že kdyby to měl v povaze se mstít, tak by šel pro Srba a zlikvidoval by ho, ale on, chudák to musí jenom přetrpět. Takovejch bylo hodně, pak i z Vukovaru, když pad, tak nám sem přišly děti. Měla jsem ve třídě jednu holčičku, taková milá, kolik jich zahynulo z té rodiny – táta, zakončil elektro směr na fakultě, strejc zrovna taky měl nějakou vysokou školu, potom děda, to byli ty nejbližší. Pak babička s mámou, ty se nějak vyhnuly, že se spasily. Kolik jich tam pozabíjeli, ještě byla v televizi ta jejich písnička – *Bit će mesa, bit će mesa, klat ćemo Hrvate* – to je hrozný, a oni maširuju, takový zarostlý, ty čepce na hlavě. A oni stále posílaj takový věty ze Srbska. A potom oni si Knin zavzali, že to jejich nějaká autonomie, jaká autonomie? Knin byl chorvatský město, pořad. A že tam bylo Srbů, že se tam nastěhovali taky, nikdo je odtamtud nevyháněl. Co mi jedna kamarádka povídala, to mi zůstalo v paměti, Srbové, spolu jsme pracovali, ona i její manžel. Ale takhle jsme tam my ve škole normálně žili, povídali si, žertovali, a po válce neodešli. A hodně srbských rodin, učitelských, jednu noc jenom zmizeli a už nebyli. To bylo organizovaný. To všechno přišlo nařízení od Miloševiče, že se teď Srbi musej hnout. Já ji potkám ve městě a ona mi povídá: „Často mám migrénu, ale já, když mě to chytne, tak nemůžu spát, tak svejm synům pečů koláče.“ Já jsem se smála, jak může píct koláče, když ji bolí hlava. Povídá mi: „A co mám dělat, nemůžu nic dělat, tak pečů koláče klukům, mají rádi koláče.“ Po válce my se najdeme a já se směju, že jsem si na ní vzpomněla, a ona mi povídá: „Víš, že mě ta moje migréna spasila? Tu noc, když bylo organizovaný, abychom se hnuli z Daruvaru, tu noc mě taková migréna chytla, že jsem já nemohla nikam. Normálně zůstal manžel, on byl řidič školního autobusu, i děti zůstaly. Já jsem ráda, že jsem zůstala tady.“ No, to bylo organizovaný, oni museli poslouchat, ale potom to vypadalo, že je odtud vyhnal Tuđman, ale to měli organizaci mezi sebou. Ona ještě

pracuje, má před penzí, její manžel jezdí v Čazmatransu, kluci zakončili řemesla, školy, dostali práci a žijou normálně. Jim nepad ani vlasek z hlavy. Jedna, co odešla, měla diplom všechno, může pracovat. Odešla pak do Bosny, do toho srbskýho dílu, tak ta prej dneska pěstuje a prodává zeleninu, a tak musí dětem pomáhat, aby zakončily školy. Druhá, odjeli taky tam někam, snad u Bělehradu, taky nemůžou dělat ve svém povolání, jejich dcera taky odjela do Bělehradu, ale víc nedělala jako učitelka, nedali jí tam práci, protože je vychovaná tady v Chorvatsku, ona zná chorvatský dějiny, má zkoušku z chorvatštiny, takže tam šila. Takový dělaj práce. Tadleta zůstala tady, svoji matematiku přednáší do penze. Pa mi přišel jeden četník, on kontroloval plyn tady, já jsem s ním nikdy nechtěla debatovat, vždycky jenom *ma da, ma da*. A to byly už byly ty zprávy o tom, co se děje, a on mi povídá: „*Nikak dobro*.“ No, jak by bylo dobře? Kdy tady Srbové vládli? Kdy tu bylo Srbsko? Spíš tu maj právo Maďaři, ty tu byli. Jaký si to právo dělaj? A jednou se mi stalo, že zazvonil telefon, já ho zvednu a ve sluchátku se ozývá: „*Klat čemo vas!*“ My vás zabijeme. Já jsem ho pustila. A za pár dnů zase, já jsem byla už tolik naštvaná, já jinak nepoužívám tu chorvatskou zeleninu, ty nadávky chorvatský. To byla už válka. Ty osmdesátý roky to všechno připravovaly, pak jsme to četli v novinách, že to tu bude velký Srbsko, co si představovali? Blázní jedni.

J: To mi vykládala kuchařka v Sirači, já jsem dělal od devadesátýho do devadesátýho šestýho na základní škole v Sirači, přednášela jsem tam matematiku, v Sirači před válkou bylo hodně srbských dětí, tam měli ty vesnice okolo, Bijela, Borki, tam z těch kopců. Ještě se nerýsovala žádná válka, ale děti jednou ty kuchařce řekly, že maj strašně moc nasušenýho, těch jitrnic a tak, že toho maj strašně moc. Že to není pro jednu rodinu, spíš pro regiment. Takhle jí to říkal, a ona na něj kouká a říká: „Ty jsi se asi zmejlil.“ Pak, když přišla válka, ona to potom vyprávěla, když to pak bylo osvobozený, to bylo v devadesátým druhým, tak tam pak našli strašný zásoby potravin v těch Borkách, protože tam měli sídlo, to dlouho připravovali, stavěli tam podzemí, měli tam bunkry, zbraně schované. Děti jsou děti, měly samozřejmě mlčet, ale prostě se pochlubil, že mají nasušený maso.

R: Když osvobozovali tady první vesnici, Batinjani, když tam pak vešli, to se smáli, jak odešli. Nikdo je nehonil, ale potom už jak se hnuli, tak tam naše škola šla krmit dobytek, aby se to vyživilo nějak. Povídá mi manžel: „Víš, co jsme všechno našli, vůbec nebyli připravený, že půjdou, to bylo znenadáni. Někde měli na stole jídlo,

někde měli zabíjačky, všechno měli ještě roztažený.“ Potom naši, jich byla jenom troška, jich bylo jenom dvacet. Ale vyhlásili, že jich jde bůhví kolik, to bylo i na rádiu, že jde tolik ustašů. Udělali i takovej pokřik, aby všichni ti lidi se hnuli. No, a pak to bylo – Tuđman je vyhnal.

J: Mně sousedka říkala, že snad na rádiu říkali, že mají teďka Chorvati strašně zbraní a to, tyhle se pak lekli a utekli z těch vesnic, kde byly jako zabarikádovaný a odtamtud granátovali město. V Dolanech našli soupis, kdo ze Srbů si vezme, kterej barák, až je tam všechny pobijou, Čechy i Chorvaty, soupis měli.

R: A to se celý osmdesátý roky na to připravovali, po Titovy smrti.

J: A úplně intenzivě to připravovali v tom devadesátým, devadesátým první. V devadesátým prvním, tady u těch Okučan to začlo, ti Srbové se tam začli bouřit 15. srpna 1991, ale předtím, já jsem tam bydlela v Sirači, tak celý to jaro 1991 jezdili, možná i 1990, jenom jsem si toho nevšimla, Srbové z Daruvaru a z Daruvarska, tam jezdili stavět ty bunkry. Normálně tu chodili do práce a po práci to jsi viděl, jak auta jezděj do těch kopců. Potom ráno, brzo ráno, pak jezdili zpátky. Já jsem se hrozně bála, protože to už začli kolem toho Kninu tu balvan revoluci, to jaro 1991 jsem dvě noci nespala, já jsem normálně jezdila do práce, dvě noci jsem nespala, tu třetí už jsem musela, jak tam jezdily ty auta nahoru a zpátky.

R: No, ty osmdesátý roky se to v Chorvatsku všechno točilo, jenom jsme o tom nevěděli. Teprv až začal ten Knin. To jsme byli v Lošinju s dětma, tam máme letovisko, tak už jsme poslouchali ve zprávách, jak házej kmeny na silnice, a nevěděli jsme, jak se dostaneme z Lošinju domů, to bylo léto 1990. Potom snad v červnu [1991] tady pobili ty policajty, mají tu i pomníček, tři policajti. A jeden z nich je Čech.

J: Ten Čech byl z Dolan, pak byl pohřeb v Dolanech. A v Srbsku tam prej dali jakoby, že to je jeho pohřeb, ale že to nebylo ono, ale že to bylo něco jinýho.

R: No, to už je za námi, ať se to nezopakuje, a teď ty Srbové tady už přišli k sobě, dlouho se tady na nás po nás dívali, pak přicházeli a hlásili se nám. A já jsem si říkala: „Že vám není hanba sem vkročit. Na tuhle zem, kterou jste necenili, když jste tu byli.“ A teď už normálně, musí se to odpustit, vypravujeme, povídáme.

J: A tehda v devadesátým druhým, když už to bylo osvobozený, tak potom ty chorvatský jednotky z Virovitice podminovávaly srbský baráky, těch, co byli pryč. To udělali hloupost, to Chorvatsko pak muselo zaplatit. Ale nestavěli jim pak už

tak hezký baráky, ale podle potřeb, kolik jich bylo. To jsou takový jednotný baráčky, takový malý, předtím měli krásný baráky.

R: Daruvar už přišel k sobě nějak, ale ty továrny, co jsme tu měli, to všechno zaniklo. Takže je to dneska město penzistů, a takhle nám zůstávají baráky, děti odešly. Všechno to jde do Německa, do Irska, protože tady nemají práci. A přeci Daruvar si pamatujeme jinak, ještě za ty doby po druhý světový válce. To byly ulice a silnice neasfaltovaný, kamenný, štěrk. Chodníky vůbec, ještě ani v osmdesátých letech nebyly asfaltovaný chodníky.

J: My jsme těch osm měsíců bydleli na Kalvárii a tam nebyl asfalt, pak jsme bydleli, když už jsem chodila do práce, v tý Gajevý. To je teďka ta hlavní silnice, předtím byla hlavní doprava přes střed města, takže Gajeva nebyla jako. My jsme bydleli tam a nebyla asfaltovaná, když jsem byla malá, tak jsme tam chodili sáňkovat. No, 1982 jsme se přestěhovali do Sirače, takže to začli asfaltovat asi v červeni 1981.

R: V osmdesátých letech to všechno vyasfaltovali, jinak to byl štěrk. Ale to už jsme odešli od toho.

J: No. Ty Srbové, oni si to tady potom brali, kde je jeden srbskej hrob, tam je Srbsko.

R: Oni si udělali tu hranici, a Chorvatsko bude jenom to, co se v Záhřebě z katedrály vidí. Potom, jak se měli zříct Jadranu? Tam oni měli svých chat, tam oni žili, a pak se toho měli zříct, že to není jejich, že je to chorvatský, no nejradši si to tam zabrat.

J: Vidiš, ale když si uvědomím, náš tatínek měl z něčeho strach. Protože my doma jsme nic neslyšeli proti nějakým národům, mezi Čechama ne.

R: Ani mezi Čechama, a nevím jak moc mezi Chorvatama. To byly spíš ty trochu pevnější ty Chorvaté tam z Hercegoviny. Ty jako víc toho.

J: Třeba tatínek nám dětem neřek, že on a ten druhý invalida, že je jedinej z generace živej. To nám řekla maminka až, když bylo Chorvatsko. To znamená, že jsme se přece jenom něčeho báli.

R: My jsme nevěděli dlouho jeden o druhým, o některých ani teď nevím, kdo byl Srb, kdo byl Chorvat, kdo byl nějaká národnost, to se o tom vůbec nemluvilo. Srbové se cejtíli přece trochu jinak, teď to chápu.

[Konec rozhovoru]